

KISEBBSÉGVÉDELEM

NEMZETISÉGI SZEMLE

Budapest 1944

VII. évfolyam, 1—3. szám.

ANYANYELV, NEMZETISÉG ÉS VALLÁS 1941-BEN.

1. A M. kir. Központi Statisztikai Hivatal egy évvel ezelőltette közzé a négyszer megnagyobbodott Magyarország népességének anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlására vonatkozó országos végeredményeket,¹⁾ legutóbb pedig a törvényhatósági részletadatokat is közreadta.²⁾ Amidőn most az 1941. évi népszámlálás immár véglegesnek tekinthető számkincse alapján a legfőbb tanulságokat a „Kisebbségvédelem“ hasábjain összefoglaljuk, a részletek tekintetében az említett hivatalos adatközlésekre utalunk.

Legutolsó népszámlálásunk az etnikai és felekezeti viszonyok feltárása céljából nemcsak az anyanyelvet és a vallást tudakolta, hanem — mégpedig elsőízben — egyfelől a nemzetiséget, másfelől pedig azt is, hogy a megszámlált a törvényes rendelkezések (az 1939: IV. te.) értelmében zsidónak tekintendő-e, vagy sem és szülői s nagyszülői közül hányán tartoznak vagy tartoztak az izraelita hitfelekezet tagjai közé.³⁾ Tehát az izraelita vallásúak számának megállapításán túlmenően megkísérelte a teljesen, vagy kisebb-nagyobb mértékben zsidó származásúak hiánytalan számbavételét, az anyanyelvi rétegződés megrögzítésén kívül pedig a népi, nemzetiségi hovatartozás kérdésének tisztázását is.

A népszámlálás kérdésköre és adatanyaga e szerint új színekkel, igen jelentős új szempontokkal bővült. Nagyon eltérnének tárgyunktól, ha a kérdésrendszer kitágulásából előálló problémák taglalásába, valamint a nemzetiségi és vallási statisztika elvi és gyakorlati kérdéseinek megvitatásába belemerülnénk.⁴⁾ Erre majd

¹⁾ Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai. Magyar Statisztikai Szemle 1943. évf. 239—248. 1. (előzetes eredmények). Az 1941. évi népszámlálás nemre, családi állapotra és vallásra vonatkozó adatai. Magyar Statisztikai Szemle 1943. évf. 249—252. 1. (előzetes eredmények). — ²⁾ Fogarasi Zoltán dr.: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben. Magyar Statisztikai Szemle 1944. évf. 1—20. I. (véglegesnek tekinthető adatok). —

³⁾ A számlálólap kérdezte még az anyanyelven kívül a beszélt nyelveket, valamint a visszacsatolt kárpátaljai, erdélyi és déli területeken azt is, hogy ha a megszámlált vallását változtatta, mi volt előző vallása. —

⁴⁾ Ezekkel a kérdésekkel a „Kisebbségvédelem“ több cikke foglalkozott;

még megfelelőbb alkalmat keresünk. Arra azonban mér most nyomatékosan utalni kell, hogy az *1941. évi népszámlálás adatgyűjtési rendszere* nemzetiségi statisztikai szempontokból nemcsak az ú. n. utódállamok 1920. és 1930. körüli népszámlálásainak felvételi módszereitől tér el kisebb-nagyobb mértékben, hanem *a korábbi magyar népszámlálásokkal sem egyezik meg teljesen*. Hiszen előző népszámlálásaink *egyetlen* anyanyelvi kérdése helyett most *két kérdőpont*: az *anyanyelv* teljesen objektív alapon, a nyelv tudásán nyugvó kérdése és a népi közösség szubjektív érzésén alapuló *nemzetiségi kérdés* szerepelt a számlálólapon.⁵⁾

Népünk túlnyomórésznél, elsősorban a lakosság legnagyobb hányadát alkotó egynyelvűeknél a korábbi népszámlálások és az 1941. évi összeírás anyanyelvi vallomásai — valamint az 1941-es anyanyelvi és nemzetiségi bejegyzések — közt teljes és tökéletes az összhang (az anyanyelv és a nemzetiség egyezik); csupán a lakosság — mégpedig a két- vagy többnyelvű népesség — egy kisebb részénél (esetleg csak töredékénél) állhat a nemzetiségi válasz valamivel közelebb az előző népszámlálások anyanyelvi feleletéhez. A múltban előfordulhatott ugyanis, hogy a két-vagy többnyelvű népességből egyesek, akik a magyar nyelvet egyenlően vagy csaknem egyenlően jól beszélték, mint felmenőik nyelvét, a korábbi népszámlálások egyetlen anyanyelvi kérdésénél magukat részben objektív (nyelvi), részben szubjektív (érzelmi) alapon magyar anyanyelvűnek jegyezték be; ezek, vagy közülük többen, 1941-ben nyilván a számlálólap nemzetiségi kérdésére adott válaszban vallották magukat magyarnak, míg az anyanyelvi kérdőpontban az ugyanolyan, vagy csaknem ugyanolyan jól tudott két nyelv közül a leszármazásukra utaló nem magyar nyelvet jelölték meg sajátjuknak. A korábbi népszámlálásaink anyanyelvi adatainak lényegileg teljesen megfelelő számértékeket tehát ilyen — szórványos — esetek miatt az 1941. évi számbavétel anyanyelvi és nemzetiségi eredményei közt kell keresni, de mindenestre inkább az anyanyelvi számok közelében.⁶⁾ Az 1941. évi népszámlálás egyébiránt a nemzetközileg is mintaszerű részletességgel kiépített magyar nemzetiségi statisztika tradícióihoz híven a legteljesebb tárgyilagosságra törekedett és számos intézkedéssel biztosította azt, hogy adatai mind nemzetiségi, mind felekezeti te-

így főleg; *Elekes* Dezső dr.: A kisebbségi terminológia és számbavétel problémái. 1940. évf. 21—35. 1. és *T hin ing* Lajos dr.: Az asszimiláció statisztikai megfigyelésének főbb szempontjai. 1938. évf. 13—19. 1. — L. még: *Thirring* Lajos dr.: Az 1941. évi népszámlálás kérdésköre. Magyar Statisztikai Szemle 1943. évf. 343—351. L

⁵⁾ A nemzetiség természetesein az anyanyelvtől eltérő, a nyelvismerettől pedig független lehetett. — ⁶⁾ Országos végeredményben ez a körülmény az anyanyelvi adatok összehasonlíthatóságát csak árnyalatnyig érinti és inkább helyileg, egy-egy községben okozhatja a két vagy

kintetben a valóságos helyzetnek minél tökéletesebben megfeleljenek.⁷⁾

2. A „Kisebbségvédelem“ célkitűzéseinek megfelelően elsősorban az anyanyelvi és a nemzetiségi adatok párhuzamos felsorakoztatása lehet tanulságos. Az önmagukban érdekes, de az etnikai képet inkább csak egyes részletekben jól kiegészítő vallási adatokról csupán a teljesség kedvéért számolunk be.

Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi végeredményei⁸⁾ nemcsak érdekes, hanem egyben elég színes képet tárnak elő (1. tábla).

1. A népesség anyanyelv és nemzetiség szerint 1941-ben.

Anyanyelv, ill. nemzetiség	Anyanyelv		Nemzetiség	
	szám szerint	%-ban	szám szerint	%-ban
	1941-ben			
Magyar	11.364.839	77,5	11.884.947	80,9
Német	720.291	4,9	532.868	3,6
Szlovák (tót)	270.467	1,8	173.514	1,2
Román	1.100.290	7,5	1.052.067	7,2
Ruszin (rutén)	563.910	3,8	547.177	3,7
Horvát	¹⁾ 128.740	¹⁾ 0,9	12.630	0,1
Bunyevác, sokác stb.	¹⁾ 78.994	¹⁾ 0,5	55.532	0,4
Szerb	164.755	1,1	159.346	1,1
Vend, szlovén	70.315	0,5	20.343	0,1
Cigány	57.776	0,4	76.738	0,5
Jiddis, héber	²⁾ 132.325	²⁾ 0,9	—	—
Zsidó	—	—	139.455	1,0
Egyéb	29.543	0,2	27.238	0,2
Ismeretlen	1.078	0,0	1.468	0,0
Összesen	14.683.323	100,0	14.683.323	100,0

Az etnikai összetétel nem olyan mozaikszerű, mint volt az első világháború előtt, amikor az 1910-es népszámlálás adatai szerint a Magyarbirodalom területén (Horvát-Szlavonországgal) 48,1, az anyaországban pedig 54,5%-ra rúgott a magyarság aránya; de nem is annyira egyszínű, mint az 1930-ban 92,1%-nyi magyar többség által lakott trianoni csonkaországdarabon.⁹⁾ A népességnek azon-

több népszámlálásra vonatkozó adatok némi ingadozását. — ⁷⁾ Az adatgyűjtő eljárásról és az adatgyűjtés rendszeréről a Magyar Statisztikai Szemle elsőnek idézett cikke nyújtott részletesebb képet. M. Stat. Szemle 1943. évf. 239—248. 1.). — ⁸⁾ Az 1941. évi adatok mindvégig véglegesnek tekinthető ideiglenes eredmények. A népszámlálás időpontja 1941. január 31. (a visszafoglalt délvidéki részeken október 10.) volt.

⁹⁾ Egyes külföldi államok csupán a belföldi állampolgárokat részletezik anyanyelv (nemzetiség) szerint. Érdemes ezért megemlíteni, hogy 1910-ben a külföldi honosok nem is teljes tömegének levonása után a Magyarbirodalom területén 48,6%-ra, az anyaországban pedig 55,2%-ra emelkedik a magyar ajkúak aránya; 1930-ban pedig (1. Magyar Statisztikai Szemle 1936. évf. 858—860. 1.) a magyar állampolgárok 92,4%-a volt magyar anyanyelvű. 1941-ről hasonló adatok nem állnak rendelkezésre, de a magyarság százaléka a magyar honosok közt nyilván most is magasabb valamivel, mint az egész jelenlévő lakosságban.

ban így is *kimagaslóan nagy része* — anyanyelv szerint 77.5%, azaz 11.36 millió fő, nemzetiségi alapon pedig 80.9%, vagyis 11.88 millió lélek — *vallotta magát 1941-ben magyarnak*.

A domináló lélekszámsúlyú magyarsághoz viszonyítva a *különböző nem magyar anyanyelvűek, illetőleg nemzetiségűek csoportjai* egyenkint csupán kis részt, töredéket alkotnak. Hiszen a magyarok után legnépesebb román ajkúak száma és aránya (11 millió, 7.5%) a magyar anyanyelvűeknek nem éri el az $\frac{1}{10}$ -ét, a németek száma pedig nem sokkal haladja meg a hétszázézetet (4.9%), a ruszinoké (ruténeké) a félmilliót (3.8%) és a szlovákoké (tótoké) a negyedmilliót (1.8%). A más anyanyelvűek törmelékjeinek számbeli nagysága mindössze 50 és 160 ezer (0.4—1.1%) közt ingadozik; a horvátok száma a bunyevácokkal és sokácokkal egybefoglalva is alig haladja meg a kétszázézetet (1.4%), a legtágabban körülhatárolt délszlávoké pedig — a horvátokon, bunyevácokon, sokácokon stb. és szerbekén kívül ideértve a vendeket és szlovéneket is — mintegy 440.000 fő (3.0%). Végeredményben a 77.5%-nyi magyar anyanyelvűek és az egész lakosság 22.5%-át alkotó nem magyar ajkúak száma úgy aránylik egymáshoz, mint hét a kettőhöz, a 80.9%-nyi magyar és az összesen 19.1%-os arányt képviselő nem magyar nemzetiségűek heterogén tömegének egymáshoz mért aránya pedig 4: 1.

Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatainak *egybevetése* is tanulságos. E szerint, míg a német, a szlovák (tót) és bunyevác, sokác stb., különösen pedig a horvát és a vend és szlovén anyanyelvűek közül aránylag elég sokan vallották magukat magyar nemzetiségűnek, addig a románoknál, ruszinoknál (ruténeknél) és szerbeknél az anyanyelvi és a nemzetiségi eredmény csaknem teljesen egyezik. Tehát éppen annál a három anyanyelvi csoportnál mutatkozik ez a jelenség, amelynél az általános népműveltség alacsonyabb foka, a területfelszabadulás időpontjának közelsége és a népesség szervezetlensége miatt a helyszíni adatgyűjtés alkalmával hibák aránylag a legkönnyebben előfordulhattak volna. Hogy a kétféle adat közt lényegesebb eltérés nincs, ez a helyi adatgyűjtő munka tárgyilagos voltát teljes mértékben igazolja. Idekívánkozik még annak kiemelése is, hogy nemcsak magyar nemzetiségűt talált a népszámlálás (kb. félmillió lélekkel) többet, mint magyar ajkút, hanem a cigány nemzetiségűek száma is meghaladja a cigány, a zsidó nemzetiségűeké pedig a jiddis és héber anyanyelvűekét. A fajilag cigányok és főleg a zsidóvérűek száma azonban a megfelelő nemzetiségűek számánál is lényegesen nagyobb.

3. Legfrissebb adatainknak a korábbiakkal való összehasonlításánál elég sok homályfolt (az említett módszerbeli eltérés, a mai területre kiszámított adatok hiányos részletezése, az utódállamok népszámlálásainak elűtő kérdésrendszere és adatgyűjtési hibái stb.) zavarja a tisztánlátást. *Az 1910. és 1941. évi magyar népszám-*

látás anyanyelvi adatai azonban az ejmondottak értelmében az egybevetésre nagyban-egészben alkalmasak (2. tábla); de az adatgyűjtő rendszer jelzett megváltozása miatt helyesebb a két időpont közti eltolódásokat tényleges szaporodás vagy fogyás helyett azzal nem teljesen egyenértékű „lélekszámkülönbözetnek“ tekinteni.

2. A népesség anyanyelv szerint 1910-ben és 1941-ben.

Anyanyelv	Szám szerint	% -ban	Szám szerint	% -ban	Különbözet		
					1910-ben ¹⁾	1941-ben	1910—1941. Szám szerint
Magyar	9,011.409	74.5	11,364.839	77.5	+	2,353.430	+ 26.1
Német	896.583	7.4	720.291	852.6:6	4.9	5.8	-
Jiddis			132.325				
Szlovák (tót)	313.650	2.6	270.467	1.8	-	43.183	- 13.8
Román	960.243	7.9	1,100.290	7.5	+	140.047	+ 14.6
Ruszin (rutén)	381.220	3.2	563.910	3.8	+	182.690	+ 47.9
Horvát	130.695	1.1	128.740	0.9	-	1.955	- 1.5
Szerb	177.033	1.4	164.755	1.1	-	12.278	- 6.9
Egyéb és ismeretlen ²⁾	231.021	1.9	237.706	1.6	+	6.685	+ 2.9
Összesen	12,101.854	100.0	14,683.323	100.0	+	2,581.469	+ 21.3

¹⁾ A mai területre az 1910. évi népszámlálás eredményei alapján községi pontossággal kiszámított adatok. — ²⁾ A bunyevácok, sokácok stb. és vendek és szlovének az egyéb anyanyelvűek számában foglaltatnak, mert 1910. évi számuk a mai országterületről nem ismeretes.

A magyar anyanyelvűek számának figyelemreméltó mértékű megnövekedését és térfoglalását számos tényező összjátéka idézte elő. Így a városbatódulás, túlnyomóan magyar jellegű városaink, főleg Nagy-Budapest, továbbá egyes iparvidékek gyors fejlődése, az általában a magyar nyelvterületnek kedvező belső népáramlás, egyes ritkábban lakott alföldi tájak még ma is tartó benépesülése, a magyarság nagyban-egészben kielégítő természetes szaporodása, elszakított területről való menekültjeinek nagy száma (kb. 400.000 fő) az összeomlást követő években, a délerdélyi és óromániai menekültek újabb tömegének ideáramlása a népszámlálást megelőző időkben (1940-ben és 1941 legelején is) stb.

Az igen szopora ruszin (rutén) elem száma 1910 óta szinte ug-rásszerűen nőtt meg és aránya is emelkedett, amiben a kivándorlás megszűnésének — az Amerikai Egyesült Államok elzárkózásának — van alighanem döntő része. Jelentős még a román anyanyelvűek gyarapodása is, bár arányszámuk valamelyest leforgácsolódott. A más anyanyelvűeknél nemcsak az arányszám csúszott erősebben vissza, hanem a lakosság is — igaz, hogy részben csak árnyalatnyilag — lemorzsolódott.

Látszólag erősebb a fogyás a német ajkúaknál; 1910-ben azonban a népszámlálás több mint 100.000 jiddis anyanyelvűt, illetőleg

idevéve a német ajkú izraelitákat is, kb. 137.000 olyan egyént sorozott a németek közé, akik közül, illetőleg a megfelelő rétegekből, főleg a jiddis (zsargon) és a héber nyelv külön anyanyelvként való elfogadása következtében 1941-ben minden valószínűség szerint igen kevesen vallották magukat német ajkúnak. Ezért helyesen csak a német és jiddis anyanyelvűek 1910. és 1941. évi együttes számát szabad szembeállítani; így már jóval szerényebb a különbség, bár az összefoglalt lakosság is fogyásról tanúskodik. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy a Monarchia felbomlásakor a Magyarországon élt osztrák állampolgárok, idehelyezett ausztriai honos katonák stb. száma is megcsappant. A visszaesés általában a városokra, főleg Budapestre szorítkozik.

A szlovákok megfogyatkozását részben az magyarázza, hogy az első világháború végén sok szlovák munkás családotul visszatért szökébb hazájába és számos katonaviselt egyén a harctérről nem mai magyarországi munkahelyére, hanem elszakított területen fekvő szülőhelyére tért vissza, a szlovákok számát korábban rendszeresen növelő idényvándorhullám pedig a trianoni gátnál megtorpant. Hasonló jelenségek játszottak közre a horvátok és a szerbek lélekszámapadásánál is; főleg az utóbbiaknak egy (a trianoni területen lakó) része 1920 körül optált és elköltözött Szerbiába.

Említést érdemel ezenfelül, hogy a németek 1941. évi sorából hiányoznak a Németországban munkán, munkaszolgálaton lévők, a délszlávok közül pedig a szerbiai hadjárat hadifoglyai. És kivált a románok, szerbek és szlovákok között nem foglaltatnak azok, akiket az első világháborúvégi uralomváltozás hozott a csak 1938—1941-ben visszatért területekre; ezeket többnyire már a felszabadulás előszele visszasodorta igazi hazájukba.

Az elmondottakkal természetesen csak körvonalazhattuk azokat a legfőbb tényezőket, amelyek a távolról sem nagymértékű természetes keveredésen és beolvadáson túlmenően a nem magyar ajkúak számának a magyarságénál kedvezőtlenebb alakulását indokolják. Ezek a körülmények azután a területi eltolódásoknak is nyitját adják.

4. Az 1910. és 1941. közt elszállt időszak fejleményeit *évtizedenkint* az országterület szétszaggatása, az elvágott területrészen részben hiányzó, részben eltérő időpontban és módszerekkel végrehajtott népszámlálások nem egynemű, területileg és anyanyelvek (nemzetiségek) szerint sem minden esetben megfelelően és egyöntetűen tagolt adatai miatt nehéz pontosan nyomon követni. Még leginkább 1930/31-ről állanak rendelkezésre az összefoglaláshoz elég bő népszámlálási eredmények. Ezek diszharmonikus voltát azonban egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni. A különböző tartalmú és értékű adatok nyers összefoglalása alapján az ország mai területén 1930 körül számbavett népesség anyanyelv (illetőleg nemzetiség) szerint a következőképpen tagozódott:

Anyanyelv (nemzetiség)	Szám szerint	
	1930-ban ¹⁰⁾	%-ban
Magyar	9,920.343	72.2
Német	} 924.860	6.7
Jiddis		
Szlovák (tót)	151.043	1.1
Cseh-szlovák	325.761	2.4
Román	1,182.102	8.6
Ruszin (rutén)	497.612	3.6
Horvát	} 545.217	4.0
Bunyevác, sokác stb.		
Szerb		
Vend, szlovén	} 188.248	1.4
Egyéb és ismeretlen		
Összesen	13,735.186	100.0

Ez a rendkívül kuszáit részeredmények mozaikjaiból összeillesztett és így meglehetősen eltorzított adatkép a csak futólag érintett okokból *nem felel meg az összehasonlíthatóság követelményeinek*. A „Kisebbségvédelem“ hasábjain először a kárpátaljai, majd az erdélyi területvisszacsatolás után kísérletet tettünk arra, hogy a rendelkezésre álló további támpontok alapján óvatos, bár nyers becsléssel az egybevetés feltételeinek megfelelőbbre módosítsuk, egynemű alpra számítsuk át a magyar és az utódállamok népszámlálási adatainak összefoglalását.¹⁵⁾ Az idevonatkozó korábbi megjegyzésekre való emlékeztetéssel adjuk itt *hozzávetőleges számításunknak* most a visszafoglalt délvidéki részeket is magábfoglaló végeredményeit:

Anyanyelv (nemzetiség)	Szám szerint	
	1930-ban (becslésszerű helyesbítés alapján)	%-ban
Magyar	10,100.000	73.5
Német	777.000	5.7
Szlovák (tót)	¹¹⁾ 300.000	2.2
Román	1,150.000	8.4
Ruszin (rutén)	511.000	3.7
Horvát, szerb, bunyevác, sokác, vend és szlovén	527.000	3.8
Egyéb és ismeretlen	¹²⁾ 370.000	2.7
Összesen	13,735.000	100.0

¹⁰⁾ Nem teljesen egynemű és nem egészen azonos időpontú népszámlálási adatok nyers összefoglalása alapján. — ¹¹⁾ Ebből a visszacsatolt felvidéki területsávon számbavett zsidók száma 51.707, a felvidéki és kárpátaljai területen anyanyelvi részletezés nélkül kimutatott külföldi és bizonytalan állampolgárságúaké pedig 43.405.

¹²⁾ V. ö.: *Thirring Lajos dr.*: Kárpátalja és a megnagyobbodott Magyarország népessége. Kisebbségvédelem 1939. évf. 26—32. 1. és az erdélyi döntés népességi eredménye. Kisebbségvédelem 1940. évf. 27—33. 1.

¹³⁾ A visszacsatolt felvidéki és kárpátaljai területen lakott oseh-morva elemek számának valamivel alacsonyabb becslése alapján az egyéb anyanyelvűek száma valamelyest csökkenne, a szlovákoké kissé

E *tájékoztató értékű adatok* mérlegelése során azt is figyelembe kell venni, hogy a csehek (és cseheknek kimutatott zsidók) túlnyomórésze még a területfelszabadulás előtt visszaköltözött eredeti lakóhelyére, a mai — sőt többnyire a magyarbirodalmi — határokon túlra. Ugyanezt tette az 1940—41-ben hazatért területet hasonlóképpen csupán Trianon után előzőnlő regátbeli (valamint délerdélyi) román, továbbá leginkább ószerbiai délszláv elem jelentős része. Végeredményben tehát egy alighanem néhány száz- ezres néptömeg (agrártelepek, iparosok, kereskedők, vasutasok, közalkalmazottak, magántisztviselők, katonák, vámőrök, szabadfoglalkozásúak, munkások stb.) hagyta el még a magyar uralom helyreállta előtt az ősi magyar föld visszanyert darabjait. Ha az 1930. évi lélekszámot ennek a — bár jóval később elvándorolt, lényegileg azonban nem erre a területre való;— néptömegnek a számával csökkentjük, az így nyert kisebb lakosszámhoz mérve az amúgy is igen óvatos (minimális) becsléssel kiszámított lélekszámú, az idegen iga alá vetett területeken szabad adatvallomásában is feszélyezett magyarság 1930. évi arányát mintegy 75%-ra tehetjük. Egyébiránt a helyesbített adatokhoz képest az 1941. évi népszámlálás eredményesora alig jelez igazán szembeötlő eltéréseket; a különbségek lényegileg a kétszeri uralomváltozás szinte természet-szerű velejárói. A Szlovákiából, Bukovinából és Szerbiából hazatért, illetőleg hazahozott s Délerdélyből és Romániából menekült véreinkkel is gyarapodott magyarság állagát túlnyomórészen — ezt a vándorlási többletet meghaladó mértékben — a természetes szaporulat, valamint a magyar anyanyelv szabad bevallásának lehetősége emelte az 1941. évi magasságra. A többi népcsoport adataiból kiolvasható eltolódások okáról már volt szó.¹¹⁾

Külföldi forrásokban igen sokszor találunk — különösképen az 1930-as számlálásokon nyugvó — téves adatokat hazánk nemzeti-ségi viszonyairól. Csak az egyik, de leggyakrabban elkövetett és talán legnyilvánvalóbb hibát óhajtjuk itt szóvátenni. Nemcsak irányzatos utódállambeli adatelemlésekben, hanem a viszonyokról emelkednék. Megemlítést érdemel itt, hogy 1930-ban a cseh-szlovák népszámlálás az egész Felvidéken (Szlovákiában) 120.926 és Kárpátalján 20.719, tehát együtt 141.645 cseh anyanyelvű (nemzetiségű) egyént mutatott ki, viszont számukat maga *Hlinka* egyedül Szlovákiában 260.000-re becsülte. Becslésünknel főleg az utóbbi szám szolgált támpontul.

¹¹⁾ Román hivatalos közlés az Északerdélyből már 1940-ben (és 1941. elején) eltávozott (menekült) románok számát oly nagyra (ú. m. 1940-ben 88.587-re, az 1941. januárjában, menekültekkel tehát feltétlenül több, mint 90.000-re, illetőleg a második bécsi döntés területéről való és 1943. január 1-én is Románia területén élő románokét kiegészítő becslésekkel e szám két és félszeresére, vagyis mintegy 230.000-re) teszi, hogy ez a román anyanyelvűek 1941. évi számának 1930-hoz képest egészen enyhe visszaesését nemcsak bőségesen indokolja, hanem még szinte túl magasnak tünteti fel az 1941. évi népszámlálás által megállapított számukat.

kellőleg nem tájékozott más komoly szakmunkákban, többek között német tanulmányokban is a *szlovákok (tótok) rovatában* a legtöbbször az 1930. évi cseh népszámlálás által a *cseh-szlovákokról*, tehát csehekről és szlovákokról egy *tételben* kimutatott adatot találjuk. Nem lehet elégszer és elég nyomatékkai hangsúlyozni ennek az eljárásnak teljesen elhibázott voltát. A szudétakérdés tisztázása során német részről általában csak nagy helyesbítéssel használták fel az 1930. évi cseh népszámlálás nemzetiségi eredményeit. Vájjon nem még elsörendűbb feladat, hogy a cseh népszámlálás adatgyűjtési hibáinak felvidéki vonatkozásban is szükséges, de szinte következetesen mellőzött kiigazítását megelőzően az *említett alapvető elvi hibát tüntessük el*: a szlovákok (tótok) számától megkíséreljük különválasztani a csehekét, akiknek a Felvidékre történt tömeges beáramlása s gazdasági és közéleti térfoglalása miatt szlovák részről 1920 és 1938 közt annyi jogos panasz hangzott el?

5. A jelen és a közelmúlt adatainak tükrében mai csonk hazánk a magyarság igen erős túlsúlya által jellemzett többé-kevésbé nemzetiségi állam körvonalait mutatja — feltéve, hogy a nemzetiségi állam fogalmát tágran húzzuk meg. *Vallási tekintetben* viszont kifejezetten *kevert az ország lakossága*. Az 1930. körüli népszámlálások adatai vallási szempontból sem teljesen alkalmasak az összefoglalásra.¹⁵⁾ Népünk vallási összetételéről és az ezen a téren egy rövid emberöltő lepergése alatt bekövetkezett változásokról azonban egyedül az 1910. és 1941. évi adatok összevetése is kifogástalanul tájékoztat:

3. A népesség vallás szerinti 1910-ben és 1941-ben.

Vallás	Szám	%-ban	Szám	%-ban	Tényleges szá-	%
	szertint		szertint		porodás vagy	
	1910-ben ¹⁾		1941-ben		fogyás (—)	
					1910—1941	
Római katolikus	6.391.897	52.8	8.073.234	55.0	1.681.337	26.3
Görög katolikus	1.435.078	11.9	1.700.146	11.6	265.068	18.5
Református	2.376.085	19.6	2.789.276	19.0	413.191	17.4
Evangelikus	660.524	5.5	729.929	5.0	69.405	10.5
Görög keleti	426.351	3.5	560.954	3.8	134.603	31.6
Unitárius	46.537	0.4	57.999	0.4	11.462	24.6
Izraelita	753.428	6.2	725.007	4.9	—28.421	—3.8
Egyéb és ismeretlen	11.954	0.1	*46.778	*0.3	34.824	291.4
Összesen	12.101.854	100.0	14.683.323	100.0	2.581.469	21.3

¹³⁾ A mai területre az 1910. évi népszámlálás eredményei alapján községi pontossággal kiszámított adatok.

¹⁴⁾ Ebből baptista 36.802 (az egész lakosság 0.2%-a), egyéb vallású 1.486 (0.0%). felekezeten kívüli 7.238 (0.1%) és ismeretlen vallású 1.252 (0.0%).

¹⁵⁾ 1930-ban megközelítő számítás szeönt a római katolikusok ará nyát 53.9, a görög katolikusokét 11.3, a reformátusokét 19.3, az evangélikusokét 4.4, a görög keletiekét 4.7, az izraelitákét 5.4, az egyéb vallásúakét és felekezetenküvüliekét 1.0%-ra lehetett termi. L. Magyar Statisztikai Szemle 1943. évf. 249—252. 1.

Az utolsó „békebeli“ népszámlálás óta 30 esztendő forgott le az idő kerekén. Ez alatt igazán jól gyarapodónak a római katolikus és a görög keleti vallás mutatkozott; előbbinek népességi aránya főleg a kedvező természetes szaporodás következtében 52.8-ról 55.0%-ra emelkedett és abszolút száma is 6.4 millióról csaknem 8:1 millióra duzzadt; utóbbi jelentős születésgyakorisága mellett a Kárpátalján tömegesebb áttéréseknek köszönheti százalékarányának megjavítását. Még az unitárius vallás hívőinek szaporulata haladta meg az országos átlagot (21.3%). Ezzel szemben a görög katolikus és a református vallásúak számának 30 év alatti többlete valamivel, az evangélikusoké pedig lényegesen az átlag alatt maradt. E három hitfelekezet ugyan a népességi arány tekintetében a várhatónál kisebb mértékben veszített teret, ennek azonban egyetlen magyarázatát a csak keleten sokgyermekes, egyébként városiasán egykés, az áttérések és kivándorlások révén is megcsappanó izraelita vallásúak számának 753.000-ról 725.000-re, vagyis 28.000 fővel (—3.8%) való megfogyatkozása és arányának 6.2%-ról 4.2-re esése adja meg.

Az 1941. évi népszámlálás nemcsak az izraelita vallásúak, hanem — mint jeleztük — a *zsidó származásúak* számának megállapítására is kísérletet tett. Részletvizsgálatok nélkül is megemlítést érdemel az idevonatkozó adatokból, hogy a 725.007 izraelita vallású egyénen kívül még 34.435-en vallották magukat az 1939: IV. te. értelmében zsidónak; hogy ez a szám mennyire nem teljes, azt az bizonyítja a legkézzelfoghatóbban, hogy ezenfelül még 27.113 saját vallomása szerint „nem zsidó“ kereszténynek volt 1, 2, 3 vagy 4 izraelita nagyszülője; (túlnyomórészüik a törvény szerint zsidónak számít, csupán, hibás vagy téves adatvallomásuk miatt maradtak ki a zsidónak tekintendők fenti számából.¹⁸⁾ Az izraelita vallásúak 725.007 főnyi számához tehát egyedül a népszámlálási adatokból kitetszően még 61.548 kisebb-nagyobb mértékben zsidóvé-rűt kell hozzáadni; a zsidóság lélekszáma ezzel a tömeggel 766.555 főre (az egész népesség 4.9%-ára) nő. De még ez a szám sem teljes. *Dolányi* (Kovács) Alajos például az áttérések és vegyesházasságok számát stb. is figyelembevevő gondos számításai alapján a népszámlálás szerint kimutatott 61—62.000 helyett mintegy 100 110.000- ben állapította meg a zsidóvérű keresztények, tehát 625—835.000- ben (a lakosság 5.6—5.7%-a) — az összes zsidószármazásúak (izraeliták és keresztények) teljes számát.¹⁷⁾ A zsidóvérű ke-

¹⁷⁾ Egynél több izraelita nagyszülője volt a népszámlálási adatvallomások szerint 23.885 keresztény vallású nem zsidónak. — ¹⁸⁾ *V. ö.: Dolányi* (Kovács) Alajos dr.: A keresztény vallású, de zsidó származású népesség a népszámlálás szerint. Magyar Statisztikai Szemle 1944. évf. 1. Ez a cikk területi részletezésben is közli a népszámlálási adattfeldolgozás főbb eredményeit.

resztények levonása után természetesen a különböző vallásfelekezetek népességi aránya is valamivel megkisebbednék. A teljes áttekintés kedvéért álljon itt még az *izraelita felmenők számáról* 1941-ben első ízben készített népszámlálási kimutatás néhány végeredménye:

	Izraelita vallások	Keresztény vallású zsidók (az 1939-IV. tc. értelmében)	Keresztény vallású nem zsidók izraelita felmenővel	Mindössze
Az izraelita szülők száma szerint:				
0	477	537	4.455	5.469
1	7.110	5.870	9.982	22.962
2	717.420	28.028	12.676	758.124
Az izraelita nagyszülők száma szerint:				
1	1.938	843	3.228	6.009
2	15.011	6.367	11.648	33.026
3	1.639	388	500	2.527
4	706.419	26.837	11.737	744.993
Összesen	725.007	34.435	27.113	786.555

A vallási adatok behatóbb ismertetésére akkor lesz érdemes visszatérni, ha a vallás és anyanyelv, illetőleg vallás és nemzetiség szerinti kombinációk eredményei ismeretessé válnak.

6. Az országos végeredmények ismertetése után vessünk egy szempillantást a területi részletadatokra is. Elsősorban tanulságos annak megfigyelése, hogy egyfelől a trianoni területen, másfelől az egyes visszacsatolt részekben a népesség megközelítően pontos területi összefoglalások alapján hogyan oszlott meg anyanyelv, nemzetiség és vallás szerint. (4. tábla). A *felszabadult részek* etnikai adatai (4. tábla) mintegy kiegészítik a „Kisebbségvédelem“ hasonló tárgyú korábbi adatközléseit.¹⁸⁾

¹⁸⁾ V. ö. a „Kisebbségvédelem“ már idézett cikkén (1939. évi. 26—32. és 1940. évf. 27—33. 1.) kívül főleg *Thirring* Lajos dr.: A felvidék] kérdés alakulásának népességi mérlege. Kisebbségvédelem 1938. évf. 15—19. 1.; *Rónai* András dr.: Erdély nemzetiségi viszonyai. Kisebbségvédelem 1939. évf. 12—18. 1.; *Kovács* Alajos dr.: Az erdélyi magyarság és a román statisztika. Kisebbségvédelem 1940. évf. 1—20. 1.; *Ruh* György: A Délvidék anyanyelvi és vallási viszonyai. Kisebbségvédelem 1941. évf. 39—45. 1.

4. A népesség anyanyelv, nemzetiség és vallás szerint a trianoni és a visszacsatolt területeken 1941-ben.¹⁾

Anyanyelv, nemzetiség, vallás	Trianoni	Visszacsatolt felvidéki	Visszatért kárpataljai	Visszacsatolt erdélyi és keleti	Visszafoglalt délvidéki	Magyarország összesen
	t	e	r	ü	l	e
I. Szám szerint.						
Anyanyelv.						
Magyar	8,657.172	892.677	69.761	1,343.695	401.534	11,364.839
Német	477.057	9.054	9.627	47.508	177.045	720.291
Szlovák (tót)	75.920	116.213	24.669	20.885	32.780	270.467
Román	14.161	687	15.414	1,069.211	817	1,100.290
Ruszin (rutén)	4.582	23.784	501.047	20.622	13.875	563.910
Horvát	22.269	108	85	73	106.205	128.740
Bunyevác, sokác stb. ²⁾	16.490	11	3	10	62.480	78.994
Szerb	5.444	90	8	108	159.105	164.755
Vend, szlovén	4.816	11	5	5	65.478	70.315
Cigány	18.661	5.477	1.753	25.166	6.719	57.776
Jiddis, héber ³⁾	1.579	11.279	70.630	48.452	385	132.325
Egyéb	20.944	2.601	998	1.411	3.589	29.543
Ismeretlen	897	30	22	114	15	1.078
Összesen	9.319.992	1.062.022	694.022	2.577.260	1.030.027	14.683.323
Nemzetiség.						
Magyar	8,921.457	927.495	90.427	1,380.506	565.062	11,884.947
Német	303.419	6.108	8.247	44.686	170.408	532.868
Szlovák (tót)	16.689	85.677	21.412	19.584	30.152	173.514
Román	7.565	434	14.285	1,029.470	313	1,052.067
Ruszin (rutén)	3.469	18.484	492.250	19.635	13.339	547.177
Horvát	2.708	75	79	50	9.718	12.630
Bunyevác, sokác stb.	1.511	6	1	8	54.006	55.532
Szerb	3.633	98	9	113	155.493	159.346
Vend, szlovén	2.058	7	2	1	18.275	20.343
Cigány	27.061	7.186	2.203	34.338	5.950	76.738
Zsidó	9.764	14.286	64.191	47.357	3.857	139.455
Egyéb	19.444	2.128	892	1.355	3.419	27.238
Ismeretlen	1.214	38	24	157	35	1.468
Összesen	9.319.992	1.062.022	694.022	2.577.260	1.030.027	14.683.323
Vallás.						
Római katolikus	6,122.583	661.088	49.681	536.160	703.722	8,073.234
Görög katolikus	233.672	80.587	412.308	957.753	15.826	1,700.146
Református	1,934.892	203.607	22.058	591.755	36.964	2,789.276
Evangelikus	557.647	33.990	2.136	44.312	91.844	729.929
Görög keleti	38.321	2.992	124.671	228.800	166.170	560.954
Unitárius	8.465	163	104	49.193	74	57.999
Baptista	17.917	918	1.272	16.098	697	36.802
Izraelita	400.980	77.700	80.960	151.125	14.242	725.007
Egyéb	708	64	16	348	350	1.486
Felkezeletlenküli	3.841	966	801	1.523	107	7.238
Ismeretlen	966	47	15	193	31	1.253
Összesen	9.319.992	1.062.022	694.022	2.577.260	1.030.027	14.683.323

Anyanyelv, nemzetiség, vallás	Trianoni	Visszacsatolt felvidéki	Visszatért kárpátjai	Visszacsatolt erdélyi és keleti	Visszafoglalt délvidéki	Magyarország összesen
II. Százalékban.						
<i>Anyanyelv.</i>						
Magyar	92.8	84.1	10.1	52.1	39.0	77.5
Német	5.1	0.9	1.4	1.8	17.2	4.9
Szlovák (tót)	0.8	10.9	3.6	0.8	3.2	1.8
Román	0.2	0.1	2.2	41.5	0.1	7.5
Ruszin (rutén)	0.0	2.2	72.2	0.8	1.4	3.8
Horvát	0.2	0.0	0.0	0.0	10.3	0.9
Bunyevác, sokác stb. ¹⁾	0.2	0.0	0.0	0.0	6.1	0.5
Szerb	0.1	0.0	0.0	0.0	15.4	1.1
Vend. szlovén	0.1	0.0	0.0	0.0	6.3	0.5
Cigány	0.2	0.5	0.2	1.0	0.6	0.4
Jiddis, héber ²⁾	0.1	1.1	10.2	1.9	0.0	0.9
Egyéb	0.2	0.2	0.1	0.1	0.4	0.2
Ismeretlen	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Összesen:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
<i>Nemzetiség.</i>						
Magyar	95.8	87.4	13.0	53.6	54.9	80.9
Német	3.3	0.6	1.2	1.7	16.6	3.6
Szlovák (tót)	0.2	8.1	3.1	0.8	2.9	1.2
Román	0.1	0.0	2.1	39.9	0.0	7.2
Ruszin (rutén)	0.0	1.7	71.0	0.8	1.3	3.7
Horvát	0.0	0.0	0.0	0.0	0.9	0.1
Bunyevác, sokác stb.	0.0	0.0	0.0	0.0	5.2	0.4
Szerb	0.0	0.0	0.0	0.0	15.1	1.1
Vend. szlovén	0.0	0.0	0.0	0.0	1.8	0.1
Cigány	0.3	0.7	0.3	1.3	0.6	0.5
Zaidó	0.1	1.3	9.2	1.8	0.4	1.0
Egyéb	0.2	0.2	0.1	0.1	0.3	0.2
Ismeretlen	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Összesen:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
<i>Vallás.</i>						
Római katolikus	65.7	62.3	7.2	20.8	68.3	55.0
Görög katolikus	2.5	7.6	59.4	37.1	1.5	11.6
Református	20.8	19.1	3.2	23.0	3.6	19.0
Evangelikus	6.0	3.2	0.3	1.7	8.9	5.0
Görög keleti	0.4	0.3	18.0	8.9	16.2	3.8
Unitárius	0.1	0.0	0.0	1.9	0.0	0.4
Baptista	0.2	0.1	0.2	0.6	0.1	0.2
Izraelita	4.3	7.3	11.6	5.9	1.4	4.9
Egyéb	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Felekezeten kívüli	0.0	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1
Ismeretlen	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Összesen:	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

1) Ideiglenes adatok. — 2) Horvát és bunyevác, sokác stb. együtt: trianoni terület: 38.759 (0.4%), visszacsatolt felvidéki terület: 119 (0.0%).

A 4. sz. táblából kitűnően *anyanyelvi* tekintetben leginkább egyszínű a trianoni terület, ahol a magyarok aránya 92.8%; meglehetősen hasonló jellegű a felvidéki sáv is 84.1 %-os magyar ajkú lakosságával, míg a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken a magyar anyanyelvűek aránya (52.1%) nem sokkal haladja meg az abszolút többséget jelentő 50%-ot, a visszafoglalt délvidéki részekben pedig 39.0%; itt a magyarság csak viszonylagosan áll az első helyen. A visszatért Kárpátalján a ruszin (rutén) elem alkot erős többséget (aránya 72.2%), egyébként azonban a nem magyar ajkúak aránya általában mindenütt messze a magyar anyanyelvűek mögött marad; így a keleti és erdélyi területeken a románok aránya 41.5%. a délvidéki területeken a horvátoké 10.3, a bunyevácoké és sokácoké stb. 6.1, a szerbeké 15.4, a vendeké és szlovéneké 6.3, tehát együtt e négyféle — vallási, kulturális és egyéb szempontokból távolról sem homogén rétegekből összetevődő — délszláv anyanyelvhez tartozóké 38.1 %. A német ajkúak hányadosa ugyancsak a délvidéki részekben a legmagasabb (17.2%), a szlovákoké (tótoké) pedig a felvidéki területszalagon (10.9%) tetőzik; csaknem ugyanekkora a jiddis és héber anyanyelvűek kárpátaljai százaléka (10.2) is

Az anyanyelvi és nemzetiségi adatok egybevetése az országos végszámokból leszűrődő tapasztalatokat erősíti meg és gazdagítja néhány jellemző vonással. A vallási mérlegelés pedig arra a figyelemreméltó tényre nyit, hogy a római katolikusok három területrészen — a trianoni, felvidéki és délvidéki területen — laknak abszolút többségben (arányuk itt 62—68%), a Kárpátalján viszont a görög katolikusok aránya hasonló (megközelíti a 60%-ot). Az erdélyi és keleti területek lakosságának már csak viszonylag a legnagyobb része görög katolikus hitű; ugyanitt a reformátusok aránya is nagyobb valamivel a római katolikusokénál. Egyébiránt a reformátusok a trianoni, felvidéki és keleti területeken a népesség meglehetősen egyező részét: mintegy $\frac{1}{5}$ -ét, a görög keleti vallásúak pedig a kárpátaljai és délvidéki részekben a lakosság kb. $\frac{1}{6}$ -át teszik. Az evangélikusok aránya sehol sem emelkedik ilyen magasra, mert még a trianoni és a keleti területeken is csak 6—9%, míg az izraelitáké a Kárpátalján 11.6%-ra ugrik, viszont a délvidéki részekben ennek az arálynak alig $\frac{1}{10}$ -ét éri el (1.4%).

A népességfejlődés üteme az egyes visszacsatolt területrészekben nemzetiség és felekezeti tekintetben igen tanulságos eltéréseket

visszatért kárpátaljai terület: 88 (0.0%), visszacsatolt erdélyi és keleti terület: 83 (0.0%), visszafoglalt délvidéki terület: 168.685 (16.4%), Magyarország összesen: 207.734 (1.4%). — ³⁾ Ebből héber: trianoni terület 222 (0.0%), visszacsatolt felvidéki terület 544 (0.1%), visszatért kárpátaljai terület 1.987 (0.3%), visszacsatolt erdélyi és keleti terület 2.960 (0.1%), visszafoglalt délvidéki terület 47 (0.0%), Magyarország összesen 5.760 (0.0%).

mutat. Az idevágó adatokhoz (5. tábla) megjegyzéseket nem fűzünk, hanem a módszer- és egyéb kérdéseket illetően a fentebb elmondottakra, valamint az idézett hivatalos adatközlésekre utalunk. Talán csak azt érdemes külön kiemelni, hogy a visszacsatolt felvidéki sávon *1910 és 1941 közt* a szlovákoknak (tótoknak) nemcsak a száma, hanem aránya is megnőtt, ami tekintettel arra, hogy e terület közel húszéves elszakítottága alatt szinte egy új nemzedék nőtt fel, könnyen érthető. A jiddis (kimutatásaink szerint német és jiddis) anyanyelvűek számának 1910—1941. évi gyors megnövekedése a Kárpátalján nemzetpolitikai szempontból is figyelmet érdemel.

Az 1930. körüli népszámlálások eredményei a már érintett okokból nem alkalmasak arra, hogy köztük és az 1910. és 1941. évi adatok közt párhuzamot vonjunk. *A trianoni területen* azonban 1920-ról és 1930-ról is jól összehasonlítható adatok állnak rendelkezésre; persze az 1941. évi népszámlálás kérdésrendszerének módosulását itt is szem előtt kell tartani. A 6. tábla *négy évtized* anyanyelvi és vallási eltolódásairól rajzol trianoni viszonylatban képet. Adataink szerint vesztesége elsősorban néhány olyan nemzetiségnek és annak a felekezetnek volt, melynek lélekszámát kivándorlás (német anyanyelvűek Ausztriába visszaköltözése, szlovákok hazatelepülése a Felvidékre, szerbek tömeges optálása Szerbia javára, zsidók kivándorlása az összeomlás után és a világválság idején stb.) apasztotta. Évtizedről-évtizedre azonban figyelemreméltó hullámmozgás tapasztalható. A németek száma például 1920 és 1930 között fogyott, azóta változatlan maradt. A magyarság népi állagát nem csekély mértékben menekültjeinek nagy tömege növelte meg. E mellett a magyar nemzetiségnek az élénk belső vándormozgalom révén asszimilációs nyeresége is volt.

7. Törvényhatóságunkint, tehát kisebb területi egységek szerint számos változatát látjuk az anyanyelvi, nemzetiségi és vallási rétegződésnek. *Város és vidék* jellegzetesen elűtő népösszetételét — igaz, hogy a megyei városoknak a vármegyék adatába való foglalásával — a 7. tábla összefoglaló adatsorai szemléltetik.

5. A népesség anyanyelv és vallás szerint 1910-ben és 1941-ben a visszacsatolt területeken.1)

a) Anyanyelv.

Terület, év	Jelenlevő népesség	Magyar	Német	Jiddis, héber	Szlovák (tót)	Román	Ruszin (rutén)	Horvát	Szerb	Egyéb és ismeretlen
I. Szám szerint										
Visszacsatolt felvidéki terület										
1910	869.299	751.951	17.354	84.905	360	8.941	223	81	5.484	
1941	1.062.022	892.677	9.054	11.279	687	23.784	108	90	8.130	
			20.333							
Visszatért kárpátaljai terület										
1910	496.487	63.025	57.435	20.449	11.385	342.029	141	13	2.010	
1941	694.022	69.761	9.627	70.630	24.669	15.414	501.047	85	8	2.781
			80.257							
Visszacsatolt keletmagyarországi és erdélyi terület										
1910	2.185.546	1.123.216	89.254	12.809	919.690	18.340	350	240	21.647	
1941	2.577.260	1.343.695	47.508	48.452	20.885	1.069.211	20.622	73	108	26.706
			95.960							
Visszafoglalt délvidéki terület										
1910	935.405	342.221	177.946	30.214	74	10.777	88.002	150.528	135.343	
1941	1.030.027	401.534	177.045	385	817	13.875	106.205	159.105	138.281	
			177.430							
Visszacsatolt területek együtt										
1910	4.486.737	2.280.413	341.989	148.377	931.809	380.087	88.716	150.862	164.484	
1941	5.363.331	2.707.667	243.234	130.746	194.547	1.086.129	559.328	106.471	159.311	175.898
			373.980							

II. Százalékban

Visszacsatolt felvidéki terület

1910	100.0	86.5	2.0		9.8	0.0	1.0	0.0	0.0	0.7
1941	100.0	84.1	0.9	1.1	10.9	0.1	2.2	0.0	0.0	0.7
			2.0							

Visszatért kárpátaljai terület

1910	100.0	12.7	11.6		4.1	2.3	68.9	0.0	0.0	0.4
1941	100.0	10.1	1.4	10.2	3.6	2.2	72.2	0.0	0.0	0.3
			11.6							

Visszacsatolt keletmagyarországi és erdélyi terület

1910	100.0	51.4	4.1		0.6	42.1	0.8	0.0	0.0	1.0
1941	100.0	52.1	1.8	1.9	0.8	41.5	0.8	0.0	0.0	1.1
			3.7							

Visszafoglalt délvidéki terület

1910	100.0	36.6	19.0		3.2	0.0	1.2	9.4	16.1	14.5
1941	100.0	39.0	17.2	0.0	3.2	0.1	1.4	10.3	15.4	13.4
			17.2							

Visszacsatolt területek együtt

1910	100.0	50.8	7.6		3.3	20.8	8.5	2.0	3.3	3.7
1941	100.0	50.5	4.5	2.4	3.6	20.3	10.4	2.0	3.0	3.3
			6.9							

b) *Vallás.*

Terület, év I. Szám szerint		Jelenlevő népesség	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangelikus	Görög keleti	Unitárius	izraelita	Egyéb és ismeretlen
Visszacsatolt felvidéki terület										
1910		869.299	528.444	53.926	186.504	32.736	571	95	66.845	178
1941		1.062.022	661.088	80.587	203.607	33.990	2.992	163	77.700	1.895
Visszatért kárpátaljai terület										
1910		496.487	35.862	378.285	17.583	974	430	24	63.324	5
1941		694.022	49.681	412.308	22.058	2.136	124.671	104	80.960	2.104
Visszacsatolt keletmagyar- országi és erdélyi terület										
1910		2.185.546	422.131	825.610	502.252	46.098	212.312	41.237	134.247	1.659
1941		2.577.260	536.160	957.753	591.755	44.312	228.800	49.193	151.125	18.162
Visszafoglalt délvidéki terület										
1910		935.405	619.945	11.721	36.894	95.497	151.611	73	17.634	2.030
1941		1.030.027	703.722	15.826	36.964	91.844	166.170	74	14.242	1.185
Visszacsatolt területek együtt										
1910		4.486.737	1.606.382	1.269.542	743.233	175.305	364.924	41.429	282.050	3.872
1941		5.363.331	1.950.651	1.466.474	854.384	172.282	522.633	49.534	324.027	23.346

II. Százalékban

Visszacsatolt felvidéki terület										
1910	100.0	60.8	6.2	21.4	3.8	0.1	0.0	7.7	0.0	
1941	100.0	62.3	7.6	19.1	3.2	0.3	0.0	7.3	0.2	
Visszatért kárpátaljai terület										
1910	100.0	7.2	76.2	3.5	0.2	0.1	0.0	12.8	0.0	
1941	100.0	7.2	59.4	3.2	0.3	18.0	0.0	11.6	0.3	
Visszacsatolt keletmagyar- országi és erdélyi terület										
1910	100.0	19.3	37.8	23.0	2.1	9.7	1.9	6.1	0.1	
1941	100.0	20.8	37.1	23.0	1.7	8.9	1.9	5.9	0.7	
Visszafogalt délvidéki terület										
1910	100.0	66.3	1.3	3.9	10.2	16.2	0.0	1.9	0.2	
1941	100.0	68.3	1.5	3.6	8.9	16.2	0.0	1.4	0.1	
Visszacsatolt területek együtt										
1910	100.0	35.8	28.3	16.6	3.9	8.1	0.9	6.3	0.1	
1941	100.0	36.4	27.3	15.9	3.2	9.8	0.9	6.1	0.4	

¹⁾ Megközelítően pontos területi összefoglalások alapján kiszámított ideiglenes adatok. 1910-ben a mai területre az 1910. évi népszámlálás eredményei alapján községgel pontosítással kiszámított adatok.

6. A népesség anyanyelv és vallás szerint 1910—1941-ben a trianon területen. *)

Anyanyelv, vallás	1910	1920	1930	1941
<i>Anyanyelv</i>				
<i>I. Szám szerint</i>				
Magyar	6,730.996	7,156.727	8,001.112	8,657.172
Német	554.594	551.624	478.630	477.057
Jiddis, héber				1.579
Szlovák (tót)	165.273	141.918	104.819	75.920
Román	28.434	23.695	16.221	14.161
Ruszin (rutén)	1.133	1.500	996	4.582
Horvát	41.979	36.864	27.683	22.269
Szerb	26.171	17.132	7.031	5.444
Egyéb és ismeretlen	66.537	60.742	51.827	61.808
Összesen	7,615.117	7,990.202	8,688.319	9,319.992
<i>II. Százalékban</i>				
Magyar	88.4	89.5	92.1	92.8
Német	7.3	6.9	5.2	5.1
Jiddis, héber				0.1
Szlovák (tót)	2.2	1.8	1.2	0.8
Román	0.4	0.3	0.2	0.2
Ruszin (rutén)	0.0	0.0	0.0	0.0
Horvát	0.5	0.5	0.3	0.2
Szerb	0.3	0.2	0.1	0.1
Egyéb és ismeretlen	0.9	0.8	0.6	0.7
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0
<i>Vallás</i>				
<i>I. Szám szerint</i>				
Római katolikus	4,785.515	5,105.375	5,634.003	6,122.583
Görög katolikus	165.536	175.655	201.093	233.672
Református	1,632.852	1,671.032	1,813.162	1,934.892
Evangelikus	485.219	497.126	534.165	557.647
Görög keleti	61.427	50.918	39.839	38.321
Unitárius	5.108	6.224	6.266	8.465
Izraelita	471.378	473.355	444.567	400.980
Egyéb és ismeretlen	8.082	10.497	15.224	23.432
Összesen	7,615.117	7,990.202	8,688.319	9,319.992
<i>II. Százalékban</i>				
Római katolikus	62.8	63.9	64.9	65.7
Görög katolikus	2.2	2.2	2.3	2.5
Református	21.4	21.0	20.9	20.8
Evangelikus	6.4	6.2	6.1	6.0
Görög keleti	0.8	0.6	0.4	0.4
Unitárius	0.1	0.1	0.1	0.1
Izraelita	6.2	5.9	5.1	4.3
Egyéb és ismeretlen	0.1	0.1	0.2	0.2
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0

*) 1910-ben és 1941-ben megközelítő pontos területi összefoglalások alapján kiszámított ideiglenes adatok.

7. A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása
1941-ben %-ban város és vidék szerint.

Anyanyelv, nemzetiség, vallás	Budapest szűfőv.	A többi 20 tj. város	Tj. városok együtt	Vármegyék	Magyarország összesen
a) Lélekszám	1,164.963	1,372.324	2,537.287	12,146.036	14,683.323
b) Anyanyelvi megoszlás %-ban					
Magyar	97.1	87.8	92.0	74.3	77.5
Német	1.9	2.8	2.4	5.4	4.9
Szlovák (tót)	0.3	0.9	0.6	2.1	1.8
Román	0.0	1.4	0.8	8.9	7.5
Ruszin (rutén)	0.1	0.5	0.3	4.6	3.8
Horvát	0.1	0.2	0.1	1.0	0.9
Bunyevác, sokác stb.	0.0	2.9	1.6	0.3	0.5
Szerb	0.0	2.5	1.3	1.1	1.1
Vend, szlovén	0.0	0.0	0.0	0.6	0.5
Cigány	0.0	0.1	0.1	0.5	0.4
Jiddis, héber	0.0	0.5	0.3	1.0	0.9
Egyéb és ismeretlen	0.5	0.4	0.5	0.2	0.2
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
c) Nemzetiségi megoszlás %-ban					
Magyar	98.1	89.5	93.4	78.4	80.9
Német	1.0	1.9	1.5	4.1	3.6
Szlovák (tót)	0.2	0.5	0.4	1.3	1.2
Román	0.0	1.4	0.8	8.5	7.2
Ruszin (rutén)	0.0	0.3	0.2	4.5	3.7
Horvát	0.0	0.2	0.1	0.1	0.1
Bunyevác, sokác stb.	0.0	2.4	1.3	0.2	0.4
Szerb	0.0	2.4	1.3	1.0	1.1
Vend, szlovén	0.0	0.0	0.0	0.2	0.1
Cigány	0.0	0.2	0.1	0.6	0.5
Zsidó	0.1	0.9	0.5	1.0	1.0
Egyéb és ismeretlen	0.6	0.3	0.4	0.1	0.2
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
d) Vallási megoszlás %-ban					
Római katolikus	63.1	56.2	59.3	54.0	55.0
Görög katolikus	1.4	4.4	3.0	13.4	11.6
Református	13.5	22.6	18.5	19.1	19.0
Evangélikus	5.3	3.3	4.2	5.1	5.0
Görög keleti	0.4	3.5	2.1	4.2	3.8
Unitárius	0.3	0.5	0.4	0.4	0.4
Baptista	0.1	0.1	0.1	0.3	0.2
Izraelita	15.8	9.3	12.3	3.4	4.0
Egyéb és ismeretlen	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

A városokba tömörült és a vidéken szerteszóródó lakosság tagozódásában nemcsak a népesség pillanatnyi elhelyezkedése — zártsága vagy kevertsége — tükröződik, hanem bizonyos mértékig a különböző népcsoportok településtörténete, vándorhajlama és társadalomgazdasági szerkezete is. Az egyes nemzetiségek összetétele szemponyjából is sajátos vonás például a népesség arculatán, hogy a magyarság aránya a túlnyomóan magyarok lakta tájakról odaáramló néptömegekkel milliós világvárossá fejlődött székesfővárosunkban — az anyanyelvi adatok szerint — megközelítette a 100%-ot, (97.1%), a vidéki tj. városokban pedig 87.8%-ra rúgott. Ugyanakkor a vármegyék népének anyanyelv szerint mintegy $\frac{3}{4}$ rész (74.3%-a), nemzetiségi alapon pedig $\frac{4}{5}$ (78.4%-a) volt magyar ajkú. A bunyevácoktól, sokácoktól és a szerbektől eltekintve, akik tömegesebben laknak a délvidéki agrárvárosokban, a különböző nem magyar anyanyelvűek százaléka az egyes vármegyékben következetesen magasabb, mint a városi törvényhatóságokban. Rég tudott tény, hogy a városbaáramlás elsősorban a magyarságnak kedvezett, bár egyúttal helyenkint a falvak magyar népelemének stagnálását, megritkulását is maga után vonta. A nemzetiségi és az anyanyelvi adatok összehasonlításából pedig azt látjuk, hogy a kétnyelvűség gyakoribb voltának megfelelően a városok nem magyar ajkú lakosai közül aránylag lényegesen többen vallották magukat magyar nemzetiségűnek, mint a vármegyékben, kivált a röghözkötöttebb lakosságú, kevésbé fejlődésképes falvakban. A 7. tábla vallási adataiból a zsidóság erősen városlakó természete és viszont a görög katolikus és görög keleti vallásúak vidéken magasabb aránya a legszembeötlőbb. Az egyes néprétegek térbeli tagozódásának vázolt jellemvonásai természetesen még jobban kiütköznének, ha a megyei városok adatait is számításba vennők és még inkább, ha nem a közigazgatási városok, hanem a valóban városias göcök adatait vetnők egybe az agrárjellegű településekével.

8. Minél kisebb darabokra bontjuk fel az eddig csak országosan és nagy területrészek (törvényhatóság-csoportok) szerint bemutatott adatokat, annál több jellegzetes vonást ismerhetünk fel a mai Magyarország anyanyelvi, nemzetiségi és felekezeti fényképén. Az egyes *törvényhatóságok* nemzetiségi jellegét (egyszínűségét, kevertségét) a magyarság arányszáma egymagában is elég jól szemlélteti. A *magyar anyanyelvűek* 1941. évi százaléka alapján vármegyéink és városaink sorrendje a következő (zárójelben a magyar nemzetiségűek arányát adjuk):

A magyar anyanyelvűek (zárójelben a magyar nemzetiségűek) aránya a vármegyékben:

több mint 90%:		70—80%:	
Hajdu vm.	99.7 (99.5)	Nyitra és Pozsony k. e. e. vm.	79.2 (81.3)
Jász-Nagykun-Szolnok vm.	99.7 (99.5)	Zala vm.	74.1 (96.7)
Szabolcs vm.	99.7 (99.3)	Tolna vm.	72.9 (79.5)
Borsod vm.	99.5 (99.0)	Bihar vm.	71.2 (72.4)
Heves vm.	99.2 (99.2)	60—70%:	
Csongrád vm.	98.9 (99.1)	Szatmár	62.3 (65.3)
Udvarhely vm.	98.3 (97.4)	50—60%:	
Zemplén vm.	96.2 (97.1)	Ugocsa vm.	56.9 (61.4)
Háromszék vm.	95.0 (93.9)	Maros-Torda vm.	56.2 (55.9)
Nógrád vm.	94.8 (96.2)	Baranya vm.	55.2 (68.6)
Somogy vm.	93.7 (96.2)	40—50%:	
Komárom vm.	93.3 (96.0)	Bács-Bodrog vm.	46.5 (49.3)
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.	92.7 (96.6)	30—40%:	
Gömör és Kishont vm.	91.5 (91.5)	Szilágym.	34.5 (35.6)
Ung vm.	90.8 (93.4)	Kolozsvm.	30.7 (32.4)
80—90%:		20—30%:	
Veszprém vm.	89.7 (94.1)	Szolnok-Doboka vm.	22.5 (23.8)
Fejér vm.	89.5 (93.9)	10—20%:	
Sopron vm.	88.3 (91.8)	Máramaros vm.	19.2 (24.4)
Békés vm.	87.4 (97.2)	Beszterce-Naszód vm.	10.1 (11.7)
Csik vm.	87.1 (87.6)	4—10%:	
Győr, Moson és Pozsony k. e. e. vm.	85.6 (89.8)	Máramarosi k. k.	7.8 (9.6)
Esztergom vm.	85.1 (92.4)	Ungi k. k.	6.6 (12.0)
Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vm.	84.1 (91.5)	Beregi k. k.	4.8 (7.0)
Bereg vm.	83.5 (85.0)		
Vas vm.	82.1 (95.1)		
Abaúj-Torna vm.	82.0 (88.9)		
Bars és Hont k. e. e. vm.	81.1 (85.2)		

A magyar anyanyelvűek (zárójelben a magyar nemzetiségűek) aránya a f. városokban:

több mint 90%:		80—90%:	
Kecskemét	99.5 (99.6)	Baja	88.7 (95.2)
Debrecen	99.4 (99.5)	Kolozsvár	88.1 (86.6)
Hódmezővásárhely	99.2 (99.3)	Kassa	83.4 (89.3)
Miskolc	98.8 (98.9)	70—80%:	
Szeged	98.7 (99.1)	Ungvár	77.7 (81.2)
Székesfehérvár	98.5 (99.5)	60—70%:	
Győr	97.9 (98.9)	Sopron	68.9 (81.4)
Budapest	97.1 (98.1)	Szabadka	60.0 (64.8)
Komárom	96.1 (97.1)	50—60%:	
Marosvásárhely	94.5 (93.7)	Ujvidék	50.5 (51.4)
Pécs	93.9 (97.2)	30—40%:	
Szatmárnémeti	92.2 (92.9)	Zombor	35.8 (39.3)
Nagyvárad	92.0 (91.9)		

Anyanyelvi alapon még a következőkre mutathatunk rá:

A *magyarság* 35 vármegyében és 20 tj. városban alkotja az abszolút többséget, Bács-Bodrogon pedig viszonylagos többségben él.

A *nem magyar anyanyelvűeké* (együtt) az abszolút vagy relatív többség 5 megyében és a 3 kárpátaljai közigazgatási kirendeltségben, továbbá 1 tj. városban.

Nemzetiségeink némelyike az ország egy részén, egyes vidékeken tömörül s itt százaléka is magasabb, más nemzetiségeink azonban több megye és város területén szóródnak szét; tehát sok törvényhatóságban fordulnak elő, de rendszerint kisebb arányszámmal. A továbbiakban *azokat a megyéket és tj. városokat* soroljuk fel, amelyekben egyik vagy másik anyanyelv *10%-on felüli aránnyal* volt 1941-ben képviselve.

A *német* anyanyelvűek száma például egyetlen törvényhatóságban sem emelkedik abszolút vagy relatív többségre; viszonylag a legtöbb német ajkú Baranya (34.6), Tolna (26.4), Bács-Bodrog (25.5), Beszterce-Naszód (12.7) és Győr, Moson és Pozsony k. e. e. vármegyékben (12.4) lakik, végül Sopron (300) és Újvidék (12.4) tj. városokban.

Szlovák (tót) anyanyelvűek Nyitra és Pozsony (19.4%), Abaúj-Toma (16.8) s Bars és Hont vármegyében (16.0), valamint az Ungi közigazgatási kirendeltségben (16.7) és Kassa tj. városban (11.0) tömörülnek említésreméltó számban és arányban.

A *román* ajkúak Szolnok-Doboka (73.7%), Beszterce-Naszód (71.2), Kolozs (66.9) és Máramaros vármegyében (51.9) az abszolút többséget képviselik. Maros-Torda (36.5), Szatmár (34.9), Bihar (25.1), Ugocsa (15.1) és Csík (12.2) vármegyében ellenben arányszámuk a magyarságé mellett messze elmarad. A tj. városok közül viszonylag a legtöbb román Kolozsvárott számláltatott meg, arányszámuk (9.1%) azonban a 10%-ot nem üti meg.

Ruszin (rutén) anyanyelvűek az 1941. évi népszámláláskor a Kárpátalján: a Beregi (82.3%), a Máramarosi (76.8) és Ungi (70.4) közigazgatási kirendeltség területén alkották az abszolút többséget. Hányadosuk: Ugocsa (21.8) és Máramaros (12.0) vármegyében haladja meg a 10 százalékot.

Horvát anyanyelvűeket csak Zala vármegyében (20.2%), *bunyevácokat, sokácokat* stb. Szabadka tj. városban (32.2), *szerbeket* pedig Újvidéken (28.4) és Zomborban (36.8) talált a népszámlálás nagyobb tömegekben. Zombor tj. városban a szerbek arányszáma egy arnyalattal magasabb a magyarokénál. A *vendek és szlovének* csupán Vas vármegyében települnek említésre méltó arányban (13.5), a *jiddis és héber* anyanyelvűek százaléka pedig Máramaros vármegyében (15.3) és a Máramarosi közigazgatási kirendeltségben (13.3) szembeötlő.

A *cigányok* egyetlen törvényhatóságban sem alkotják a népesség említésreméltóbb hányadát. Igaz viszont hogy a cigány fajuk

aránya országszerte lényegesen magasabb, mint akár az anyanyelvileg, akár nemzetiségileg cigányoké. Éppen ezért és a cigánykérdés súlyos demográfiai, kulturális, morális, közegészségügyi és közigazgatási jelentőségére való tekintettel érdemel fokozott figyelmet, hogy a cigányok még a minimális anyanyelvi adatok szerint is nagyon sok megye és város etnikai képét színezik át.

Pillantsuk át már most összefoglalásképpen az ország jól ismert anyanyelvi térképét.¹⁹⁾ Mai csonka-hazánk területének túlnyomó részén — mint ez a fenti adatokból is kiviláglik — a magyarság aránya dominál. A legtömörebb a magyar lakosság az ország igen távan körülhatárolható (észak, nyugat és egyes pontokon délfelé is csaknem, illetőleg egészen a határmesgyéig nyúló) középső részén; itt inkább csak nyolvszigetek ékelődnek a magyarság összefüggő tömbjébe. Az országszélek felé kissé ritkul a magyar anyanyelvű népesség és sűrűsödnek nemzetiségeink. Településeik azonban északon és nyugaton többnyire csak szórványszerűen szakítják meg a magyarok községei szoros egymáshoz tapadó hálózatát, míg délnyugat- és délfelé már erősebben vegyülnek a magyar és nem magyar települési foltok. Igazán összefüggő és nagyobb kiterjedésű nem magyar etnikummal csupán az északkeleti határszélen és a keleti részekben találkozunk; az ország legkeletibb szöglete, a Székelyföld ellenben jóformán színtiszta magyar elem ősi szálláshelye.

Az egyes hitfelekezetek hívőinek törvényhatóságokintéri megosztása az anyanyelvi kartogrammnál lényegesen változatosabb képet nyújt.²⁰⁾ A római katolikusok nagyobb tömegei a nyugaton és az ország közepén s az országszél körül elterülő vármegyékben halmozódnak fel, de számuk a Székelyföldön is jelentős. A görög katolikusok aránylag szűk területen, a keleti- északkeleti törvényhatóságokban települnek, vagyis ahol általában gyér a római katolikus népesség; itt részben görög keleti vallásúakkal is keverednek. A reformátusok száma a legmagyarabb vidékeken, az Alföld közepén, valamint Erdély kapujában a legjelentősebb, míg az evangélikusok, különösen pedig az izraeliták meglehetősen sokfelé szóródnak szét. A zsidóknak a lélekszámsúlya Budapesten és Pest megyében (a főváros környékén) szinte abnormisan nagy, de a székely megyéktől eltekintve keleten, kivált északkeleten — a galíciai beáramlás-beszívárgás útvonalának első állomásain — is felülmúló számban számiáltattak meg.

Az egyes *vallásfelekezetek hívői közül* a római katolikusok a 44 vármegyéből és közigazgatási kirendeltségből 24-ben abszolút, 2-ben pedig relatív többségben élnek; ezenkívül a 21 tj. városból 12-ben alkotják az abszolút többséget. A görög katolikusok 6 vár-

¹⁹⁾ L. az 1941. évi népszámlálás törvényhatóságokintéri adatait ábrázoló térképét a Magyar Statisztikai Szemle 1944. évf. 5. lapján.

²⁰⁾ V. ö. a Magyar Statisztikai Szemle 1944. évfolyamának 14—15. és 19. lapján közölt vallási térképeket.

megyében és 2 közigazgatási kirendeltségben vannak abszolút többségben, 1 vármegyében és 1 közigazgatási kirendeltségben pedig a relatív többséget képviselik. 2 vármegyében és 2 tj. városban az abszolút, 5 vármegyében és 4 tj. városban a relatív elsőbbség a reformátusoké. Az evangélikusok számaránya a viszonylagos többséget is csak egyetlen vármegyében éri el, a görög keleti és izraelita vallásúaké pedig egy törvényhatóságban sem emelkedik ily magasra.

10%-nál nagyobb arányban találjuk az 1941-es adatok szerint az egyes vallásfelekezetek tagjait a következő törvényhatóságok területén:

a *római katolikusokat* Zala (94.6%), Heves (90.4), Esztergom (86.8), Sopron (86.6), Nyitra és Pozsony k. e. e. (86.3), Csongrád (85.2), Nógrád (84.6), Győr, Moson és Pozsony (83.9), Csík (81.9), Baranya (80.9), Somogy (79.9), Vas (79.2), Bars és Hont k. e. o. (78.8), Komárom (74.2), Fejér (73.6), Pest-Pilis-Solt-Kiskun (72.5), Tolna (72.5), Veszprém (70.1), Csanád, Arad és Torontál k. e. e. (68.4), Bács-Bodrog (66.4), Jász-Nagykun-Szolnok (63.1), Borsod (61.7), Abaúj-Torna (60.9), Gömör és Kishont (54.3), Háromszék (43.5), Udvarhely (41.9), Zemplén (41.2), Szabolcs (31.9), Békés (29.6), Ung (22.8), Szatmár (17.0), Bereg (15.5), Hajdú (14.1), Maros-Torda (13.4), Bihar (12.8) és Ugocsa (11.7) vármegyékben s az Ungi közigazgatási kirendeltségben (11.2) és Szabadka (88.7), Baja (88.5), Szeged (88.1), Pécs (84.0), Székesfehérvár (81.6), Kecskemét (77.2), Győr (75.9), Komárom (67.3), Sopron (66.6) tj. városokban, Budapest (63.1) székesfővárosban, Kassa (62.9), Zombor (55.2), Miskolc (48.2), Újvidék (47.9), Hódmezővásárhely (34.8), Nagyvárad (30.9), Ungvár (3.1), Kolozsvár (29.4), Marosvásárhely (29.2), Szatmárnémeti (22.0) és Debrecen (20.2) tj. városokban;

a görög *katolikusokat* az Ungi közigazgatási kirendeltségben (77.3%), Máramaros (66.2) vármegyében, a Beregi közigazgatási kirendeltségben (65.6), Szolnok-Doboka (61.5), Beszterce-Naszód (60.3), Szilágy (58.9), Ugocsa (53.3), Kolozs (53.0) vármegyékben; a Máramarosi közigazgatási kirendeltségben (47.5), Szatmár (44.9), Maros-Torda (26.1), Ung (22.7), Szabolcs (21.0), Bereg (18.1), Zemplén (16.0), Csík (13.8), Bihar (11.0), Abaúj-Torna (10.4) vármegyékben és Ungvár (29.9), Szatmárnémeti (20.2) és Kolozsvár (10.4) tj. városokban;

a *reformátusokat* Hajdú (73.9%), Bihar (52.1), Ung (46.7), Bereg (46.9), Háromszék (45.8), Maros-Torda (37.1), Szabolcs (35.9), Zemplén (34.3), Jász-Nagykun-Szolnok (33.5), Békés (32.2), Udvarhely (32.0), Szatmár (29.8), Gömör és Kishont (29.7), Borsod (28.8), Szilágy (24.7), Abaúj-Torna (24.5), Fejér (22.0), Kolozs (22.0), Komárom (20.2), Ugocsa (19.3), Veszprém (17.6), Pest-Pilis-Solt-Kiskun (17.1), Bars és Hont k. e. e. (15.2), Csanád, Arad és Torontál k. e. e. (15.0), Szolnok-Doboka (14.3), Tolna (14.0), Somogy (13.6), Csongrád (11.4), Baranya (10.0) vármegyékben és Debrecen (65.6), Hód-

mezővásárhely (56.4), Marosvásárhely (44.8), Kolozsvár (36.6), Nagyvárad (33.0), Szatmárnémeti (31.5), Miskolc (28.5), Komárom (20.1), Kecskemét (19.3) tj. városokban, Budapest (13.5) székesfővárosban, továbbá Székesfehérvár (11.1) és Ungvár (10.7) tj. városokban;

az *evangélikusokat* Békés (33.6%), Vas(15.0), Beszterce-Naszód (13.7), Gömör és Kishont (12.2), Sopron (11.6), Győr, Moson és Pozsony k. e. e. (11.1), Tolna (11.0) vármegyékben és Sopron (25.7) tj. városban;

a görög *keletieket* a Máramarosi közigazgatási kirendeltségben (30.4%), Bihar (19.3), Bács-Bodrog (17.3) vármegyékben, a Beregi közigazgatási kirendeltségben (16.9), Kolozs (15.9), Szolnok-Doboka (13.9), Maros-Torda (13.4), Beszteroe-Naszód (12.8) vármegyékben és Zombor (37.7) és Újvidék (30.8) tj. városokban;

az *unitáriusokat* Udvarhely (22.2%) vármegyében;

az *izraelitákat* Máramaros (18.4%) és Bereg (17.8) vármegyékben, a Máramarosi közigazgatási kirendeltségben (14.5), Ugocsa vármegyében (13.3) és Ungvár (27.2), Szatmárnémeti (24.9), Nagyvárad (22.9) tj. városokban, Budapest (15.8) székesfővárosban, Kolozsvár (15T), Kassa (15.0), Miskolc (13.5), végül Marosvásárhely (12.7) tj. városokban.

A többi vallás hívőinek száma és aránya szerte az egész országban parányi. A különböző szektákról pedig a népszámlálás nem gyűjthetett adatokat, minthogy feladata a törvényes állapot megrögzítése volt.

9. A különböző anyanyelvű és vallású népesség térbeli eloszlásának, települési viszonyainak sajátosságait a megyénkénti adatanyag nyilvánvalóan csak egészen durván, hozzávetőlegesen körvonalazhatja. Tiszta és minden részletet is híven ábrázoló kép az egyszínűséget, vagy kevertséget mutató vidékek részletesebb területi rajzából, még inkább a községi adatmozaikokból formálódik majd ki. Az anyanyelvi, nemzetiségi és vallási viszonyok feltárása során természetesen nem szabad a területi részletek megfigyelésénél megállni. Az egyes népcsoportok demográfiai, kulturális, szociális és gazdasági tulajdonságainak megismerése is egyenrangú feladat. Az 1941. évi népszámlálás e tárgykörbe vágó feldolgozásai ezidőszerint még nem fejeződtek be teljesen. A demográfiai jelenségek mélyére tekintő vizsgálódásoknak tehát nincs még itt az ideje. A felsorakoztatott adatok egyszerű áttekintése ezért csupán bevezető az elmélyedőbb kutatásokhoz.

Thirring Lajos dr.

AZ 1938 ÓTA BEKÖVETKEZETT ESEMÉNYFK HATÁSA A KISEBBSÉGVÉDELEMRE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HATÁRONTÚLI MAGYARSÁG HELYZETÉRE.*)

Kisebbségvédelem és a Nemzetek és a Nemzetek Szövetsége.

A párizskörnyéki békeszerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseinek legnagyobb jelentősége abban a tényben keresendő, hogy először történt kísérlet a kisebbségvédelmi jogszabályok rendszerbefoglalására és e jogszabályoknak a nemzetközi hatalom minden részesével való elismeretására.

A Nemzetek Szövetsége által létesített kisebbségvédelem alapelvei és módszerei az alábbiakban foglalhatók össze:

a) A kisebbségvédelmi szerződések a szövetséges és társult hatalmak és a kötelezett állam közt létrejött s ennek egész területére vonatkozó szerződések, vagy a két érdekelt állam területének csak bizonyos részére állapítanak meg jogot.

Kisebbségvédelmi jogszabályokat statuálnak az egyes kelet-európai államok által a Nemzetek Szövetsége előtt tett deklarációk is.

b) Az új kisebbségvédelmi jogrend hatályosabb megvalósulása céljából a kisebbségek materiális jogát a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezték.

c) Hasonló célja van a szerződések azon szakaszának is amely szerint az érdekelt állam kötelezi magát arra, hogy a kisebbségvédelmi jogszabályokat az állam alaptörvényéül ismeri el, „hogy semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellentmondásban s ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos“.

d) A kisebbségeknek biztosított jogok alanyai csak saját állampolgárok lehetnek.

e) A Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi rendszere a kor individuális-liberális szemléletének megfelelően a személyiség elvét valószínűsíti meg: a jogok csak a kisebbséghez tartozó egyest illetik és nem a kollektívumot.¹⁾

A békeszerződésekben biztosított tételes kisebbségi jogok a következő pontokba foglalhatók össze:²⁾

¹⁾ Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Kisebbségi Szakosztályának 1943. évi pályázatán díjat nyert munka kivonata.

²⁾ Bővebben lásd: Csepreghy László: A nemzeti kisebbségek politikája. Eger, 1938. 210—211. old. II. köt.

Az egyeseket megillető jogok:

1. A kisebbségi egyén személyének védelme.
2. Az egyén nyelvhasználata érdekében keletkezett szabályok.
3. Az egyén vallászabadságát biztosító jogok.

A kisebbség korporatív jogainak védelme:

- 1 A kisebbség nyelvhasználatának védelme.
2. A kisebbség iskolaállítási és fenntartási joga.
3. A kisebbség kulturális érdekeinek védelmét szolgáló jog.
4. A kisebbség politikai jogait biztosító rendelkezések.

Habár a békeszerződés megalkotói őszintén akarták a kisebbségi kérdés megoldását, a gyakorlatban csakhamar kiderült, hogy céljukat nem érték eb A Nemzetek Szövetsége ugyanis, ahelyett, hogy a kisebbségek sérelmeit méltányosan orvosolta volna, rendszerint a kisebbség kormányának igazolását fogadta el, sőt a legtöbbször a panaszt, formai hiányosságokra való hivatkozással, elutasította. Meghonosodott az a gyakorlat, hogy az államot védték a kisebbségektől és nem megfordítva. Természetesen ilyen légkörben nem lehetett szó a kisebbségek hatályos védelméről.

A müncheni négyhatalmi értekezlet mérföldkövet jelent a közép-európai kisebbségek életében. Jelentőségét röviden ezekben foglalhatjuk össze:

1. Az a tény, hogy Európa négy vezető hatalmának képviselői jöttek össze Münchenben, hogy a kisebbségek fontos kérdésében döntenek, bizonyítja, milyen nagy fontosságot tulajdonítanak a nagyhatalmak a kisebbségi kérdésnek.

2. Chamberlain angol és Daladier francia miniszterelnök jelenléte és együttes hozzájárulása a területi annexióhoz, igazolni látszik azt a feltevést, hogy a Nemzetek Szövetségének megalkotói és a versailles-i kisebbségvédelem fő képviselői maguk is elismerték, bizonyos megszorítással, az újabb kisebbségvédelem által alkalmazott népi elvet, bár az egyezmény azt, mint a megegyezés alaprincípiumát nem említi.

3. A müncheni egyezmény lezárja egyszersmindkorra a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi rendszerének korát, megnyitja ugyanakkor az új kisebbségvédelem érvényesülésének a lehetőségét.

4. Az eddigi európai nemzetközi hatalom kizárólagos birtokosai, Anglia és Franciaország mellé felsorakozik Német- és Olaszország is s a négy hatalom együttes akarata lesz irányító Európában.

A müncheni egyezménnyel a kisebbségvédelem új korszakba lépett. A párizsi békeszerződések kisebbségi jogának romjain most új jogrendszer alakul, mely a múlt hibáin okulva s a tényleges helyzet figyelembevételével, a problémákat tárgyilagosabban és minden népre nézve egyformán méltányosan kívánja megoldani.

Kisebbségvédelem a müncheni egyezmény után.

Ha az európai államok legújabb, a müncheni egyezmény után kötött nemzetközi ill. kisebbségi vonatkozású szerződéseit kísérvük figyelemmel, arra a meglepő felismerésre jutunk, hogy az államok a kisebbségi kérdést különleges fontossággal bíró és szükségképpen megoldandó problémaként kezelik. Még azok az

¹⁾ Lásd ugyanott, 2009. old.

államok is, amelyeket a versailles-i béke nem kötelezett kisebbedezni. A jelenség természetesen első pillanatra szokatlan, mert ségvédelemre, igyekeznek a meglévő problémákat békésen ren-a közvélemény megszokta, hogy a kisebbségek ügyeit mindig a legvégső esetben vették elő s akkor is rendszerint félmegoldásokat hoztak. Ez az egészen új, eddig nem tapasztalt érdeklődés, mely a kisebbségi problémák békés megoldására irányul, két-ségtelenül az államok azon józan felismerésén alapul, hogy az európai béke és hatalmi egyensúly csak úgy biztosítható, ha elő-zőleg a kisebbségi kérdést rendezik. Így jutottak el az államok hosszab habozás után annak bevallásához, hogy az európai béke és együttműködés legfontosabb előfeltétele a kisebbségi kérdés rendezése.

Azon okok közül, amelyek a fejlődést ilyen irányba terelték, legelsősorban kell megemlítenünk az államok azon igyekezetét, hogy az erősen felkavart és feszült belpolitikai hangulatot valamiképpen levezessék. A belső béke és egyensúly volt tehát az óhajtott cél s ennek elérése érdekében az államok áldozatoktól sem riadtak vissza.

Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy a Clément-ceau-levél szerint a versailles-i rendszer bevallott célja szintén a belső összhang biztosítása volt. Azáltal ugyanis, hogy a kisebbség jogait szabatosan körülírják és azokat garantálják, nemcsak a kisebbségeknek a beolvadástól való félelmét oszlatják el, hanem ugyanakkor lehetővé teszik a kisebbségeknek az új helyzetbe való beilleszkedést is. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Csepregby László: „Ha tehát ezen kisebbségi sorsba jutott népek legvitálisabb érdekeinek védelmét a nemzetközi jog és egy nemzetközi szerv biztosítja, létüket fenyegetve nem látják, minek következtében, ha nem is békülnek ki azonnal, idővel könnyebben beletörődnek helyzetükbe.“³⁾ A lengyel népszövetségi kiküldött a következőkben látja a védelem lényegét: „On ereit, que ces populations saccoutumeront plus facilement a leur nouvelle situation si des le début elles savent, qu'elles sont assurées, d'être protégées“⁴⁾ A gyakorlatban azonban azt kellett tapasztal-nunk, hogy a Nemzetek Szövetsége ideális elgondolású alapítói-nak szándékától eltérően, az egyes államok tehernek tekintették a kisebbségvédelmi rendelkezéseket. A történelmi igazságszol-gáltatás igen érdekes, egyben tanulságos esetével állunk tehát szemben akkor, amikor ugyanazok az államok, amelyek a há-ború után nem akarták vállalni a kisebbségek védelmét, hivat-kozással nemzeti függetlenségükre, most saját érdekükben sietnek az elkésett ügyeket rendezni.

Jelentős szerepet játszik azonban az újabb gyakorlat kiala-

³⁾ Csepreghy L. id. m. 211. o.

⁴⁾ Journal Off. VII. année, 1926. 142. 1.

kulásánál a külső biztonság kérdése is. A kisebbségi kérdés mindig egyben külpolitikai kérdés volt, de különösen az Délkelet-európában, ahol majdnem minden kisebbségnek hátországa van. Az államok tehát nem helyezkedhetnek arra a merev elutasító álláspontra, amely minden a kisebbségi kérdés rendezését célzó külső beavatkozást távol tart magától, hanem a kölcsönösség figyelembevételével kell igyekezniük a fennálló problémákat megoldani. A gyakorlat azt mutatja, hogy ez a rendszer vált be leginkább a kisebbségek hatásos védelme terén.

A kisebbségvédelmet szabályozó újabb szerződések két típushoz tartoznak: az egyik esetben mindkét szerződő fél kölcsönösen van kötelezve ill. jogosítva, a másik esetben csak az egyik szerződő fél vállal nemzetközi jogi kötelezettséget a másik fél nemzetiségéhez tartozó polgárai javára.

Az előbbi kategóriába tartoznak:

Német-lengyel kisebbségi egyezmény. (1937. nov. 5.)

Német-cseh-szlovák kisebbségi egyezmény. (1938. nov. 20.)

Habár nem kimondottan kisebbségvédelmi szerződések, az első (1938. nov. 2.) és a második (1940. aug. 30.) bécsi döntés szintén tartalmaz kisebbségvédelmi szabályt, amikor mindkét félre a kisebbségekre vonatkozóan az egyenlő elbánás kötelezettségét rója.

A második csoportba sorolható:

Német-magyar kisebbségi egyezmény. (1940. aug. 30.)

Német-román kisebbségi egyezmény. (1940. aug. 30.)

Horvát-olasz kisebbségi egyezmény. (1941. máj. 18.)

A megnevezésben másodikként említett állam a kötelezett.

Románia a párisi békekonferencián vállalta a kisebbségvédelmi szabályok betartását. Jogilag a szabályok érvényben vannak. Az 1938. február 20-i új alkotmány alapján a kisebbségek jogállását is rendezni akarták, aminek az eredménye az a három törvény, ill. végrehajtási utasítás volt, amit az irodalomban „román kisebbségi statutum“-nak neveznek. E három rész

az 1938. évi május 4-én közzétett rendelet törvény;

az 1938. évi aug. 4-én közzétett s az előbbi törvényre vonatkozó végrehajtási utasítás;

és az 1938. aug. 4-én közzétett minisztertanácsi jegyzőkönyv.

A szlovák államban az 1940. májusában megalkotott új alkotmánytörvény foglalja magában a kisebbségeknek jogait.

A kisebbségvédelem mai helyzete tehát meglehetősen kuszait. A versailles-i szerződések, bár érvényben vannak, de facto nem érvényesülnek. Az újabb kisebbségvédelem viszont még nincs kiépítve, befejezetlen, hézagos, ami nagy jogbizonytalanságot idéz elő. Ezek a hiányok összefüggésben állanak az új kisebbségvédelem rövid múltjával, de főként a mai háborús viszonyakkal, amelyek elvonják a figyelmet a kisebbségvédelmi jogrend kiépí-

téséről. Az alapok tehát rendelkezésre állanak, de ezekre kimerítő és minden jogbizonytalanságot kizáró, alapos kisebbségvédelmi jogrendszer kiépítése a jövő békekonferenciájának lesz súlyos feladata.

Az újabb kisebbségvédelem alapelvei.

Az előbbi fejtegetéseink során utaltunk már arra, hogy az újabb kisebbségvédelem jogalkotása letért a Nemzetek Szövetsége által teremtett rendszerről és a kétoldali szerződések rendszerére tért át. Ennek a nagy horderejű változásnak okait azokban a mélyreható súlyeltolódásokban kell látnunk, amelyek a világháborúban vesztes hatalmak javára beálltak, s amelyek a kisebbségi kérdést ismét időszerűvé tették. A kétoldali szerződésekkel biztosított kisebbségvédelem a délkelet európai helyzetre alkalmazott s általa kitermelt különleges szabályozás kategóriába tartozik. A különleges adottságok különleges szabályozást is kívánnak s ha elvont értelemben talán a páriszkörnyéki békék kisebbségvédelmi koncepciója nemesebb is volt, az új, ezzel ellentétben annál gyakorlatiasabb eszköz, alkalmasabb a problémák megoldására. Az a tény pedig, hogy ezek a szerződések éppen a mai világháború közepette jöttek létre, mentségül szolgál e szerződések fogyatékoságaiért. Mozgásban levő erők sohasem produkálhatnak állandó jellegű eredményeket, mint ahogy mi sem tulajdonítunk állandóságot az eddig létrejött kétoldalú szerződések tartalmának, de annyit mindenesetre állíthatunk, hogy a jövő kisebbségvédelmi jogrendszer egységes kódexe a kettős szerződések egymásba fonódó konstellációjából fog felépülni.

A kétoldalú szerződések mindig bizonyos fokú függőséget eredményeznek, amely két vonalon nyilvánul meg. Egyrészt az egyik kisebbség helyzete függ a másik állam területén élő kisebbség sorsától, másrészt a két államnak, mint politikai tényezőnek egymással szemben tanúsított magatartása is függővé van téve a kisebbségi népcsoport irányában alkalmazott eljárástól. A kisebbségi kérdésnek ily módon való szabályozása tehát a két állam szoros együttműködését eredményezheti, de ugyanakkor súlyos konfliktusoknak is lehet okozója; mindenesetre olyan függőségi viszonyt hoz létre a két állam közt, amely kihatással lehet az államok külpolitikájára is.

A kétoldalú szerződések természete magával hozza a mostanában oly sűrűn hangoztatott viszonzosság „*reciprocitás*“ elvének problémáját. A viszonzosság alatt értjük t. i. az egyik állam valamely kisebbségi népcsoportjának oly módon való kezelését, amely teljesen megfelel a másik szerződő félnek az előbbivel vérségi rokonságban levő népkisebbségével szemben tanúsított magatartásának. Ma ez a kérdés igen vitatott pontja a nemzetközi szerződéseknek.

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a reciprocitás nem alkotja az újabb kisebbségvédelem nemzetközi jogilag elismert jogelvét. Nem pedig azért, mert egyetlen egy szerződésbe sincs „*expressis verbis*“ belefoglalva, másrészt a reciprocitás elvét nagyon sok esetben a viszonyok különbözősége miatt még akkor sem alkalmazhatnók, ha jogszabály is volna. Hogy ma mégis oly sokat hangoztatják, annak elsősorban politikai ill. taktikai okai vannak, s nem jelenti azt, hogy megfogalmazott jogelvről van szó. Tételesjogi megfogalmazásban, csak a szlovák alkotmánytörvényben találkozunk a viszonosság elvével, amikor a törvény kimondja, hogy a nemzetcsoportoknak, az alkotmánytörvényben említett jogai csak olyan mértékben érvényesek, amilyen mértékben jogokat a szlovák kisebbség élvez az illető népcsoport anya-államában. Ez a törvény azonban a szlovák állam belső jogát alkotja s nem nemzetközi érvényű. Hibája a törvénynek, hogy nem írja körül a viszonosság alkalmazásának pontos feltételeit s így a legnagyobb jogbizonytalanságot és önkényességet idézheti elő. Az első bécsi döntés egy pontja összefüggő fogalmazásban említi meg a két állam idegen uralom alatt maradt, illetve idegen uralom alá került népcsoportjainak jogait, amiből a szlovák hivatalos tényezők szintén a reciprocitás elvét olvasták ki. Pedig erről szó sincs, hiszen nemcsak a szerződés maga nem említi a viszonosságot, hanem külön pontban rendelkezik oly bizottságok létesítéséről, amelyek feladata a két kisebbségi népcsoport jogviszonyainak kölcsönös rendezése. Ha tehát szó lenne a reciprocitásról, ezt csak mint a bizottságok határozatát alkalmazhatjuk és semmiképpen sem mint a szerződésből folyó közvetlen rendelkezést.

A viszonosság elvének gyakorlati helyes értelmezése sok nehézségbe ütközik. Ezért helyesen csak nagy körültekintéssel és helyzetismerettel alkalmazhatjuk. Ennek előfeltételeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A két állam kisebbségeinek száma és súlya lehetőleg egyen-súlyban legyen.
2. A két állam hatalmi súlya ne mutasson túl nagy eltérést.
3. A kisebbségek eredete, hagyományai és lelki adottságai legyenek ugyanazok, ill. hasonlóak. Egy bevándorolt népkisebbséget nem lehet ugyanúgy igazgatni, mint egy őslakos népcsoportot.
4. Végül a két kisebbség földrajzi és néprajzi adottságai ne legyenek túlságosan elütőek.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy a viszonosság elvét a gyakorlatban igen kevés esetben alkalmazhatjuk, éppen ezért az államok egymásközötti viszonyának szabályozójául és

zsinórmértékül sem fogadhatjuk el, hacsak nem akarjuk, hogy belőle súlyos konfliktusok ne származzanak.

A legújabb politikai események ideológiai megvitatása során egyre sűrűbben használt fogalom a „népiség“ fogalma. A „népiség“ elvének hangoztatásával a német nemzeti szocializmusnak olyan nagy horderejű döntéseket sikerült elérnie, amelyek méltán a népiség elvére hívják fel a közvélemény figyelmét.

A népiség fogalma alatt nagy általánosságban értjük egy bizonyos területen lakó, egymás között vérségi és tradicionális kapcsolatot fenntartó népcsoport természetes életegységét, annak sajátos kiélését, illetve ezen kiélés biztosítását.

A népiség elve jelenti elsősorban az egymással vérközösségben lévő egyének szerves természeti egységét, amely a maga természeti és kultúrális adottságaival az állami élet egyedüli alapját képezi. A nép, mint ilyen, nem szorul különleges jogi eljárások foganatosítására ahhoz, hogy kultúrális illetve állami léte lehetővé váljék, hanem pusztán létezése már önmagában véve jogalapja önállóságának. A népiség önálló léttel bíró közület, melynek különállóságát nem befolyásolja az, hogy esetleg idegen állam jogi korlátjai közé van ékelve, mert az ő különleges népi adottságainak kiélése és megvalósítása a természet törvényi szerint is szellemi önállóságának biztosítását jelenti. Elválaszthatatlan egységbe foglalja össze az egész népet, annak minden tagját, bárhol is éljen a világon. A közös származás mindent legyőző ereje semlegesíti azokat a tényezőket, amelyek ezen egység útjában állhatnak; az idegen állampolgárság éppen úgy nem akadályozza meg a népcsoportot illetőleg az egyént abban, hogy a nagy vérközösség tagja lehessen, mint ahogy nem akadály a távoli lakhely sem. Jogi és fizikai tényezők mit sem változtatnak az együvé tartozás és egység tényén. A népiség nem ismer állampolgári megkötöttséget, legalábbis olyan értelemben, ahogyan azt az érvényben lévő jogrend jelenleg tanítja s az állammal szemben fennálló minden jogi megkötöttség tagadásával helyt ad az általa megalkotott úgynevezett *népszuverénitás* eszméjének.

A népiség elve bizonyos fokig a természet államalkotó funkcióit is elismeri, amikor a népiség második kritériumául a *földet* azaz a letelepedési területet ismeri el. A nép ugyanis az általa lakott földterülettel annyira összeforrott, egyénisége annyira rányomta bélyegét a földre és viszont, hogy a kettő ma már szerves egységet alkot. Nép és terület (Volk und Boden) az a két fogalom, amely a népcsoport létjogosultságát és önállóságát igazolja. A terület és a rajta élő nép ilyenformán olyan egységet alkot, amely egy függetlenségében korlátozott állam analógiáját eleveníti fel.

Ez az állítás annál inkább kézenfekvő, mert a szuverénitás

tanában is forradalminak nevezhető újítást vezet be. A mai államrendszerek az úgynevezett államszuverenitás alapján állanak, ami azt jelenti, hogy az állam mint közjogi testület, tekintet nélkül tagjainak nemzetiségi hovatartozására, az összes politikai jogok letéteményese, s mint ilyen reáncévezve csak az kötelező, amit szabad elhatározásából elfogadott illetve megalkotott. A népiség elve tehát a szuverenitás központi fogalmává, tengelyévé, nem a politikai közületet, hanem a népet tette meg, függetlenül attól, hogy ennek a népnek van-e politikai szervezete vagy nincs. Mivel pedig a nép a természet törvényei alapján jogosult saját sorsának önálló irányítására, az állam nem kényszeríthet rá olyan szabályt, amely a népiség érdekeivel össze nem egyeztethető. Ha ez így van, akkor a nép tulajdonképpen szuverén és, mert saját sorsának irányításába senki sem avatkozik bele.

Az előbbi fejtegetésekkel szorosan összefügg a népiség elvének egy másik fontos tétele; mivel a népiség saját sorsának irányításában szuverén, egyúttal a nemzetközi jognak és alanya.

Ez a tétel nem új az eszmék történetében. Mancini 1851-ben a turini egyetemen „A nemzetiség, mint a nemzetközi jog alapja.” címen tartott előadásában síkra száll a népcsoportoknak nemzetközi jogalkotásban való részesedése mellett.⁵⁾

Újabbán pedig a lausanne-i nemzetiségi kongresszus mondta ki, hogy a nemzetiségek a nemzetközi jog alanyainak tekintendők.

A kérdés annál is inkább kényes, mert egész eddigi politikai berendezésünk revideálását tenné szükségessé.

Mindezek után felmerül a kérdés: lehet-e népi elvet a nemzetközi jog általánosan elfogadott jogelvéül tekinteni, vagy nem és ha nem, milyen jogcímen érvényesítették azt a gyakorlatban.

Ami a kérdés első részét illeti, határozott nemmel kell felelnünk. A népi elv nem vált nemzetközi jog általánosan elismert jogelvévé, mégis nem egy esetben került sor alkalmazására a nemzetközi életben, s így jelenleg a nemzetközi jog *partikuláris* jogszabályának tekintendő. Ezt bizonyítja különben az is, hogy a müncheni egyezmény nem tesz említést a népi elvről, mint olyan princípiumról, amely alapján a döntést hozták, az azonban kétségtelen, hogy de faktó mégis a népi elv szolgált a döntés kiindulópontjául. Annak oka, hogy az egyezményben nem említik, feltehetőleg az államok és különösen a nyugati hatalmak azon igyekezetében keresendő, hogy elkerüljék az elv további alkalmazását s tételes jogi megfogalmazása által ne adjanak tápot újabb hasonló irányú törekvéseknek.

A népi elvnek az előbbieken felvázolt tartalmát jogilag ki-

⁵⁾ Csepreghy László id. m. II. k. 44. old.

értékelve és összevetve az államszuverenitás tanával, megállapíthatjuk, hogy a kettő ellentétben áll egymással. A népi elv ugyanis a népiség számára követeli a szuverenitás jogát, legalábbis a hovatarozás kérdésének eldöntését illetőleg nem ismeri el a jogi szervezet, vagyis az állam főhatalmát. A két fogalom közt keletkezett konfliktust tehát olyképpen kell levezetni, hogy a népi elv helyesen értelmezett fogalma is megmaradjon és az államszuverenitás se szenvedjen csorbát.

Az egyes népcsoportok vérségi kötelékeinek elszakíthatatlanságára való tekintettel a népiség teóriája természetesnek tartja azt hogy az önálló állami léttel bíró nép a vérközösségéhez tartozó és idegen állam kötelékeiben élő népcsoportok felett védnökségi jogokat gyakorol. A védnökség joga természeti adottságokban, t. i. a vérségi kapcsolatban találja meg létének igazolását s éppen ezért az államra nézve kötelező és tőle el nem vitatható.⁶⁾

A gyakorlatban azonban nehéz megállapítani, vajjon az állam milyen téren gyakorolja a védnökséget fajrokonai felett. Az életben ugyanis a kulturális ellenőrzés nehezen választható el a politikumtól s így a védnökségi jogok gyakorlása esetleg politikai célok szolgálatába is állítható, amit pedig az állam, szuverenitása megcsorbítása nélkül, nem tűrhet. Tisztán kulturális védelem gyakorlása tehát meg van engedve, sőt jogos. Ezen a téren azonban a népiség nem is hoz újat, hiszen már jóval a népiség eszméjének térhódítása előtt találunk államokat, amelyek bizonyos ellenőrzési jogokat gyakoroltak idegenbe szakadt véreik felett. A világháború előtt Oroszország, utána Románia és Jugoszlávia voltak hasonló jogok alanyai. A nehézség azonban ott kezdődik, amikor a védelem kezd politikai szint magára ölni, ez a szándékolt megbékélés helyett újabb bonyodalmakat okozhat. A kulturális ellenőrzés intézménye az európai kisebbségvédelem számára tehát határozott pluszt jelent, aminek gyakorlásához azonban sok tapintat, helyzetismeret és lojalitás szükséges.

A népiség elmélete mellett, mint kiegészítő fogalom, az utóbbi időben mind nagyobb jelentőségre tesz szert a geopolitika elve. Ez a fogalom tágabb értelemben jelenti mindazokat a szerves kapcsolatokat, amelyek egy terület földrajzi adottságai és az ott élő népek életviszonyai között a történelem folyamán kialakultak.

A népi elvnek a gyakorlatban való érvényesítése során mindinkább bebizonyosodott, hogy a kisebbségi kérdés kizárólag a népi elv érvényrejtetésével meg nem oldható. Különösen a Délkeleteurópában annyira kuszait néprajzi viszonyok mellett nem lehet olyan határt megvonni, amely mindenben megfelel a

⁶⁾ ókéri Polzovics Iván: „Népi elv, népi önrendelkezés.“ Budapest, 1943. 60. o.

népi elvnek. De mégha ez sikerülne is fizikailag, lehetetlen alkalmazni olyan népekre, amelyeket történeti múltjuk és hivatásuk más népek fölé helyez. A népi elv ugyanis nem számol azzal a ténnyel, hogy a népek életében nemcsak a pusztta létezés alkotja létük tengelyét, hanem a történeti múlt, hivatás és öntudat is. A kisebbségi kérdés megoldásánál ezekre az adottságokra is figyelemmel kell lenni. Erre mutat rá Hitler kancellár, amikor a következőket mondja: „Abban is különbség van, hogy egy alacsonyabb kultúrájú népet sújt-e az a balszerencse, hogy egy jelentősebb kultúrájú kormányozza, avagy egy nagy kultúrájú népet ér az a tragikus sors, hogy egy alacsonyabb vesz rajta erőszakot.“⁷⁾ A kérdés tárgyilagos megoldását úgy gondolták legjobban elérhetőnek, hogy a néprajzi viszonyok mellett szem előtt tartották a terület földrajzi és gazdasági adottságait is, valamint a történelmi múltban gyökerező szoros kapcsolatot, amely a letelepedett népiség és a lakhely közt kialakult. Ma már általánosan elfogadott elv, hogy a gazdasági és földrajzi tényezők sokszor erősebb vonzást gyakorolnak a népekre, mint maga a nyelvi egység. Ennek ékes bizonyítékát éppen a páris-környéki kisebbségvédelem összeomlása adja: az ezeréves együttélés emlékét, közös sorsküzdelseit, valamint a gazdasági együvértartozás parancsoló szükségességét a legféltelenebb terror sem tudta a népek leikéből kiölni. Ezért határozott fejlődésként kell elkönyvelni, hogy az újabb kisebbségvédelem a népi elv mellett a geopolitikai elvnek is helyt ad.

A geopolitika fogalmával gyakran hozzák kapcsolatba a nagy téripolitika elméletét. Bár a két fogalom mutat is fel bizonyos rokon vonásokat, lényegében mindkettő különálló jellegű. A geopolitikai elv létalapjai az emberen kívül vannak megadva, amelyek a természeti erőknek az emberekre gyakorolt átalakító hatásában nyilvánulnak meg. A geopolitikai egység létrehozója maga a természet s így annak megteremtése ill. tartalommal való kitöltése már nem jogalkotó, hanem végrehajtási tevékenység, amennyiben a meglévő egység érvényesülését biztosítja.

Természetesen az élettérnek is vannak reális gazdasági és földrajzi alapjai, sőt éppen ezek alkotják a fogalom tengelyét, de ezek az adottságok nem oly szembeszökőek, hogy azok ipso iure a fogalom létjogosultságát is igazolnák. Éppen ezért a geopolitikai egység a történelem eseményei közepette alakult ki, függetlenül a politikától, az élettér elmélet azonban újabb kreáció s az államok politikai aspirációival áll szoros összefüggésben. Mindezekből következik, hogy a Kárpátmedence egységének visszaállítása nem élettér követelmény, hanem geopolitikai szükségesség, aminek mélyenjáró okait a földrajzi, gazdasági és kulturális adottságokban találjuk meg.

⁷⁾ Hitler kancellár 1939. szept. 19. beszédéből.

Kisebbség vagy népcsoport?

Az újabb kisebbségvédelem joggyakorlatában mind gyakrabban találkozunk olyan tendenciával, melynek célja a „kisebbség” szónak mint nemzetközi jogi fogalomnak megszüntetése és a „népcsoport” fogalmával való helyettesítése. Mielőtt azonban az idevágó nézeteket megvitatnók, tisztázzuk, mit ért a mai kisebbségi jog „kisebbség” alatt.

Egyed szerint⁸⁾ a kisebbség szó alatt „az állam lakosságának csak egy olyan csoportját értjük, amely az állam egész területét véve alapul, nincs többségben.” Ez a meghatározás tehát világossá teszi, hogy itt egy egyszerű összehasonlítás történt. Két nemzetiség közül az egyik rendszerint kisebb, mint a másik. A kisebbség azonban nemcsak mennyiséget tételez fel, hanem a mennyiségben rejlő több-kevesebb minőséget is. Helyesen állapítja meg ezért Egyed a továbbiakban: „a kisebbség nemcsak mennyiségi, hanem inkább és elsősorban minőségi jellegű fogalom.”⁹⁾ Mindkét elemet összefoglalva, Egyed a következő meghatározását adja a kisebbség fogalmának: „Kisebbségnek az állam lakosságának azt a csoportját kell minősítenünk, amely meghatározott vonatkozásban, a lakoságnak az állam jellegét megadó részén kívül áll.”¹⁰⁾

Ez a fogalom lebegett a békeszerződések megalkotóinak szeme előtt, amikor a Versailles kisebbségvédelmet megszervezték. Ezért beszélnek a szerződések faji, nyelvi és vallási kisebbségekről, ill. kisebbségekhez tartozó egyénekről, még ott is, ahol a kisebbségnek mint szervezett egésznek biztosítanak jogokat. A fogalom ily értelmű használata a békeszerződések szellemét uraló individuális-liberális felfogásnak tudható be, amely nem az egyes népközösségeknek, népcsoportoknak akart jogokat biztosítani, hanem a népcsoporthoz tartozó egyes személyeknek.

A kisebbségek azonban hamar rájöttek arra, hogy a kisebbség fogalmának ilymódon való megformulázása, milyen veszedelmes bajokat rejt magában. Azáltal ugyanis, hogy a jogokat csak az egyesek részére biztosították, megfosztották a kisebbségi egyéneket attól a tekintélytől, amelyet egy megszervezett népcsoport kölcsönzött volna nekik, az államhatalommal szemben. Attól eltekintve tehát, hogy a „kisebbség” szónak lekicsinylő mellékíze van, jogilag sem vált be, mert a kisebbségvédelem reális érvényesülését gátolta.

A népiség elvének térhódításával egyidőben indult meg a kisebbségek körében az a mozgalom, amely a kisebbség lekicsinylő fogalma helyett a *népcsoport* fogalmát akarta hivatalosan is be-

⁸⁾ Egyed István: „A kisebbségi kérdés”, Budapest, 1930. 9. old.

⁹⁾ Egyed I. id. m. 10. old.

¹⁰⁾ Lásd u. o.

vezettetni. A népcsoport szó ugyanis kifejezi mindazt a fogalom-komplexumot, amely a kisebbségekre alkalmazható. Nevezetesen az *együvértartozás, vérközösség és nemzeti egység* fogalmaira, sőt a kisebbségre, mint különleges jogokkal felruházott egyének közösségére is rámutat. Ez hangsúlyozza Egyed „a kisebbségeket a mi szempontunkból mindig egy-egy állam lakosságának valamely csoportja gyanánt jellemeztük“, majd tovább: „A különböző államok lakosságának hasonló jellegű csoportjai között kulturális, sőt sokszor politikai kapcsolatok szövődnek.“ A kisebbség fogalmának lényege nála is a csoport-jellegben nyugszik.

A kisebbségek azon törekvése, mely a népcsoport-jelleg elismerésére irányul, mély emberi tulajdonságból fakad, mely tiltakozik a másodrendű állampolgársági státus ellen, még akkor is, ha az talán csak az elnevezésben nyilvánul meg. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy a kisebbségeket az életben is másodrangú állampolgárokként kezelték. Ezért mondja Búza: „Az államnak a különböző nemzetiségekhez való tartozás alapján ne legyenek első és másodrendű polgárai, az illető ne érezze semmi vonatkozásban, hátrányát annak, hogy nem egy másik nemzetiség tagja.“¹¹⁾ Ugyanakkor a kisebbségi öntudat megerősödésével párhuzamosan jelentkezik az az óhaj, hogy a kisebbségeket is önálló államalkotó tényezőknél ismerjék el, még ha Számbelileg kevesen is vannak. A számbeli jelentéktelenséget t. i. pótolhatja a minőségi elem túlsúlya. A mennyiségi és minőségi elem kombinációja a kisebbséget szerves egésszé teszi, amely ilyenformán jogosult a népcsoport-jogok elnyerésére. Amint Csepreghy mondja: „egy nép, még ha az számbelileg nem túlságosan nagy és ha kisebbségi sorsban is van, nem az egyének halmazállapota, hanem mindig élő egész, mely nemcsak a vér, nyelv és a vallásnak kapcsolatát jelenti, de annál sokkal többet, a kisebbség egészében élő és teremtő erőt.“¹²⁾ A továbbiakban Csepreghy annak a nézetének ad kifejezést, helyesen, hogy a kisebbségi szerződések legnagyobb hibáját a kisebbségek korporatív jogainak teljes negligálásában látja.

Érdekes megvilágításba helyezi a kérdést Haendel, aki nemcsak lehetségesnek tartja a népcsoport jogok megadását, hanem egyenesen a természetjogra hivatkozva követelhetőnek tartja azokat: „Minden nemzetiségű egyén a maga törzsi egészének harcosa. Mindig nemcsak egyéni, hanem csoport jogokat, területi jogokat is kíván és kell kívánnia, természet szerint.“¹³⁾

Mikó a kisebbségi jogok érvényesülését csak úgy látja biztosítottnak, ha szervezett népközösség tudhatja azt magáénak.¹⁴⁾

¹¹⁾ Búza L. A kisebbségek jogi helyzete Bp. 1930.

¹²⁾ Csepreghy L. id. m. 282. o.

¹³⁾ Haendel Vilmos: „A nemzetiségek.“ Debr. 1928.

¹⁴⁾ Mikó Imre: „A román kisebbségi státútum“. Kolozsvár, 1938.

Hasonló álláspontot foglal el a kérdésben Elekes is, amikor az állam valamennyi nemzetiségét népcsoportnak nevezi.¹⁵⁾

A kisebbségek, kemény harcot vívtak céljaik elérése érdekében. A csehszlovákiai magyar Népszövetségi Liga már 1938-ban követelte a kisebbségek kollektív jellegének elismerését. A népcsoport teória legmerészebb megfogalmazásában mégis a német nemzetiszocializmus gyakorlatában lelhető fel, amikor a cseh-német viszonyról a Völkischer Beobachter ezeket írja: „Csehszlovákia nem nemzeti, de nemzetiségi állam, ahol nem kisebbségek élnek egy többségi nemzet államának területén, hanem több nemzet él egymás mellett, ezek pedig számbelileg többen vannak, mint a csehek“.

A kisebbségek népcsoport-jogának elismerése tehát igen vitatott kérdése a ma kisebbségvédelmének.

A népcsoportok önálló joglanyiségának elismerése természetesen nem jelenti szükségképpen az egyes népcsoportok politikai önállóságának megvalósítását, hanem csak azt, hogy nemzeti létük biztosítását most már az önálló népcsoportok sajátmaguk intézik.

A népcsere vagy kitelepítés.

Bár a versailles-i kisebbségvédelem határozottan a népcsere ellen foglalt állást, az újonnan alkalmazott kisebbségvédelmi rendszer nem zárkózik el a népcsere alkalmazásától, feltéve, ha annak súlyos indokai vannak. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy lényegét tekintve a népcsere, ill. kitelepítés nem kisebbségvédelmi eszköz, hanem a kérdés gyökeres megoldását adja. Mivel azonban újabban sűrűn került sor alkalmazására, célszerű a kérdéssel foglalkozni, annál is inkább, mert a kisebbségvédelem gyökeres rendezése, mely nem fog sokáig várni magára, valószínűleg igénybe fogja venni.

A népcsere a kisebbségi kérdést a népkisebbség elköltöztetésével, ill. kölcsönös kicserélésével akarja megoldani. Az újabb joggyakorlatban a következő népesére egyezményeket kötötték:

1. Német-észti egyezmény, 1939. okt. 15-én.
2. Német-lett egyezmény, 1939. okt. 30-án.
3. Német-olasz egyezmény, 1939. okt. 22-én.
4. Német-szovjetorosz egyezmény, 1939. nov. 3-án.

Mind a négy szerződés a német nemzetiségű állampolgárok hazatelepítését szabályozza.

Az opciós szerződések is tágabb értelemben vett népcserét szabályoznak, jelentőségük azonban csekély.

A népességcsere igen ritka jelenség az európai kisebbségvédelem gyakorlatában, ami azt bizonyítja, hogy ez a művelet a gyakorlat-

¹⁵⁾ Elekes Dezső: „Kisebbségi terminológia és számbavétel.“ Kisebbségvédelem III. évf. 1—2. szám.

ban igen nehezen vihető keresztül. Népi, gazdasági és földrajzi adottságok szerencsés egyöntetűségére van szükség ahhoz, hogy sikeres népcseréről beszélhessünk. Sikeres népcserének előfeltételeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Mindkét oldalon kb. egyforma számú kisebbség.

2. Mindkét részen hasonlóak legyenek a földrajzi viszonyok. Ez a követelmény az áttelepített lakosság lelki erejének és egyensúlyának megőrzése végett bír nagy jelentőséggel.

3. Szükséges, hogy a népcserével járó áldozatoknak meg is legyen várt eredménye, a háborús konfliktus okainak kiküszöbölése.

Ezen szerződések jogi indokolását a német nemzeti szocializmus által érvényesített népi elvben találhatjuk meg. A német állam, mint az összes németek védője, fajtestvéreit az állam határain belül gyűjti össze. Az állam hívó szava a vér szava, s ennek mindenkinek engedelmessé válnia kell, aki magát a népközösség tagjának tekinti, még akkor is, ha talán gazdasági és kulturális érdekeiben az áttelepítés révén károsodás éri. A szabad akaratnyilvánítást tehát a vérségi kötelék feleslegessé teszi. Ettől a felfogástól eltérően azonban véleményünk szerint a népcseré csak akkor indokolt jogilag, ha 1. az érdekelt lakosság abba önként fogantatásában megegyeznek. Ezáltal nemcsak az egyének fogantatásában megegyeznek. Ezáltal nemcsak az egyének szabadságát biztosítjuk, hanem az államok szuverénitását is tiszteletben tartjuk.

A népcseré tehát lényegében radikális kisebbségvédelmi eszköz, amely egyenesen megszünteti a kisebbségi problémát. A gyakorlatban azonban igen ritkán valósítható meg, mivel a kölcsönösségnek előbb említett feltételei nincsenek biztosítva. Különösen pedig nem alkalmazható a Dunamedence kisebbségi problémáinak megoldásánál, mert az itt annyira kuszait néprajzi, gazdasági és földrajzi adottságok kizárják a kölcsönösség megvalósításának lehetőségét. Tekintve e nehézségeket, népcseréről csak a legvégső esetben lehet szó.

A kisebbségek tételes joga.

A kisebbségi jogban érvényre jutó általános elvek ismertetése után áttérünk az egyes szerződések tárgyalására, abból a célból, hogy az általános elvek gyakorlati, illetőleg tételesjogi alkalmazásának módzataira és mértékére rámutassunk. Ezt megelőzőleg azonban szükségesnek látjuk felsorolni e kisebbségvédelmi szerződések főbb jellemvonásait.

1. Ezek a szerződések mindig két *szuverén* állam *kölcsönös megegyezését* tartalmazzák.

2. A szerződések elismerik a kisebbségek *népcsoport-jogait*.

3. A szerződések a kisebbségeket megillető jogokról csak nagy

általánoságban beszélnek, a jogok illetve a kötelességek részletesebb meghatározását a szerződésbe foglalt irányelvek figyelembevételével a belső jogalkotás feladataként jelölik meg.

Mindezekből világosan látható, hogy az új európai kisebbségvédelmi jog még a fejlődés kezdeti stádiumában van, s annak végleges megfogalmazására csak a háború végén kerülhet sor.

1. A német-lengyel kisebbségi megegyezés.

A két állam között fennállott kisebbségvédelmi egyezmény 1937. júl. 15-én lejárt. Mivel a szerződést egyik fél sem hosszabította meg, a két állam kisebbségei jogvédelem nélkül maradtak. Ezt a veszélyes állapotot volt hivatva ismét jogi szabályozás alá vonni a két állam között 1937. november 5-én létrejött *önkéntes és kölcsönös* kisebbségi megegyezés, melynek tartalma a következő:

„A német és a lengyel kormány barátságos szellemben megvizsgálta a lengyelországi német és a németországi lengyel kisebbség helyzetét. Egyöntetű meggyőződésük, hogy a kisebbségekkel való bánásmódnak nagy jelentősége van a Németország és Lengyelország közötti jószomszédi viszony további fejlődéé. Mindkét állam szuverénitásának keretén belül irányadónak tekinti a következő alapelveket a nevezett kisebbségekkel való bánásmódot illetőleg:

1. A német és a lengyel népiség kölcsönös tiszteletbentartása magától megtilt minden olyan kísérletet, amelynek célja a kisebbségek erőszakos asszimilálása a kisebbséghez való tartozás kérdessé tétele, vagy a kisebbséghez való tartozás bevallásának megakadályozása. Különösképen nem fognak a kisebbségek fiatalására sem nyomást gyakorolni, hogy őket a kisebbségükhöz való tartozástól elidegenítsék.

2. A kisebbséghez tartozóknak joguk van ahhoz, hogy mind szóban, mind írásban nyelvüket szabadon használhassák, a magán és hivatalos érintkezésben, a sajtóban és a nyilvános gyűléseken. A kisebbséghez tartozókat anyanyelvüknek és népiségük szokásainak használata tekintetében sem a nyilvános, sem a magánéletben hátrány nem érheti.

3. A kisebbségekhez tartozók részére biztosítatik a jog ahhoz, hogy úgy kulturális, mint gazdasági téren egyesületekbe tömörüljenek.

4. A kisebbség anyanyelvén iskolákat tarthat fenn és létesíthet. Egyházi téren a kisebbséghez tartozók jogot kapnak ahhoz, hogy vallásos életüket anyanyelvükön gyakorolhassák és jogot kapnak az egyházi szervezkedésre. A hitvallás terén a létező viszonyok és a jótékonyági tevékenység mentes lesz a beavatkozástól.

5. A kisebbséghez tartozókat nem szabad a kisebbséghez való tartozásuk miatt pályaválasztásukban, vagy hivatásuk gyakorlásában, avagy gazdasági tevékenységükben sem akadályozni sem háttérbe szorítani. Gazdasági téren ugyanolyan jogaik vannak, mint a többségi nemzethez tartozóknak, különösképpen ingatlanok birtoklás vagy megszerzése tekintetében.

A jelzett megállapított alapelvek semmiképpen sem érintik a kisebbséghez tartozóknak azt a kötelességét, hogy a legteljesebb lojalitással viseltessenek az állam iránt, melyhez tartoznak. Ezek az elvek abból a törekvésből fakadnak, hogy a kisebbség számára a jogos létviszonyokat es az államalkotó nemzettel való harmónikus együttélést biztosítsák, ami hozzá fog járulni a Németország és Lengyelország közötti jószomszédi viszony további erősödéséhez.“

Ez a nyilatkozat a nemzetközi jogban eddig szokatlan szerződési formát ölt magára. A két állam ugyanis közös megállapodással, külön-külön a Nemzetek Szövetségére való *tekintet* nélkül és minden garancia biztosítása nélkül, két *egyoldalú*, de azonos szövegű nyilatkozatot adott ki, mely egy nem formális kétoldalú megállapodásnak felel meg.

A szerződésnek különös jelentősége van a kisebbségvédelem történetében, mert ez az első eset, hogy az államok a Nemzetek Szövetségének közvetítése nélkül, önként vállalnak kisebbségvédelmi kötelezettségeket. Újítást, illetve fejlődést jelent e téren a szerződésnek az a rendelkezése is, mely szerint az eddig érvényben volt kisebbségi jogszabályokkal ellentétben, a rendelkezések az egész ország területén élő kisebbségekre egyaránt vonatkoznak. Amint a szerződés szövegéből látható, az államok csak az alapelveket szögezték le a szerződésekben: a további kidolgozás a belső jogalkotás feladatkörébe tartozik, természetesen a szerződésbe foglalt elveknek megfelelően. Végül meg kell említenünk azt a lényeges momentumot, hogy a szerződés hangsúlyozza a két állam korlátlan szuverén jogait, továbbá, hogy a szerződéssel a kisebbségeknek az államalkotó nemzettel való *harmonikus együttélését*, valamint a *jószomszédsági* viszony további fejlődését kívánják biztosítani. Tételesjogi rendelkezései közül a következőket tartjuk szükségesnek kiemelni:

1. A szerződés még nem ismeri el a kisebbségek népcsoport jogait, hanem továbbra is *kisebbségekhez tartozó* személyekről beszél. A „népiség“ fogalmát csak egyszer említi, de akkor is nem jogi, hanem inkább a szó természetan! értelmében, amikor „a német és lengyel népiség kölcsönös tiszteletben tartásáról“ beszél.

2. Határozott fejlődést jelent a szerződés azon rendelkezése, amely tiltja az *erőszakos asszimilációt*. Míg a versailles-i kisebbségi jogszabályok megelégszenek a jogok pozitív felsorolásával, a nevezett szerződés még inkább megköti az állam kezét, amikor a megállapított jogokkal való visszaélését tiltja is. Az ifjúság nemzetfenntartó jelentőségére utal az a rendelkezés, amely az asszimiláció megtiltásán túl, külön kizárja a *fiatalság befolyásolását*. Az erőszakos asszimiláció megtiltása csak az állam, illetve a hivatalos hatóságok részéről megkísérelt asszimilációs törekvésekre vonatkozik s nem értendő a társadalom, mint szociológiai tényező által gyakorolt asszimilációs törekvésekre.

3. Az állam továbbra is megköveteli, hogy a kisebbség *lojális* magatartást tanúsítson vele szemben.

4. Érdekessége a szerződésnek, hogy eljárásjogi szabályokat nem tartalmaz.

2. A német-csehszlovák kisebbségi egyezmény.

A németlakta szudéta-vidéknek a népi elv alapján való bekebelezése után, (a megmaradt területeken lakó kisebbségek mindkét részen jogvédelem nélkül maradtak. A felmerült nehézségek levezetésére szükségesnek mutatkozott egy kölcsönös kisebbségvédelmi egyezmény megkötése. Ezért az optáns kérdések rendezésével egyidejűleg a két állam 1938. nov. 20-án a következő közös nyilatkozatot tette a „népcsoportok védelmére“ vonatkozóan:

„A német kormány és a cseh-szlovák kormány azon kívánságtól vezetve, hogy a Német Birodalomban és különösen a szudétanémet részen, illetőleg az egész cseh-szlovák államban és ennek egyes országaiban a kölcsönös együttműködés lehetősége szabályoztassék, a következőket jelentik ki:

1. Mindkét kormány akarata, hogy mindazon kérdésekben, amelyek a fent említett népcsoportok fenntartására, fejlődésére és tevékenykedésére vonatkoznak, a jövőben megegyezzenek.

2. Állandó német-cseh-szlovák kormány bizottságot létesítenek, melytárgyalások útján hivatva lesz szabályozni mindazon elvi és mindennemű egyes kérdéseket, amelyek a fent említett népcsoportok népiségére és ennek tagjaira vonatkoznak.

3. Ezen kormánybizottság négy állandó tagból áll, nevezetesen a német, illetve cseh-szlovák külügyminisztérium egy-egy és a német birodalmi belügyminisztérium és a prágai cseh-szlovák belügyminisztérium egy-egy képviselőjéből. A kormánybizottság szükség esetén kiegészítheti magát más tárcák egyenlőszámú képviselőivel, illetve a fentemlített népcsoportok megbízottaival és szakértőivel.

4. A kormánybizottság üléseit felváltott elnökléssel váltakozva a két államban tartja.

5. Ha a kormánybizottságban megegyezés létre nem jöhet, a két kormány részére fenntartva marad a közvetlen tárgyalás lehetősége.“

A német-lengyel szerződéshez hasonlítva, ez a megegyezés lényeges fejlődést mutat fel. Míg ugyanis az előbbi még mindig a Versailles-ban megalkotott kisebbségvédelmi rendszer hatása alatt áll, amikor megelégszik a jogelvek általános körvonalazásával, addig az újabb egyezmény a jogelvek gyakorlati érvényesítésének lehetővé tételére fekteti a fősúlyt s ennek érdekében külön cseh-szlovák-német kormánybizottság létesítéséről gondoskodik. A szerződés lényege:

1. A szerződés nem kisebbségekhez tartozó állampolgárokról tesz említést, hanem kisebbségi *népcsoportokról*, amiből következik, hogy elismeri a kisebbségek *kollektív* jogalanyiságát. A szerződésben megállapított jogok élvezői tehát a népcsoportok politikai szervezetei s az egyes személyek csak ezen a szervezeten keresztül, ill. ennek közvetítésével lesznek a megadott jogok alanyai, mégpedig azáltal, hogy a kollektivitás tagjai sorába felvételük magukat. Ez a szerződés tehát az első, mely a párisi békeszerződések után először ismeri el a kisebbségek népcsoport-jogait.

2. A népcsoportoknak biztosított jogokat igen széles alapokra fekteti, amikor azok fennállását, fejlődését és tevékenységét akarja biztosítani.

3. A szerződés külön is kiemeli, hogy a jogok a népcsoportot, mint kollektivitást illetik ugyan, de kihangsúlyozza, hogy a népcsoport tagjaira is vonatkoznak.

4. A megegyezés csak egyetlen általános anyagjogi kisebbségi rendelkezést tartalmaz s a többi mind az alaki jog keretei között mozog. Ezzel a jogalkotónak az volt a célja, hogy a kisebbségvédelem *hatásosságát és kölcsönösségét* biztosítsa.

3. A német-román kisebbségi egyezmény.

A romániai német népcsoport jogállását a német és román kormány 1940. aug. 30-án Becsben kötött egyezmény alapján rendezte. Az egyezmény csupán egyetlen szakaszból áll, amely szerint a két kormány egységes óhaja, hogy a kisebbség (t. i. a német kisebbség) jogi helyzete a kormány és a népcsoport vezetői közt tartandó közvetlen tárgyalásokon határozassék meg. Ennek következményei voltak azok a tárgyalások, amelyeket a román kormány a romániai német kisebbség vezetőivel folytatott s melynek eredményeképpen a román kormány elismerte, hogy a németeket a román államban ugyanazok a jogok illetik, és kötelesek terhelik, mint az etnikai románokat. A német népcsoport kollektív jogokat nyert, amelynek egyedüli reprezentánsa a német nemzetiszocialista munkáspárt. A népcsoport és a kormány megegyezése alapján elhatározták:

1. hogy a romániai német népcsoport teljesjogú jogi személyiséggel bír.
2. a német népcsoportoz tartozik az, aki németnek vallja magát és bejegyzését kérte a német népi kataszterbe.
3. a romániai német népcsoport tagjai részére a román kormánnyal egyetértésben a fenti párt olyan rendeleteket hoz, melyek a németség belső életére vonatkoznak.
4. a romániai német népcsoport képviselője és végrehajtó szerve a német nemzeti szocialista munkáspárt.
5. a romániai német népcsoportnak a németséghez való tartozását a horogkeresztes lobogó juttatja kifejezésre, míg azt, hogy a román állam kebelében éli le életét, a legionista Románia lobogója jelképezi . . .

Ez a határozat a legnagyobb engedményeket ill. jogosítványokat tartalmazza, amelyeket egy népcsoport elnyerhet. A rendkívüli jogosítványokat a következőkben emelhetjük ki:

1. A német népcsoport az uralkodó román néppel teljesen *egyenrangú*. Ennek következtében a német népcsoportot államalkotónak kell tekinteni. A román alkotmány 27. szakasza értelmében a polgári és katonai közhivatalok elnyerésénél tekintettel kell lenni „a román nemzet többségi és államalkotó jellegére“. Ha

tehát a német népcsoport teljesen egyenjogú a románsággal, úgy nyilván államalkotó is egyúttal.

2. A német népcsoport jogi személyiségét elismerték. A kollektívum reprezentánsa kizárólag a német nemzeti szocialista munkáspárt.

3. A romániai német népcsoportot, illetve annak képviseleti szervét megilleti a népcsoport belső életére vonatkozó *rendeletalkotási jog*. Ez a rendelkezés az újabb kisebbségvédelmi jogszabályok legnagyobb újításai közé tartozik, amennyiben a népcsoport önálló igazgatását teszi lehetővé. Egyetlen megszorítást tartalmaz, amikor a rendeletek kibocsátásának jogát a román kormányzat engedélyétől, illetve beleegyezésétől teszi függővé.

4. A határozat meghozatalában, az eddigi szokástól eltérően, nem a két népiség anyaállama vett részt, hanem a román kormány saját kisebbségével egyetértésben hozta azt. Nemzetközi jogi alapjai a határozatnak annyiban vannak, amennyiben a német és román kormány előzőleg a kisebbségi kérdés ilymódon való rendezését határozta el.

Az új rendszernek az iskolakérdést szabályozó rendelkezése már az előbb ismertetett szellemben született meg:

1. A román nyelv tanítása a német elemi iskolákban a harmadik osztályban kezdődik és heti két beszéd- és értelemgyakorlati órára korlátozódik.

2. A román történelmet és földrajzot német nyelven tanítják.

3. A középiskolákban az alsó négy osztályban nem tanítják a francia nyelvet.

4. Az iskolatörvény általános keretei között a németség maga dolgozza ki tantervét.

5. Az érettségi német nyelven és német bizottság előtt történik.

6. A német Birodalomban kiadott doktori oklevelek különvizsga, valamint illeték nélkül érvényesek. Azokat a főiskolai hallgatókat, akik a német Birodalomban tanultak, minden további nélkül felveszik a romániai fői kólákba.

7. Felekezeti tanerők képesítési vizsgájukat külön bizottság előtt teszik le, melynek tagjai sorában két német nyelvű tanár is helyet foglal. A vizsgán a jelöltek kiségtésképpen a német nyelvet is használhatják.

4. A román kisebbségi státútum.¹⁶⁾

Románia a kisebbségvédelem terén új utakra lépett, amikor saját elhatározásából, az új alkotmány alapelveiből kiindulva a kisebbségi kérdéskomplexumot a belső jogalkotás útján igyekezett megoldani. Ennek az igyekezetnek kezdeti megnyilvánulásai azok a jogszabályok, amelyeket a jogi irodalomban „román kisebbségi státútumnak“ neveznek. A jogszabálygyűjtemény három különböző erejű jogforrásból áll:

¹⁶⁾ Lásd bővebb kifejtését: Mikó Imre: „A román kisebbségi státútum“ Kolozsvár, 1938.

1. A Monitorul Oficial (hivatalos lap) 1938 május 4-i számában megjelent királyi rendelettvény.

2. A Monitorul Oficial 1938 aug. 4-i számában megjelent és az előbbi törvény végrehajtási utasítása.

3. Végül az 1938. évi aug. 4-én megjelent minisztertanácsi jegyzőkönyv, amely a kisebbségi főköormánybiztosság működési aLapel-veit foglalja magában.

A kisebbségi státútum tartalmával azért kívánunk részletesebben foglalkozni, mert jelenleg ez a jogszabálygyűjtemény foglalja magában a romániai magyar kisebbségre vonatkozó jogok összességét. Míg ugyanis a német kisebbség helyzetét a bécsi német-román egyezmény alapján rendezték, a Délerdélyben maradt magyar népcsoport jogi státúsára továbbra is a státútum maradt irányadóul.

A kisebbségi státútum tartalmát tekintve, megállapíthatjuk, hogy a kisebbségvédelem által már alkalmazott általános jogelveknek tételes megfogalmazását adja.

A rendelettvény első intézkedésével az eddig a kultusz- és művészeti minisztérium mellett működő kisebbségi ügyosztályt a miniszterelnökség mellé helyezi át és kisebbségi főköormánybiztosság rangjára emeli. Feladata a következőkben merül ki:

1. Felügyelet gyakorlása a különböző törvényhozási és közigazgatási intézkedéseknek a kisebbségekkel történő alkalmazása fölött.

2. Szükség esetén az érdekelt hatóságok felhívása arra, hogy pontosan egységesen és méltányosan alkalmazzák a fentemlített törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket és

3. a kisebbségek életével kapcsolatos különböző kérdések tanulmányozása és előterjesztéstétele az illetékes fórumokhoz a szükségesnek tartott megoldásokat illetően.

A köormánybiztosság kapcsolatot tart fenn az egyes hatósági szervekkel, amelyek kötelezve vannak arra, hogy a kisebbségeket érintő ügyekben a főköormánybiztosság véleményét kikérjék.

A hatóságok viszont a főköormánybiztosság rendelkezésére bocsátják mindazt a dokumentációs anyagot, amelyre működése közben szüksége lehet. Végül a köormánybiztosság közvetlen kapcsolatban áll a miniszterelnökkel, akinek közvetítésével javaslatokat terjeszthet az egyes szakminisztérium elé. A miniszterelnök, valahányszor szükségét látja, a főköormánybiztost a minisztertanácsba meghívhatja. A szervezés szempontjából a főköormánybiztosság ügyosztályokra oszlik. Az ügyosztályok tisztviselőinek ismerniük kell a megfelelő kisebbségek nyelvét.

A kisebbségek kötelességeit az állammal szemben a végrehajtási utasítás első három pontja sorolja fel:

1. Minden román etnikai származásra és vallásos hitre való tekintet nélkül köteles a hazát élete értelmének leglényegesebb alapjaként fel-fogni.

2. A román állampolgárok nyelvre, fajra vagy vallásra való tekintet

nélkül egyenlők a törvény előtt, amelyet tisztelni és -annak magukat alávetni tartoznak.

3. Az érvényben levő törvények az összes román állampolgároknak nyelvre, fajra vagy vallásra való tekintet nélkül azonos polgári és politikai jogokat, ugyanazon bánásmódot és ugyanazon garanciákat biztosítják.¹⁷⁾

Elvileg tehát a teljes jogegyenlőség megvalósítása a cél.

A nyelvhasználat terén a statútum általában ugyanazokat a jogokat biztosítja, mint a versailles-i rendszer. Minden kisebbségi román állampolgárnak jogában áll anyanyelvét vallási téren, a sajtóban, személyes és kereskedelmi érintkezésben valamint a törvény által engedélyezett egyesületekben és gyűléseken szabadon használni. A bíróság előtti szabad nyelvhasználat terén megfelelő könnyítéseket fognak tenni. A községi tanácsokban a kisebbségek saját nyelvükön szólalhatnak fel, a jegyzőkönyvet azonban románul vezetik. A románul nem tudó egyének saját nyelvű beadványokban fordulhatnak a községi elöljárósághoz, de a kérés román nyelvű hiteles fordítását is csatolni kell. Ez utóbbi rendelkezés sokat levon e jogszabály értékéből, mert a hiteles fordítás megszerzése sokszor nehézségekbe ütközik. Pluszt jelent a kisebbségek szempontjából az a rendelkezés, amely a lapok címlapján a megjelenési helynevet a kisebbségek nyelvén is megengedi feltüntetni. Ezzel a kisebbségek egy igen régi jogsérelme nyer legalábbis jogilag kedvező megoldást. A családnevek ezentúl eredeti helyesírással írandók. A kereskedelmi és ipari cégtáblákon alkalmazott felírások kérdése is megoldást nyer, amennyiben a statútum a magyar felírás használatát is megengedi, de csak ugyanolyan nagyságú betűkkel, mint a román felírás. A bíróság előtti eljárásban a fél anyanyelvén is felszólalhat feltéve hogy ügyvédje nincs. A hivatalok levelezése román nyelven bonyolítandó le. A kisebbségek által jelentős számban lakott községekben a községi hivatalnokoknak ismerniük kell a megfelelő kisebbség nyelvét.

A statútum az iskolák, egyházak, és más jótékonyági intézményekről így rendelkezik:

1. „A kisebbségi állampolgárok a többi román polgárokhoz hasonlóan élvezik a jogot, hogy saját költségükön jótékonyági, vallási vagy társadalmi intézményeket, iskolákat és bármely más nevelő intézményt létesíthetnek, vezethetnek és ellenőrizhetnek, ezeken belül saját nyelvüket használhatják és vallásukat szabadon gyakorolhatják, a kultusztörvény vonatkozó intézkedéseinek megfelelően.“

Nagyjelentőségű a minisztertanácsi jegyzőkönyv 5. cikke, amely a következő elvi jelentőségű szabályt tartalmazza: „A gyermekek neveléséért törvényesen felelős személyek (apa, anya vagy

¹⁷⁾ A statútum teljes szövegét lásd: dr. Rónai András: „Románia rendezni kívánja a kisebbségi ügyekért“ című értekezésében. Külügyi Szemle 1938. okt.

gyám) egyedül jogosultak a gyermek etnikai hovatartozandóságának megállapítására s beírathatják őt a felekezeti iskolába, az állami iskolába vagy bármely más felekezeti iskolába.“ A cikknek igen nagy horderejű megállapítása hivatva lenne arra, hogy a névelemzéssel felmerült nehézségeket megoldja. Sajnos ez a rendelkezés látszólag ellentétben áll a közoktatási törvény azon passzusával, amely szerint „a román származású állampolgárok, akik anyanyelvüket elfelejtették, tartoznak gyermekeiket csakis román előadási nyelvű iskolába íratni.“ A felmerült bizonytalanságot egy kompromisszummal oszlatták el, amely szerint „azok a tanulók, akiknek etnikai hovatartozandóságuk kétségtelen, az állami iskolákba fognak beiratkozni.“¹⁸⁾ Az egyházak és magánszemélyek iskolákat létesíthetnek, de meg kell szerezniük a nyilvánossági jogot. A kisebbségek vasárnapi iskolást, valamint a mindkét nembeli fiatal-ság egyesületei a törvényes intézkedések és az illetékes hatóságok által jóváhagyott alapszabályok szerint működhetnek. A kisebbségi felekezeti iskolák vallástanárainak saját teológiai akadémiáikon szerzett diplomájuk érvényes lesz, de a képesítő (capacitate) vizsgák alól ők sem mentesülnek. A kisebbségi középiskolások régi sérelmét van hivatva orvosolni az a rendelkezés, amely szerint a kisebbségi felekezeti líceumokban, a baccalaureatusi vizsgákon olyan tanárokat fognak kinevezni, akik ezeknek a tanulóknak anyanyelvét ismerik.

Az egyházakra vonatkozó szabályok közül a legnagyobb figyelmet érdemli az a rendelkezés, mely a történelmi kisebbségi egyházak önkormányzathoz való jogát elismeri. „A közigazgatási hatóságok kötelesek a történelmi kisebbségi egyházak képviselőinek tiszteletben tartani azt a jogát, hogy önkormányzati úton vezessék és intézzék az összes egyházi pénzügyi, alapítványi kérdéseket szervezeti szabályzataik szerint, amennyiben ezek nem ellentétesek a közrendi törvényekkel.“ Az állam tehát megengedi, hogy a történelmi kisebbségek egyházait önkormányzati úton vezessék. A közigazgatási hatóságok az istentisztelet rendjébe nem avatkozhatnak bele. Végül intézkedik a státútum, hogy a felekezetek lelkészei ugyanolyan államsegélyben részesüljenek, mint a román egyházak lelkészei.

A kisebbségi bankok és szövetkezetek a románság megfelelő szerveihez hasonló feltételek mellett szabadon működhetnek ill. fejlődhetnek. Bár Romániában csak nemzetiszínű zászló kitűzése van megengedve, a kormány egyes egyesületeknek megengedheti, „hogy bizonyos helyeken megkülönböztető zászlóikat vagy jelvényeiket használhassák.“ A továbbiakban a minisztertanácsi napló felsorolja a fontosabb egyesületeket, amelyeknek segélyezéséről, ill. Ügyeiknek elintézéséről gondoskodni fog. Ezek:

¹⁸⁾ Mikó Imre: „A román kisebbségi státútum.“ 8. old.

1. Az Erdélyi Múzeum Egyesület,
2. a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum,
3. a marosvásárhelyi „Teleki“ könyvtár, és
4. az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület.

Érdekes jelenség, hogy a statútum csak magyar egyesületeket sorol fel, ami kétségtelenül a magyar kultúra erdélyi vezetőszerpét igazolja.

A rendeletörvény a községelyekről ezeket mondja ki: „Azokban a helységeben, ahol a lakosság tekintélyes részét kisebbségi polgárok képezik, az ezen kisebbségi polgárok által törvényesen létsített nevelési, vallási vagy jótékonyági intézmények méltányos részt fognak kapni az állami vagy helyi összegekből — figyelembe véve természetesen az ugyanazon kisebbségnek szentelt, hasonló célú állami intézményeket is.“ Az állam továbbá a költségvetésben megfelelő összeget fog a kisebbségi iskolák fenntartóinak juttatni, úgyszintén a községi költségvetésből is részesednek a kisebbségi iskolák. Az iskolaszék szervezéséről szóló törvény ugyanis előírja, hogy minden község köteles kulturális célokra a költségvetés 14%-át előirányozni. Ebből az összegből, a kisebbségi tanulók az összes tanulóknak számához viszonyított arányuknak megfelelően részesednek.¹⁹⁾ Végül biztosítja a statútum, hogy „a kisebbségi polgárok által nagyobb számban lakott helységeben a román kormány minden könnyítést megad, hogy ezen kisebbségi polgárok gyermekei számára biztosítsa a lehetőséget, hogy az állami elemi iskolákban saját nyelvükön tanuljanak.“ Ez a rendelkezés tehát a kisebbségi tagozatok felállítását teszi lehetővé az állami iskolákban.

A hivatali tisztségek viselésére vonatkozólag a statútum kijelenti, hogy „a kisebbségi román polgárok a különböző foglalkozásokat az ország többi polgáraihoz hasonló feltételek mellett üzhetik és kinevezhetők községelátokba, hivatalokba,“ ugyanilyen értelemben rendelkezik a minisztertanácsi napló 12. cikke is, amikor ezt mondja: „Valamely román állampolgár faji származása, vagy nyelvi és vallási különbsége nem képez akadályt állami, megyei, vagy községi hivatalok elfoglalásánál.“ Megnyugtatóan hangzik, hogy azok az állami illetve községi tisztviselők akiknek román iskola által kiadott diplomájuk van, mentesülnek a nyelvvizsga alól Hasonlóképen nem állíthatók nyelvvizsgára azok, akik már egyszer sikerrel tettek le nyelvvizsgát. Azokban a községeben, ahol az etnikai, vagy vallási kisebbségekhez tartozó román állampolgárok jelentős arányban laknak, a bírót vagy helyettesét a kisebbségiek közül kell kinevezni. Végül fontos rendelkezése a statútumnak, hogy „a történelmi kisebbségekhez tartozó román állampolgárok képviselve lehetnek az illető tartományban a kereskedelmi és ipar-

¹⁹⁾ Mike Imre id. m.

kamarákban, mezőgazdasági kamarákban és munkakamarákban.“ Ez a rendelkezés a hivatásrendiség bevezetését szándékozik előkészíteni.

Miután a statútum rövid tartalmi ismertetését adtuk, rá akarunk mutatni azokra a sajátságokra, amelyek jelen jogszabálygyűjtemény jellemzői, s amelyek a statútumot különleges jelentőséggel ruházzák fel.

1. A statútumot u. n. „kerettörvény“-nek nevezhetjük. Nem tartalmazza a kisebbségek jogainak kimerítő felsorolását. Sok helyen hézagos, kifejezései homályosak, ami könnyen jogbizonytalanságot idézhet elő. Különösen az a tény von le sokat értékéből, hogy egyes rendelkezései a román alkotmánytörvénnyel vannak ellentétben. (Lásd az állami hivatalok betöltésére vonatkozó rendelkezéseket: dr. Mikó Imre i. m.) Az alkotmány 27. szakasza kimondja, hogy a hivatalok betöltésénél tekintettel kell lenni „a román nemzet többségi és államalkotó jellegére.“ A statútumban kimondott teljes egyenjogúság tehát nem valósítható meg, mert az alkotmánynyal közönséges törvény nem állhat ellentétben.

2. Rendelkezései seholsem lépik túl a párizskörnyéki békék kisebbségvédelmi jogszabályait.

3. A törvény tele van kétes kifejezésekkel, amelyek jogbizonytalanságot idéznek elő. Ilyenek: „könnyítések fognak tétetni“, „kinevezhetők és véglegesíthetők“, „megfelelő hányadot“ „méltányosan fog elintéztetni“, „tekintélyes részét“, stb. Ezen bizonytalan fogalmakat új rendelettel kellene határozottan körülírni.

4. A törvénynek nincs szankciója, ami erősen csökkenti gyakorlati értékét.

A romániai magyarság jelenleg a Magyar Népközösség kereitei között fejt ki tevékenységet, mely egyúttal a magyarság egyetlen jogi képviselője is. Az új alkotmány életbeléptével az eddigi összes politikai pártok beszüntették tevékenységüket, így a Magyar Párt is, aminek következtében a magyarság politikai képviselője nélkül maradt. 1938. dec. 16-án rendelet jelent meg, amelynek értelmében megalakul a Nemzeti Újjászületés Frontja (Frontul Rena[^]terii Nationale) mint egyetlen politikai párt. A magyarság vezetői kifejezték azon óhajukat, hogy a magyar népcsoport hajlandó a románsággal együttműködni, ha a N. U. F. keretein belül külön tagozatban szervezkedhetnek. A tárgyalások eredményeképpen 1939. jan. hó 17-én megegyezés jön létre, amely szerint a magyarság korporatíve beilleszkedik a Frontba, melynek direktóriumában és nagytanácsában egy ill. tíz helyet kap; a magyarság szakmai testületéi is korporatíve fognak beilleszkedni az ország hasonló szervezeteibe: közművelődési, gazdasági és társadalmi célkitűzéseit pedig a magyarság külön szervezetben művelheti. Ez a szervezet a Magyar Népközösség, amely független lévén a politikai szervezettől, nagymértékben lehetővé tette a magyarság gazdasági és kulturális megerősödését.

A romániai Magyar Népközösség hivatalos szócsöve a temesvári Déli Hírlap.

5. A német-magyar kisebbségi egyezmény.

A magyarországi kisebbségek védelmére vonatkozó szerződések között nagy jelentőséggel bír az a megállapodás, amely a magyar és német kormány között 1940. aug. 30-án Bécsben jött létre s a magyarországi német népcsoport jogállását szabályozza. Szövege a következő:

„Attól az óhajtól vezérelve, hogy a német népcsoport helyzetét Magyarországon a kölcsönös barátságos kapcsolatoknak megfelelően rendezzék, a m. kir. kormány és a birodalmi kormány a következő megállapodást kötötték:

I.

A m. kir. kormány biztosítja a német népcsoporthoz tartozó személyeknek azt a lehetőséget, hogy német népiségüket korlátozás nélkül megőrizhessék. Gondoskodni fog arról, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyeknek a népcsoporthoz való tartozás tényéből és amiatt, hogy a nemzeti szocialista világnézetet vallják, semmiféle módon és semmiféle téren hátrányuk ne származzék. A népcsoporthoz az tartozik, aki magát a németiséghez tartozónak vallja s akit a Magyarországi Németek Szövetségének vezetősége népi németnek (volksdeutsch) elismer. Ezeknek az alapelveknek megfelelően kiváltkép a következők állapíthatnak meg:

1. A német népcsoporthoz tartozó személyeknek az idevonatkozó általános szabályok figyelembe vételével joguk van arra, hogy szervezkedjenek, és hogy különleges célokra, mint aminők pl. az ifjúság gondozása, a sport, a művészeti tevékenység stb. egyesüléseket alakítsanak.

2. A népcsoporthoz tartozó személyek Magyarországon minden hivatást ugyanolyan előfeltételek és feltételek mellett gyakorolhatnak, mint a többi magyar állampolgár.

3. A népcsoporthoz tartozó személyekre, Magyarország összes népességéhez viszonyított arányszámuknak megfelelően, tekintettel lesznek a magyar hivatalok betöltésénél és az önkormányzati testületek megalakításánál, amennyiben a betöltés kinevezés útján történik. A népi német hivatalnokok kiváltképen a német népi települési területeken működő hatóságoknál s a főléjük rendelt központi hatóságoknál alkalmazandók.

4. A népcsoporthoz tartozó személyek valamennyi gyermekének lehetővé kell tenni, hogy ugyanolyan feltételek mellett, mint amilyenek a magyar iskolákra nézve érvényesek, népi német iskolákban nevelkedhessenek, és pedig közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban. Alkalmos népi német tanítóknak elegendő utánpótlás kiképzését magyar részről mindenképen elő fogják mozdítani.

5. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy nyelveket szóban és írásban, mind személyes és gazdasági viszonylataikban, mind pedig nyilvános gyűléseken szabadon használják. Németnyelvű napilapoknak, folyóiratoknak és egyéb kiadványoknak közzétételét nem fogják olyan korlátozásoknak alávetni, mint amilyenek megfelelő magyar nyelvű kiadványok közzétételére nem érvényesek. Olyan közigazgatási körzetekben, ahol a német népcsoporthoz tartozó személyek az összes népességnek legalább egyharmadát teszik ki, ezek az illető kerületekben a hivatalos érintkezésben a német nyelvet használhatják.

6. A népcsoport jogosult a gazdasági önszegélyre és szövetkezeti ügyének kialakítására.

7. Magyar részről kerülni fognak minden olyan rendszabályt, amely a kényszerű asszimiláció célját szolgálhatná, különösen a népi német családnevek magyarosítása útján. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy a családjuk által előbb viselt nevet újra felvegyék.

8. A népcsoporthoz tartozó személyeknek kulturális téren joguk van a nagynémet anyaországgal szabadon érintkezni.

II.

A m. kir. kormány és a birodalmi kormány között teljes egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a fentti alapelvek semmiképpen se érintsék a lojalitásnak azt a kötelességét, amellyel a népcsoporthoz tartozó személyek a magyar államnak tartoznak.

A szerződés harmadik pontja a visszatért erdélyi részek német népességének a Birodalomba való telepítési feltételeit szabályozza.²⁰⁾

A szerződés tartalmából mint lényeges rendelkezéseket kiemelhetjük:

1. Amint az egyezmény bevezetéséből látható, a szerződés célja a két állam között fennállott jóviszony további kiépítése.

2. A magyarországi német népcsoport egyes tagjai alanyai az egyezményből származó jogoknak és köteleességeknek: az egyezményben Magyarország van kötelezve, ill.

Németország van jogosítva bizonyos magatartás tanúsítására a német kisebbséghez tartozó személyek javára.

3. Maga a népcsoport, mint ilyen, nem jogi személy.

4. A német népcsoporthoz való tartozás két kritériumtól van függővé téve: az egyéni bevallástól, és a Magyarországi Németek Szövetsége elismerésétől. Ez utóbbi feltétel a népi elv azon tételéből fakad, hogy a népi közösség belső szuverénitása lehetővé teszi a népcsoportnak, hogy maga döntsön arról, ki tartozzék tagjai közé és ki nem. Ezzel a szerződés a nemzetiséghez tartozás megállapításának kombinált rendszerét fogadja el amely nemcsak egyéni hanem külső (objektív) ismérveket is figyelembe vesz.

5. A német népcsoporthoz csak azok a németek tartozhatnak, akik magyar állampolgárok. Ezt a tételt ugyan „*expressis verbis*“ nem mondja ki az egyezmény, de „*implicite*“ következtetni lehet a 2. szakasz azon megállapításából, hogy „a fenti alapelvek semmiképp se érintsék a lojalitásnak azt a kötelességét amellyel a népcsoporthoz tartozó személyek a magyar államnak tartoznak.“ Nyilvánvaló, hogy lojalitással az állam iránt csakis az állampolgárok tartoznak.

6. A magyar kormány kötelezettséget vállal olyan irányban, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyeknek biztosítja „népiségük“ korlátozás nélküli megőrzését.

²⁰⁾ A szerződés teljes szövegét lásd: Budapesti Közlöny 1940. 271. sz.

7. Igen fontos rendelkezés az is, amely szerint Magyarország kötelezettséget vállal abban az irányban, hogy „a német népcsoporthoz tartozó személyeknek a népcsoporthoz való tartozás tényéből és amiatt, hogy a nemzeti szocialista világnézetet vallják, semmiféle módon és semmiféle téren hátrányuk ne származzék.“

8. A német népcsoporthoz tartozó személyeknek, az idevonatkozó általános előírások figyelembevételével joguk van arra, hogy szervezkedjenek és hogy különleges célokra, mint minők pl. az ifjúság gondozása, a sport, a művészeti tevékenység stb. egyesüléseket alakítsanak. Ez a rendelkezés különleges kikötéseket nem tartalmaz s ezért úgy kell értelmezni, hogy a fenti jogokat a német népcsoport csak olyan mértékben gyakorolhatja, amely mértékben a többi magyar állampolgár is gyakorolja.

9. A negyedik cikk így rendelkezik: „a népcsoporthoz tartozó személyek valamennyi gyermekének lehetővé kell tenni, hogy ugyanolyan feltételek mellett, mint amilyenek a magyar iskolákra érvényesek, népi német iskolákban nevelkedhessenek, és pedig közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban“. Nem mondja meg azonban a szöveg, hogy állami vagy felekezeti iskolákra gondoltak-e a szerződő felek.

10. Magyar részről kerülni fognak minden olyan rendszabályt, amely a kényszerű asszimiláció céljait szolgálná, különösen a népi német családnevek magyarosítása útján. A német népesség megőrzése érdekében tehát minden erőszakos asszimilációs kísérlet tiltva van és különösen a névmagyarosítás erőszakolása. Ez a rendelkezés azonban az állam ilyenirányú kísérleteire irányul. Ennek következtében a németeknek joguk van arra, hogy családnevüket az előbb viselt névre változtassák át. Mivel nincs megmondva, hogy csak az eredeti német nevet lehet ismét felvenni, a jogosultak az előbb viselt nevet akkor is felvehetik, ha az nem volt német hangzású.

11. Lényeges rendelkezés végül az is, amely kimondja, hogy „a népcsoporthoz tartozó személyeknek kulturális téren joguk van a nagynémet anyaországgal szabadon érintkezni.“ A népcsoportok szabad érintkezése ill. együttműködése meg van engedve.²¹⁾

Ezen lényeges rendelkezéseken kívül még más, kevésbé fontos szabályokat is tartalmaz, mivel azonban ezek az általános kisebbségi jogok körébe tartoznak s újítást nem jelentenek ismeretüktől eltekintettünk.

A visszatért északerdélyi részek német lakosságának hazatelepítéséről szóló szakaszra vonatkozólag csupán azt akarjuk megállapítani, hogy az a német lakosság erre vonatkozó kérésére keletkezett és nem kényszerű hanem önkéntes hazatelepítést ír elő,

²¹⁾ A szerződés kimerítő ismertetését lásd: Flachbarth Ernő: „A bécsi német-magyar jegyzőkönyv“. Kisebbségi Körlevél. 1943. május.

amennyiben a jog gyakorlását egyedül az érdekeltek akaratától teszi függővé.

A szerződés tehát, amint előbb kifejtettük nem ismeri el a német kisebbség kollektív jellegét. Azokban a pontokban viszont, ahol a kényszerű asszimiláció megtiltásáról, a szervezkedés határozott biztosításáról, a kulturális kapcsolatoknak fenntartásáról, a nemzetiszocialista szellemben való nevelés biztosításáról, a hivatalokban való aránylagos alkalmazásról van szó, az új európai kisebbségvédelmi jog hatása mutatkozik.

6. A két bécsi döntés kisebbségvédelmi rendelkezései.

Bár a két szerződés nem kifejezetten kisebbségvédelmi céllal jött létre, a dolog természetéből kifolyólag kisebbségvédelmi rendelkezéseket is tartalmaz. Ezeknek célja, hogy az újonnan kisebbségi sorsba jutott népcsoportok jogállása egyenlőség alapján rendeztessék.

Az első bécsi döntés (1938 nov 2.) negyedik és ötödik cikke tartalmaz ilyenirányú intézkedéseket. Főbb rendelkezések:

1. Az állampolgársági és opciós kérdések rendezését külön magyar-cseh-szlovák bizottságra bízta.

2. Hasonlóképpen magyar-cseh-szlovák bizottságnak kell megállapodnia a Cseh-Szlovákiában maradó magyar nemzetiségű egyének és az átengedett területeken megmaradó nem magyar nemzetiségű egyének védelmére vonatkozó közelebbi rendelkezésekben. Ez a bizottság fog különösen arról gondoskodni, hogy a pozsonyi magyar népcsoport ugyanolyan helyzetbe jusson, mint a többi ottani népcsoport.

Ezek a rendelkezések tehát nem anyagi jogi, hanem alaki jogszabályokat statuálnak. A függő kérdések megoldását szakemberekből álló bizottságra bízák ami a gyakorlati megoldás sikeressége mellett szól. Különös fontossággal bír az az egyetlen anyagi jogi rendelkezés, amely a pozsonyi magyar népcsoportnak a többi népcsoportokkal való egyenjogúságát kategorikusan kimondja.

A második bécsi döntés (1940. aug. 30.) kisebbségvédelmi vonatkozású rendelkezései:

1. Mindazon román állampolgárok, akik a döntés idejében a Románia által átengedendő területen állandó lakhellyel bírtak, a magyar állampolgárságot minden további nélkül megszerzik. Az állampolgárság megszerzése tehát nem függ a nemzetiségi hovatartozástól.

2. A Magyar Kir. Kormány kötelezi magát arra, hogy azokat a személyeket, akik a döntőbírói határozat alapján a magyar állampolgárságot megszerzik, de román nemzetiségűek, a többi magyar állampolgárral egyenlőknek veszi. Ugyanez a köteletség áll fenn a román kormányra nézve is. A két kötelezettség kölcsönös vállalása azonban nem jelent viszonyosságot, mert a két kötelezettség gyakorlati megvalósítása nem tételet egymástól függővé.

3. Az optálási ügyek elintézése a két kormány előzékeny közreműködésével fog megtörténni.

Ágh Béla.

IRODALOM.

- Búza László: „A kisebbségek jogi helyzete.“ Magy. Tudományos Akadémia kiadása. Budapest 1938.
- „A német nemzeti szocializmus nemzetközi jogi felfogása.“ Budapest 1938.
- „A nemzetközi kisebbségi jog jövője.“ Kisebbségi Körlevél. 190. jan.
- Csepreghy László: „A nemzeti kisebbségek politikája.“ Eger, 1934.
- Egyed István: „A kisebbségi kérdés.“ Budapest, 1930.
- Haendel Vilmos: „A nemzetiségek.“ Debrecen, 1928.
- „Politika.“ 1937.
- Flachbarth Ernő: „A kisebbségvédelem jogi és alapvető problémáinak jelentősége a magyar jogtudomány szempontjából.“ Kisebbségvédelem. 1938. 1. sz.
- „A bécsi német-magyar jegyzőkönyv.“ Kisebbségi Körlevél. 1943. máj.
- Elekes Dezső: „Kisebbségi terminológia és számbavétel.“ Kisebbségvédelem. 3. évf. 1—2. szám.
- Egyed István: „Dunavölgye és a magyarság.“ Kisebbségvédelem. 1940 3—4. sz.
- Mikó Imre: „A román kisebbségi státútum.“ Kolozsvár, 1938.
- Faluhelyi Ferenc: „A magyarországi nemzeti kérdés jellege és megoldása.“ Kisebbségi Körlevél. 1942. júl.
- ókeri Polzovics Iván: „Népi elv, népi önrendelkezés.“ Budapest, 1939.
- vitéz Ruttkay László: „A kisebbségek áttelepítése vagy kicserélése.“ Kisebbségvédelem, 1939. 4—5. sz.
- Zádor Miklós: „Nagyromán politika.“ Budapest, é. n.
- báró Wlassics Gyula: „A Nemzetek Szövetsége és Magyarország“. Kelet népe. 1925 május—július.
- Rónai András: „Románia rendezni kívánja a kisebbségi ügyeket“. Külügyi Szemle. 1938. okt.
- „Külügyi Szemle“ külpolitikai nemzetközijogi és világgazdasági folyóirat.
- „Kisebbségvédelem.“ A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségjogi Intézetének folyóirata.
- „Kisebbségi Körlevél.“ Nemzetiségi szemle. Pécs.
- „Magyar Kisebbség.“ Nemzetpolitikai szemle. Lugos.
- Carl Schmitt: „Völkerrechtliche Grossraumordnung“. Deutscher Rechtsverlag. Berlin—Wien. 1939.
- Ottlik László: „Új Hungária felé.“ Magyar Szemle. 1928

A KULTÚRDIPLOMÁCIA HIVATÁSA A BÉKÉS EGYÜTTMŰKÖDÉS SZOLGÁLATÁBAN

Amikor a háborús megpróbáltatások teljes realitásukkal nehezednek az emberek lelkére, tervek és remények omlanak szinte percenkint össze és a küzdő felek kezdeti kombinációinak éles határai elmosódnak, úgy a hadviselő, mint a semleges népek közvéleményébe szinte észrevétlenül egy óhaj fogalma szűrődik be: a békeóhajé.

Kant *háborús állapotról*¹⁾ beszél, s a békét ideiglenes valaminek tartja, szinte úgy érzik, mintha természetellenesnek mondaná. „A békekötés csak egy háborúnak vet véget — folytatja a gondolatot — és nem a háborús állapotnak, ami folytonosan fennáll.“¹⁾

A békeóhaj ennek alapján meglehetősen indokolt is lenne, mert valaminek a fennállása vagy fennállásának deklarálása még nem jelenti azt, hogy az a közösség osztatlan tetszésével is találkozik. Emellett azért is, mert fel kell tételeznünk, hogy az emberiség kulturális és civilizatórikus fejlődése a békés együttműködés irányában kívánna haladni. Itt hangsúlyoznunk kell, hogy ilyen átfogó problémák vizsgálása esetén mindig századokban és népek történelmében kell gondolkoznunk s nem szabad magunkat évek vagy akár évtizedek ilyen vonatkozású különleges eltolódásaitól befolyásolni hagyni.

Kulturális evolúció van, ha az idők folyamán könnyebb-súlyosabb töréseket kell is szenvednie s ha talán ennek folytán generációk esnek is ki nemes ívelése közben. A művelt emberi lélek ösztönösen a békés haladás útját keresi. „Nulla salus bello — mondja Vergilius — pacem te poscimus omnes.“²⁾ A háborúból valóban nem fakad üdv, s itt a klasszikus gondolkozó mellett a közelmúlt történelmének egyik alakját, Hindenburgot idézzük, hogy a gondolatot befejezzük: „Wer den Krieg kennt, will den Frieden“.

De a háborúnak nemcsak átéléséből következő megismerése folytán fordulhatunk vágyakozással inkább a békés állapot gondolata felé. Tennünk kell ezt bizakodással akkor is, amikor a harcok kilátástalan és romboló voltát nem kívánjuk tetézni a formális politikai békekötések többnyire igazságtalan paktumaival. Ezekre fájdalom nagyon is ráillik a „la raison du plus fort est toujours la meilleure“ elve, hogy az erősebbnek a sokszor vitatható érve mindig a „legjobb“. De még elég közel állunk ahhoz az első világháborúhoz is emlékeinkben, amelynek

² Kant: Zum ewigen Frieden. 1924. Leipzig.

³ Vergilius: Aeneis.

tanulságait levonva támadhattak egészségesebb gondolatok a multibani „*minden áron békét*“ reflexiói nyomán. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a háború nem a háborúzásért van. Emögött minden nép más célokért küzd, s ez természetesen következik is a népek mentalitásbeli különbözőségéből. Ha egyetemes címszót adnak is a harcnak, mint tették ezt a történelem folyamán számtalanszor: keresztes hadjárat, török kiűzése stb... mégis érezzük, hogy a ma hasonlóan szokásos esetleges jelszón túl minden nép saját boldogulását, győztes vagy vesztes lehetőségeit tartja különösen szem előtt.

Amikor egy világháború — nem is olyan régen s ma már tudjuk, hogy csak átmenetileg — befejezést nyert, így vált két táborra a konjunktúra-győztesek és történelmükkel kisémmizettek csoportja. Ez a kettéválás egy újszerűnek feltűnő törekvést eredményez, melyet a *revizionizmus* elnevezéssel jelölnek. A revízió lassan éppúgy tengelye lesz a nemzetközi politikának, mint ahogy a múlt század folyamán a népek cselekvéseinek nagy világnézeti elvek voltak sarkvasai: a legitimizmus, majd az internacionalizmus, később a liberalizmus, aztán a nacionalizmus.⁴) A revízióért, egész a közelmúltig, még csak könnyű folyt; azonban itt kell éreznünk a napjainkban tomboló gigászi világküzdelemnek a mozgató rugóit, mely határozott és történelmi revizionista preszsiókra vezethető vissza. A revizionizmus nem mesterkél, célszerűségéből felvetett jogi fogalom, mint a Talleyrand által oly ügyesen felhasznált legitimizmus, vagy Metternich körmönfont intervencionizmusa. De nem is kizárólag a természetes jog fejlődésének eredménye, mint amilyen a liberalizmus és a nacionalizmus volt, amelyek a francia forradalom folyamán deklarált természetes emberi jogok kifejlődéseinek tekintetnek. A revizionizmus középhelyet foglal el a két irányzat közt. Alapja a legtermészetesebb jog, a népek önrendelkezési joga, amely oktnányilag is elismertetett az 1918. évi fegyverszüneti szerződésekben; a gyakorlása, azaz az igazságtalan, illetve hibás szerződések revideálása azonban már annál komplikáltabb jogi processzus, mert még lefolytatásának módja sincs megállapítva. Ezért is nehéz probléma a *revízió érvényesítése*. A magánéletben is látjuk, ahol pedig pontos perrendszer van, hogy mily nagy út van az igazságtól az igazság érvényesítéséig. S amint a múlt század minden nagy politikai mozgalmának megvolt a maga ellenmozgalma, úgy a revizionizmussal is szinte együtt születik meg az antirevizionizmus. Ennek vezérlő elve, szemben az igazság elvével, a győzelemmel kivívott megállapodás, a „szerzett jog“ princípuma, amit a „szerződések érinthetetlensége“ frázisa szokott kendőzni azon

⁴ Póka-Pivny B.: A revízió, ahogy Nyugateurópa látja. Időszerű kérdések sor. VI. füzet. Magyar Külügyi Társaság kiad. 1934. Bp.

régi római mondat előtérbetolásával hogy: *pacta sunt servanda* — a szerződések betartandók.¹¹⁾

Amikor ezek a grandiózus problémák összecsapnak, a háború és béke kérdése a reménytelennek feltűnő próbálkozások jegyében mindinkább holtpontra stagnál és az emberi kulturlélek mégis igazában szeretné közösnevezőre hozni ezeket, megjelenik, mint *ultima ratio*: a *kultúrdiplomácia* fogalma. Megjelenik akkor, amikor világszerte megállapítást nyert, hogy a háborúk tombolása közepette amennyit gyarapodott a *közösség* extenzitásban, annyit veszített a *szellem* intenzitásban. A kultúrdiplomácia mintegy cáfolva a szellem elerőtlenedését, magának vindikálja a jogot, hogy a kiegyenlítő, sokszor hálátlan és igen nehéz, de nagyszerű szerepét betölthesse. A háború és béke kérdésének differenciálódásánál, de minden más, esetleg tudományosnak álcázott problémánál is minden bizonnyal a legtárgyilagosabb koordinátor. Ha tömör definíciót kívánnánk a kultúrdiplomáciára alkalmazni, bár ez korántsem fedi teljes egészében a fogalmat, azt mondhatnánk, hogy: kulturális eszközökkel törekszik előnyös külpolitikai helyzeteket teremteni. Hiszen a népek közötti érintkezésnek hallgatólagosan, de mégis talán a legigazabban a *kultúra* a föltétien tolmácsolója. Ez az a vonal, talán egyedül és kizárólag, amelyen az emberiség a népek nagyságát, alkotásainak nagyszerűségét és mégis különböző voltát kölcsönös tisztelettel szemléli és értékeli, így tehát ez az egyedüli út is, amely a kiegyenlítődesre alapul szolgálhat. E diplomácia alapvető voltát ma sem látják tisztán a széles néprétegek. Úgy tekintik, mint egy magasrangú kaszt rejtett tevékenységét, mely a külföldi államokkal való viszony kérdésében előkelősködik." Holott éppen azon van a hangsúly, hogy a kultúrdiplomácia olyan népszerű lehessen, hogy azt mindenki fel tudja használni a védekezésnél épúgy mint az érvelésnél, így az individuumok felett azután kialakul már a nemzet által egyöntetűen gyakorolt kultúrdiplomácia, melynek helyes vonalvezetése nem csupán a társadalom észszerű irányítását jelenti, hanem a nemzeti lét védelmét is.

A kultúrdiplomácia a külpolitika egyik igen fontos segédeszköze, amely azonban önálló jelentőséggel is bír. Különös biznyságot nyer ez akkor, amikor a közvetlen diplomáciai munka előtt akadályok tornyosulnak. Ilyenkor a kultúrdiplomácia többé-kevésbé titkos ösvényei főutakká lesznek. Mint látjuk, a kultúrdiplomácia tehát *közvetett külpolitika*. „Közvetett“ jelzővel itt azt kívánjuk érzékeltetni, hogy nem folyik szorosabban politikai mederben (diplomáciai tárgyalások) és nincs közvetlen politikai célja. Ha szükségessé válik is adott esetben politikai vonatkozású kulturális anva-

⁵ Póka-Pivny B.: A revízió, ahogy Nyugateurópa látja.

⁶ Dékány L.: A mai társadalom. 1943. Bp. 347. o.

got taglalni, még ilyenkor is problémáját tudományos síkon tartja, ahol csak látszólag nincsen hely gyakorlati célok alkalmazására, éppen ez a körülmény s az ebből folyó óvatosság teszi a kultúr-diplomáciát hatalmassá és szinte csak önmagának felelőssé; a tudományos vita világában sok olyat merhet, amit hivatásos politikus, inkább gyakorlati célra törő, nem engedhet meg magának.

A kultúr-diplomácia helyzeti bázisa így meghatározást nyert a külpolitika mellett. Szükséges azonban, a minőségi fok érzékelte-tése is. Ennek során az *értékfogalom* vonul be a kultúr-diplomáciával a politikába, a kultúra és tudomány együttműködésén keresztül. Hogyan férhetnek össze érték és politika? Hiszen legkevésbé értékeikért s különösen nem a szellemi értékeikért szoktak a népek egymással rokonszenvezni s nem ezért kötnek egymással szövetséget. Mégis, különösen a „kis nemzetek“ csoportjában, ahol a megbecsültetés *conditio sine qua non*-ja az értékek bemutatása s közvéleménnyé válása életkérdés lehet, kell, hogy az értékelésnek elsőrendű fontosságot tulajdonítsanak.

Amennyire bizonyos, hogy *negative* súlyosan esik latba a kulturális osztályozás eredménye, annyira nehéz felelni arra a kérdésre, hogy mit is jelent akkor *pozitive*? Milyen üdvös hatásuk van az elismert értékeknek? A válasz erre azért körülményes, mert a kulturális értékek hatása függ a megítélő nemzet kulturális érdeklődésétől. Franciaországban, ahol az École Normale Superieure szinte kitermeli a politikusokat s ahol az irodalom, a tudomány, a művészet nemcsak zászló, hanem befolyást biztosító hatalom is: ott a kulturális értékelésnek — főképp a fiatalabb nemzedékekben — igen nagy a jelentősége, míg pl. Amerikában szinte ki sem tudott még alakulni.

Nem egyszerű meghatározni a kulturális értékelés politikai jelentőségét azért sem, mert a kultúra fölöttébb bonyolult, összetett fogalom s egyik nemzet vagy egyik nemzedék ezt, a másik amazt a kulturális tevékenységet tartja fontosnak. Az intellektuális, irodalmi, esztétikai kultúrán kívül van technikai kultúra, társadalmi, valamint erkölcsi kultúra s országonkint egyik korosztálynak egyik, máshol a másik jelenthet többet: Németországban a technikai és az orvosi kultúra; Angliában a társadalmi kultúra, az általuk hirdetett „fair play“ jellemkultusza; a skandináv államokban az értelmi előhaladottság, az *avant-garde* szellem stb. De azért minden államban *minden* kulturális értéknek van közönsége és helyes alkalmazás esetében komoly hatása is; így a kultúr-diplomáciában felhasznált energiákból jó manőverezés mellett semmi sem megy veszendőbe. Ez, ha úgy tetszik, a *kultúrértékek megmaradásának törvénye*?

A kultúr-diplomácia gyakorlati alkalmazására a nemzetközi

⁷ Hankiss J.: A kultúr-diplomácia alapvetése. 1937. Bp. 10. o.

érintkezés valamilyen formájában kerül sor. De a módszerek kifinomulására is a konferenciák és kongresszusok hosszú sora biztosítható lehetőséget; élen a nemzetközi jog történetében elsőnek emlegetett 1648-as westfaliai kongresszussal. Ilyen alkalmakkor ismerik meg kölcsönösen egymás tetteinek titkos rugóit, sajátos előítéleteket, különös világnézetüket. Ugyancsak ekkor figyelhető meg egyes nemzetek képviselőinek — s rajtuk keresztül nemzetüknek — kultúrpolitikai orientálódása, esetleges felfogásbeli iránykeresésre következtetni engedő érdeklődése.

A diplomáciai életnek lassanként Genf lett a központja, ahol oly szenvedélyesen ellentétes kultúrdiplomáciai csaták folytak. Amikor a „*genfi iskola*“ elkezdte működését, még sokáig az újszerűség erejével hatott s tagjai is sokszor értetlenül állottak szemben egymással. Lassan kialakult a gyakorlat s már éppen nem a tájékozatlanság erejével hatott, amikor a tárgyalók a montesquieui relativizmusra szerettek hivatkozni, amely, ha valahol, úgy a kultúrdiplomácia területén valóban legfőbb parancsnak minősíthető. De itt mindjárt hozzá is kell tennünk, amit oly sokan szeretnek elhallgatni, hogy: a józan mérlegelés alkalmazásával. „A törvények szelleme“ szerzője ugyanis kimondja, hogy a *törvények függvényei a körülményeknek*;⁸ így a körülmények igen változó beállításban szerepelve széles skálán nyújtanak lehetőséget speciális magvarázási módokra, amit a kultúrdiplomáciai ügyeskedés különösen a közelmúltban nem is mulasztott el többirányban is kihasználni

Míg a modern kultúrdiplomácia elasztikus magyarázásánál az elgondolások, érvek és módszerek különbözőségei kerülnek napvilágra s az lehet az érzésünk, hogy a változó lehetőségekhez való alkalmazkodás napjainkban bizonyos szempontok figyelembevételével történik; addig a kultúrdiplomácia kialakulásának korában ennek kibontakozása úgynevezett *abszolút irányt* mutat. A kultúrdiplomácia mint ilyen, meglehetősen új fogalom s ebben a formában mindössze a XX. század első felében tűnik fel. Nem jelenti ez azonban azt, hogy jellemző alkotótényezői ne szerepelhettek volna már a múltban, ha rendszerezés nélkül is. Sőt az alapvető fogalmazás és a tiszta probléma meglátás legpregnansabbban éppen a kibontakozás alatt adja a kultúrdiplomácia eredetiségét. így ez nyilatkozik meg a *Vatikánnak, mint kultúrdiplomáciai tényezőnek* állásfoglalásaiban a történelem folyamán, amikor módot igyekszik találni mindenkor, hogy a népek közötti békés együttműködés üdvös voltát hirdesse s amennyiben csak teheti, erre az érdekelteket rá is bírja.

Még az első világháború dülése idején tette Németalföld miniszterelnöke a következő emlékezetes kijelentést: „Nincs fontosabb politikai központ, amely befolyását a béke érdekében érvé-

⁸ Montesquieu: L'esprit des lois. 1748. Paris.

nyesíteni tudná, mint éppen a Vatikán.⁹ S ezt kiegészíteni talán még csak annyiban szükséges — amit kellően tudunk értékelni is — hogy a Vatikán ezen misszióját az *önzetlenség* jellemzi legigazabban. És amikor különösen hangsúlyozzuk, hogy pártatlan és érdeknélküli, ez utóbbi jellegét úgy értelmezzük, hogy kizárólag az emberi haladás, lelki emelkedettség és kulturális értékek megővésének fenköltebb érdekében emeli fel szavát. S itt kapcsolódik össze számunkra — de voltaképpen már létezése óta — a vatikáni miszió a kultúrdiplomácia békés együttműködésre irányuló, a lelkek nemesítését és a kultúrértékek megmentését célzó törekvésével.

A keresztény tanítás mindenkor küzdött a háború, mint az államközi viszályokat megoldani próbáló intézmény ellen. Ha a keresztény bölcsélet a háború jogosságának kérdését nem is utasította el föltétlenül, a keresztény etika sohasem foglalt állást a háború moralitása mellett. Azt mindenkor erkölcsi rossznak minősítette és a hozzá való folyamodást inkább tűrte, mint megengedte. Találón mondja ezek szerint a mély meglátású Prohászka püspök, hogy „óriási ellentét van a kereszténységnek etikai szelleme s az erőszak irracionálitása között, mely a háború elve.”¹⁰

A Vatikánnak ilyenformán a békét célzó törekvése és munkálkodása a tiszta kultúrdiplomáciát adva, a nemzetközi jog alapján két fázist mutat a gyakorlatban. Szokásos nevezetesen ezen a téren megkülönböztetést tenni *jó szolgálat* (bons offices) és a tulajdonképeni *közvetítés* (mediation) között.¹¹

A közvetítés középkori kialakulását a pápai egyeztető közvetítő tevékenységek vezetik be. A Szentszék az összeomló római birodalom által keletkező zűrzavar állandó háborús egyenetlenségeiben az első tényező, amely nemzetközi viszályok békés megoldását közbenjárásával sikerrel gyakorolja. A középkor első századainak minden összetartó erőt nélkülöző hatalmi önkényébe a Szentszék vezeti be közvetítésével az igazságot, a méltányosságot diadalra juttató békés megegyezéseket. A pápai békeközvetítő tevékenységből ered az évszázadokkal később kialakult diplomáciai gyakorlatnak *közvetítői intézménye*,¹²

A kultúra elterjedésével és az államalakulások megszilárdulásával a pápák ezt a békét megőrző tevékenységüket fokozatosan kiterjesztették az akkor ismert világra. így X. János pápa a görög császár kérelmére közvetített Bizánc és a bulgárok fejedelme között; V. Fülöp francia király és Flandria viszályában a felek több

⁹ Polzovics I.: A szentszék a nemzetközi béke szolgálatában. 1935. Bp.

¹⁰ Prohászka O.: A világháború s az egyháziak feladatai 1915. gyűjt. munka.

¹¹ Polzovics I.: i. m. 41. o.

¹² Fourchault, Charles: De la méditation. 1900. Paris.

monarcha ajánlatára XXII. János pápa közvetítését fogadták el.¹³ 1340-ben a tatárok nagy fejedelme, Urbek XII. Benedek pápához fordult, hogy a tatár uralom, Magyarország és Lengyelország közötti határviszály békés megoldása érdekében járjon közbe. Rettegetes Iván orosz cár az évekig tartó orosz—lengyel háborúskodás befejezése érdekében XIII. Gergely pápa közvetítői tevékenységét vette igénybe, melynek eredménye lett a cár és a lengyel király, Báthory István között 1552 január 15-én kötött fegyverszünet.

Néhány adat ez csak, melyeknek számát azonban jóval felülmúlja az a széleskörű középkori mediatori működés, melyet nagy erkölcsi és politikai hatalmuk következtében a pápák végeztek.¹⁴ Szinte kivétel nélkül a legszentebb kötelességüknek tartották a béke érdekében való közreműködést és annak minden megfelelő alkalommal kifejezést is igyekeztek adni. Az államok által történt gyakori igénybevétel a nemzeteknek és vezetőiknek a Szentszék pártatlanságába, igazságosságába és morális felsőbbségébe vetett bizalma, valamint erkölcsi és politikai autoritása iránt tanúsított mély tisztelete indokolta és váltotta ki. *Az egyes államok békemunkálatai ugyanis általában az állami politika függvényei és nem önmagukért való eszményi törekvések* az államok nem azért folytatnak békepolitikát, mert ezáltal morális meggyőződésüknek tesznek eleget, hanem elsősorban azért, mert ezáltal látják az állam érdekeit a legmegfelelőbben biztosítotttnak.

Azok az egyedülálló képességek, melyek a Vatikánt e kultúr-diplomáciai pozíció tartására kiválóan alkalmassá teszik, a közvetítő rendkívül kényes feladatára is valósággal elhivatják. A Szentszék közvetítésében érvényrejutó magasabb erkölcsi szempontok kívánatossá teszik annak minél gyakoribb alkalmazását a népek érdekeinek kiegyensúlyozása és az igazságos és valódi békés együttműködés állandó biztosítása céljából.¹⁶ így mintegy a nemzetközi kultúr-diplomáciai együttműködés *legfelsőbb irányítója* is lenne, mint erre legelhivatottabb.

A Szentszék politikai és jogszerinti békeműködése lehetőségeinek megállapításakor az egyetemes nemzetközi jog vonatkozó újabb normái mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni egy nemrég létrejött nemzetközi szabályt, amelynek egyes rendelkezései a Szentszék nemzetközi tevékenységét lényegükben érintik. Ez a figyelembe veendő parciális nemzetközi jogforrás a Szentszék és Olaszország között 1929. február 11-én kötött lateráni szerződés, amely 24-ik cikkében a Szentszékét nemzetközi téren megillető cselekvési képességét korlátozásoknak veti alá. Ezen korlátozások

¹³ SchUcking: Das völkerrechtliche Institut der Vermittlung. 1923. Christiania.

¹⁴ Polzovics I.: i. m. 46. o.

¹⁵ u. o.: 65. o.

¹⁶ Polzovics I.: i. m. 61. o.

azonban kultúrdiplomáciai vonatkozású pártatlanságát csak még erősebben domborítják ki. E cikk szerint a Szentszék kötelezi magát, hogy távol akarja és fogja magát tartani a nemzetközi egyenetlenkedésektől és az e célból összehívott kongresszusoktól, ha csak a viszályban álló felek együttesen nem folyamodnak békehívásához; normális és lelki hatalma érvényesítési jogát azonban mindenesetre ezentúl is fenntartja.¹⁷ A Szentszék felfogása békemissziójáról ma is változatlanul fennáll. A békés együttműködés elérésére alakult többé-kevésbé szerencsés nemzetközi jogintézmények korszakában is ragaszkodik a Vatikán ahhoz a feladatához, melyet a Szentírásból derivál: „a békét munkálni az emberek és államok viszályaiban.”¹⁸

A kultúrdiplomácia alakulását és térnyerését így megismerve és megállapítva szükségességének vitathatatlan voltát, vizsgálni kell még további hivatását a napjainkban kétségkívül nagy problémát jelentő békés együttműködés vonalán. A kultúrdiplomáciát minden bizonnyal a *tárgyilagos kultúrtörekvés* melléknévvel illetjük legmegfelelőbben. Természetesen csak addig jogos ez a jelző, amíg az valóban tárgyilagos síkon halad, tudományos és hiteles történelmi érvek bevonásával. Így lesz a kultúrdiplomácia az ismeretközlés eszköze nemzetközi vonalon, amely, ha sikerül megtartania tekintélyét, mindenkor osztatlan bizalomnak örvendhet, mert értékes záloga a népek között egymás kölcsönös megismerésének és megbecsülésének. Különösen ez utóbbi — amely mint kifejezés is sajnos egyre ritkábban nyer polgárjogot napjainkban — olyan mozgó rugója, mely a legkritikusabb órákban is képes a nemzetek közvéleményét a helyzet higgadt megítélésére s egymás jogainak tiszteletbentartására hangolni. A kulturális értékelés alapján kicsillan a szilárd békeóhaj is. Ereznünk kell a fatális kettőséget a pusztulás és a fejlődés összevetésénél: „Zwei Linien laufen somit in der Entwicklung miteinander parallel: zweitausend Jahre Krieg neben zweitausend Jahren Kulturentwicklung.”¹⁹

Az emberek lelke a fejlődést kívánja és amikor átgondoljuk a pusztulásnak és haladásnak ezt a versenyét, érezzük, hogy az emberiség élő és jövőt hirdető lelkiismerete, a kultúrdiplomácia kell, hogy hivatva legyen a nemzetközi feszültségeket a békés együttműködés irányában levezetni.

Itt mindenekelőtt igen fontos tennivaló adódik és pedig az *ál-láspontok felülvizsgálása*. Mert ami még az 1907. évi hágai konferencián is csak a jogtudomány elméleti problémája volt, az az első világháborúban — és a napjainkban is tomboló folytatásában — borzalmas aktualitásra tett szert.²⁰ Nem árt ilyenkor a legjobban han-

¹⁷ Polzovics I.: i. m. 68. o.

¹⁸ Litterae Autogvaphae ad R. P.

¹⁹ Holm Trösten: Krieg und Kultur. 1942. Europa Verlag Zürich
New York. 183. o.

goskodók, a leghevesebben viszálykodók emlékeztetése múltbani állásfoglalásokra. A nemzetek ilyen kultúrdiplomáciai vonatkozású ellenőrzésének nagy morális értéke van. Így szolgálja a jól irányított kultúrdiplomácia a nemzetek békés érvényesülését. Mert „Szuronyokra lehet támaszkodni — mondja *Ortega* — de nem lehet rájuk ülni.”²¹ Kultúrdiplomáciai iránymutatással viszont megfogható az az eszmény, mely magában hordja a normát, milyennek kell lennie a békés hatalmi elgondolásoknak. Speciális szellemiség és mégis szellemi egység, a közös kultúra átfogó volta, ideálok és végső célok; ám független, önálló tagok, nemzetek, melyek mind összefüggenek a nagy egységben, nem függenek azonban egymástól; szolgálni kötelesek ugyan valamennyien a szellemi egységet és céljait, nem kötelesek azonban szolgálaim egymás érdekét. A sokszínűség jelentse az egységet. Aki az egység ellen támad, éppúgy vétkezik, mint aki a sokszínűséget akarja eltörölni. Vagyis kultúrdiplomáciai síkon elérni azt, hogy egyik állam se tanúsítson a másikkal szemben oly, többnyire erőszakolt és mesterségesen szított ellenséges magatartást, amely a békés együttműködésbe vetett *kölcsönös bizalmat* lehetetlenné tenné.

A kultúrdiplomáciának jövőbeni kiépítéséhez ilyen problémák között vezet az út s mindjárt a napjainkban egy mindent elsöpreni látszó világegés kísértetiesen veszedelmes lángjai mellett. Röpke szerint korunk egy véletlen „történelmi interferencia“ áldozata.” Ezekben a nehéz pillanatokban valóban a helyzetet megítélni tudó, egyes kultúrdiplomáciával irányított, higgadt közvélemény megalapozottsága elsőrendű fontosságú. Mert a közvélemény kétélű fegyver, amely által lehet terrort gyakorolni s lehet a közvéleményt is terrorizálni. A kultúrdiplomácia egyismeretlenű egyenletében az „x“, ez a kiszámíthatatlannak tűnő közvélemény. A peloponnesosi háború zűrzavarái közt ezt többszörösen megismerték már az athéniak is és színes képekben hagyták ránk tapasztalásaik emlékét.²²

Az így keletkező közhangulat már előkészítés az előbb-utóbb elkövetkező béketárgyalások irányában, ahol a most kialakuló kultúrdiplomáciai hangnem tulajdonképeni első próbáját remélhetjük. Ha sikerül így beállítani a jövő számításaiba, akkor talán csak a múltbani eseményekre marad jellemző Nitti megjegyzése, hogy: „a világot nem annyira a háború, mint inkább a békeszerződések sodorták veszedelembe.”²⁴ S idézhetjük ugyanitt azt a kijelentést, amelyet Clémenceau tett, jellemző cinizmusával tovább fejtve a gondolatmenetet s melynek aktualitását nemzetek és generációk

²⁰ Lamasch: Az államok békeszövetsége. 1918. Bp. 12. o.

²¹ Ortega Y Gasset: La rebelion de las masas. 1929. Madrid. (eredetiben: las basonetas son buenas para todo, menos para sentarse sobre ellas.)

²² Röpke: Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart. Zürich.

²³ Thukidides: A peloponnesosi háborúról. II. kv. 22.

²⁴ Nitti Fr.: L' Europe senza pace. 1922.

éreztek és ezt érzik még ma is, nevezetesen, hogy: „a békeszerződés is egyik módja a háború folytatásának.”

A kultúrdiplomácia a békés együttműködés irányvonalát a béke pillanatától kezdi el megvonni, amely kell, hogy valójában a lelkek békéje is legyen. „Mert arra nem lehet építeni — mondja Tardieu is — hogy a népek egy része a porkoláb, más része a rab szerepét játssza. A szabadság és civilizáció ikertestvérek, együtt élnek és hálnak.”²⁶ Azt a folyamatosságot és huzamosságot pedig, amit ettől a jövő békéjétől remélünk, inkább mégis a *békés együttműködés* terminológiával tudnók igazában érzékeltetni. Ennek megvalósítani tudásáig azonban, úgy látszik, még szigorú erőpróbákat kell kiáltani az emberiségnek. „A civilizációnak sokat kell haladnia, míg a népek joga másra is támaszkodhat, mint katonái tömegére; mert bár a civilizációkat eszmékkel építik, még csak ágyukkal védik.”

A kultúrdiplomácia- széles síkjáról vessünk végezetül egy pillantást az individuumra és ezen keresztül a faji egységre. Meg kell állapítanunk, hogy itt *minőségi* munkáról lévén szó, az egyén áll az előtérben. A faji egység csak fokozza a munka sikerét vagy gyöngíti a kultúrdiplomáciai missziót. A faji értékek hanyatlása könyörtelenül szétrágja a legbüszkébb civilizációt, mert önmagában csíráztatja a káosznak azokat az erőit, melyek egykor romlását fogják okozni.²⁸ Rivarol mondotta, szemlélve a francia forradalmat: „a legcivilizáltabb birodalmak oly közel vannak a barbársághoz, mint a legcsiszoltabb acéla rozsdához; nemzetek, miként a fémek, csak felületükön fénylenek.”²⁹

A kultúrdiplomácia újszerűségében is a kultúrtradíciók patinájával vértelve indul abba a küzdelembe, ahol az erőszak politikájának szava helyett, mint minőségi kultúrdiplomácia kíván szerepet nyerni. Amikor a fegyveres erők a relatívnak tetsző győzelmeket hirdetik s igazát érezzük Louis Emrich svájci publicistának és „valóban nem tudjuk, hogy napjaink még a sülyedés vagy már a felemelkedés jegyében -folynak”³⁰: szinte jólesik sejteni, hogy van egy tudományos és mégis gyakorlati irány, amely a legnemesebb nemzetközi hangon, a kultúra hangján igyekszik szolgálni a békés együttműködést. Ha disszonancia zavarja is ezt a feltörő nemes irányt és a bizakodók reménye megcsappan, látva a kultúra pusztulását, mégis hirdetjük jövőjét és egyedül üdvös voltát és szeretnők hinni, hogy az emberiségnek még komolyabb szava is lesz a világon.

Kováts Tibor.

²⁵ Nitti Fr.: i. m.

²⁶ Tardieu A.: La paix. 1921. Paris.

²⁷ Le Bon: Le passé et l'avenir.

²⁸ Stoddard L.: The revol againts civilization. 1922. New York. 127. o.

²⁹ Stoddard L.: i. m.

³⁰ Emrich L.: Europa' nach dem Krieg. 1943. Basel.

A FELVIDÉKI KISEBBSÉGI MAGYAR KÖNYVKIADÁS ÉS KÖZKÖNYVTÁRAK HÚSZ ESZTENDEJE.

Amikor 1919-ben a fővároshoz fűződő központi szálak megszakadtak, az irodalom is igyekezett az új viszonyok szabta kényszerűségben önálló életre berendezkedni.

A múltból fennmaradt három irodalmi kör: a kassai Kazinczy Társaság, a komáromi Jókai Kör és a pozsonyi Toldy Kör munkássága az első években teljesen megbénult a szükségessé vált alapszabálymódosítások körüli létfenntartási harcban. Működésük különben is csak a város területére szorítkozott, így nem volt országos jelentőségű.

Az első lépés egy irodalmi folyóirat megindításának és kifejlődésének követelménye volt. Egymásután indultak meg a különböző folyóiratok: Kassán az Új Élet, Kassai Hét, Pozsonyban a Tavasz, Tűz, Komáromban a Vagyunk, Lőcsén a Holnap és Galántán a Mátyusföldi Lapok. Sajnos ezek a kezdeményezések nem tudtak mélyebb gyökeret eresztetni, annak ellenére, hogy volt közöttük olyan, amelyik évekig élt. Nem tudott megszületni az állandó jellegű irodalmi, kritikai fórum.

1921-ben indul meg az Új Aurora c. almanach azzal a céllal, hogy összegyűjtse az írók reprezentatív alkotásait. Később ezt a többi utódállam magyar íróira is kiterjeszti, 1933-ban beszüntette megjelenését.

Magyar könyvek már az államfordulat első percétől kezdve változatlanul jelentek meg. Igaz, hogy az első három évben ez a könyvkiadás az író önálló munkája volt. Itt is, ott is jelentek meg magyar könyvek, tartalmukra nézve úgy a szépirodalom, mint a tudomány mezejéről, de rendszeres könyvkiadásról ebben az időben még szó sem lehetett. Ez volt a könyvkiadás hőskora, amely 1919—1922-ig tartott.

1925-ben megalakul Kassán a Kazinczy Társaság könyvterjesztő szervezete, a Könyvbarátok Társasága.

1930-ban gyökeres változás történik a könyvkiadásban, amennyiben a Társaságtól elválik a könyvkiadó vállalat és szövetségi alapon folytatja munkásságát. Megalakul a Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet.

Az első évtizedben a Kazinczy Könyvkiadó mellett csak egy próbálkozás történik hasonló könyvkiadó vállalat létesítésére: 1927-ben Pozsonyban, az írók Kiadóvállalata címen, de négy regény és egy verseskötet kiadása után a vállalat megszűnik.

A második évtized a kifejlődés korszaka volt a kisebbségi magyar könyvkiadásban.

1932-ben megindul a Kazinczy Könyvkiadónak a könyvkiadás mellett a Magyar írás c. irodalmi, tudományos és kritikai folyóirata, amely 1937. év végéig jelenik meg.

1933. szeptemberében a Kazinczy Könyvkiadó elköltözik Kaszáról Tornaijára és annak vezetését teljesen Szent Ivány József képviselő, a magyar párt vezére veszi át.

Pozsonyban 1931-ben megalakul a Magyar Irodalmi Tudományos és Művészeti Társaság. 1933-ban a Társaság megindítja a Magyar Figyelő című folyóiratot, amely az 1935. év végéig jelenik meg, öt könyvalakú kötetben. 1936-ban a Társaság a könyvkiadást is megindítja, de a tervezett 12 kötetből csak 9 kötet jelenik meg és az egész könyvkiadás deficittel zárul.

1935-ben Nyitrán Dallos István szerkesztő vezetése mellett megkezdí működését a Hid Könyvkiadóvállalat. Kiadványai között jelent meg 1936—37-ben a négy kötetes Szlovenszkói Magyar írók Antológiája. Ez az egyetlen könyvkiadó, mely a mai időkben is folytatja könyvkiadói tevékenységét Szlovákiában.

1937-ben megalakult Pozsonyban az Eugen Prager Könyvkiadó munkája s ez két év alatt közel hatvan kötetet hoz ki, főleg angol, francia, cseh, szlovák és német írók munkáinak magyar fordításait.

Ugyancsak 1937-ben Pozsonyban indul meg a Tátra könyvkiadó, amely megindítja hasonló nevű szépirodalmi folyóiratát is Ezenkívül kiadott még öt kötet könyvet, köztük a Tátra Almanachot, a Szlovenszkói Városképeket. Munkássága a bécsi döntéssel szűnt meg.

Meg kell emlékeznünk a rozsnyói Sajó-Vidék könyvkiadóról is, amely rendszeresen folytatta az egész húsz esztendő alatt könyvkiadó tevékenységét. Főleg vallásostárgyú könyveket adott ki, de kiadott amellet egyéb értékes könyveket is, mint a több kiadást megért „Regélő Romok“. Vallásos tárgyúak mellet tehát versek, regények, színdarabok, tudományos művek is nagy számmal szerepelnek kiadványai között.

A katolikus magyar könyvkiadó társaság, a Szent Ágoston Társulat 1933-ban kezdte meg működését Galántán.

1930-ban Reinel János szerkesztésében Pozsonyban megindult a Magyar Minerva című folyóirat. 1934-ben pedig Ipolyságon Farkas István szerkesztésében a Magyar Család c. folyóirat jelenik meg.

1937-ben a Kazinczy Könyvkiadó beszüntette könyv-lapkiadói tevékenységét. Működésének kereteit az 1935-ben megalakult Magyar Irodalmi Szövetség vette át, de nem jutott tovább a kezdő lépéseknél. Megindította folyóiratát, a Nemzeti Kultúrát, amelyből azonban csak egy szám jelent meg és lezáródott a kisebbségi magyar irodalom húsz esztendeje.

Az államfordulat után négy esztendő telt el, míg a könyvkiadás tulajdonképpen megindult. Ebben az első négy esztendőben mindössze 96 könyv jelent meg. 1923-ban a könyvkiadás erőteljes lendületet vett, amikor is 126 mű látott napvilágot. A fejlődés 1928-ig tartott, — 159-re emelkedett az évente megjelent művek száma. 1929-től a fejlődés vonala ismét visszaesik egészen a megindulás színvonalára. Ez a hullámzás tovább tart, 1935-ig, amikor a könyvtermelés 171-re emelkedett, 1936-ban pedig 180-ra. Az elmúlt húsz év alatt 2376 magyar munka jelent meg és nem kis része van abban, hogy a felvidéki magyarság kisebbségi sorsban is érintetlenül meg tudta őrizni nyelvét és magyar fajiságát.

A magyar könyvek bibliográfiája, bár azt még 1934-ig a Pozsonyi Irodalmi, Tudományos és Művészeti Társaság teljesen elkészítette, nyomtatásban még sem jelent meg.

A magyarság részéről csak 1935-ben indul meg a könyvtárak ügyével való foglalkozás. Nevezetesen Komáromban Ivánffy Géza megindítja a Közművelődés—Könyvtárellet című folyóiratot és 1936 januárjában Érsekújváron megalakul a járási magyar közművelődési testületek szövetségéből a Magyar Közművelődési Szövetség, amely hivatalos irányító szerve a magyar község népkönyvtárak ügyének. A szövetséget alkotó járási közművelődési testületek közül csak 20 alakult meg 1938 év végéig. Az 1919 évi 67-ik sz. törvény alapján ugyanis 36 járásban és négy városban volt joga a magyarságnak járási illetve városi magyar közművelődési testületet létesíteni.

Az Ivánffy Géza vezetése alatt álló Magyar Közművelődési Szövetség nagyon sokat tett a magyar községi könyvtárak fejlesztése és kiépítése érdekében. Ellátta a községi könyvtárakat magyar ügykezelési nyomtatványokkal és gondoskodott arról, hogy azokba megfelelő magyar könyvek kerüljenek.

A községi népkönyvtárak ügyét a 430/919. sz. törvény és a 607/919. számú kormányrendelet rendezte, amely szerint minden olyan község, amelyben legalább 400 lelket elért a magyarság létszáma, vagy kisebbségi magyar iskola működött, köteles volt kisebbségi magyar közkönyvtárat felállítani.

E törvény alapján 798 magyar községben volt felállítható a községi kisebbségi magyar közkönyvtár.

1935-ben 732 könyvtárban volt 214.713 kötet, 42.189 olvasó, 447.407 kölcsönzés, 500.751 koronás kiadás.

A magyar községek közül 66 községben nem volt községi magyar népkönyvtár.

Urr György.

IRODALOM.

Csekey István: Magyarország alkotmánya.

Budapest, 1943. 260 l.

Rövidre szabott keretben, de a lényeges tudnivalók egybefoglalásával tárgyalja szerző közjogunk tételes rendelkezéseit, gondolva hallgatósága, a kolozsvári jogtanuló ifjúság igényeire a vizsgákra való készülés kapcsán. A kitűnő munka bevezetésében kiemeli, hogy a Kárpát-medencében a politikai nemzetegység elve az irányadó. A magyarság megértést tanúsít a vele együtt élő népekkel szemben, mert a jogi, vagy népi elzárkózás a magyarság s a vele élő nemzetiségek fejlődését egyaránt megakadályozta volna. Alkotmányunk történelmi jellegének megvilágításánál felvetődik a kérdés, milyen keretek között fejlődjék tovább a magyar alkotmány? Idegen intézményeket ezután sem kívánunk átvenni s a szükséges reformok keresztülvitelénél a nemzet saját hagyományait igyekszik érvényre juttatni.

Nem zárkózik el egyes vitás, kényesebb természetű kérdések megvilágításától sem. így a horvát-magyar közjogi vita ismertetésénél ki-egyenlítő alapot igyekszik találni az immár tisztán akadémikus természetű kérdés eldöntésénél, hogy a magyar-horvát állami közösség szerződés, vagy hódítás révén keletkezett-e. A két szempont tárgyilagos egybevetése és az a körülmény, hogy nem megy el hallgatással az ily nehéz problémák mellett, emeli a könyv értékét. Nem annyira tartalmi, mint inkább alaki szempontból szembeötlő az a megállapítása, hogy a magyar királyságot az államforma tárgyalásánál „korlátozott monarchiának” mondja, mivel felfogása szerint „teljes” csak az abszolút monarchia volna, míg emebben a király hatalmát az alkotmányos berendezések korlátozzák.

Érinti a nemzetiségi kérdés egyes vonatkozásait is. A nemzetiséghez tartozás nem jogviszony, csak tényleges állapot. A törvényhozó ebből a tényleges állapotból folyólag a nemzetiséghez tartozó egyéneknek enged bizonyos jogokat. A megjelölésben továbbra is használni ajánlja a „nemzetiség” szót az idegenszerű „nemzeti kisebbség” helyett. Nemzetiségi jogalkotásunk egyedülálló mivoltát, tartalmát és múltját tekintve, meggyőző erővel tárja fel. A tételes rendelkezésekkel nem mindenben ért egyet, noha a jövőt illetően szélesebb körű fejtegetésekbe nem kíván bocsátkozni.

Egyed István: A mi alkotmányunk.

Budapest, 1943. 373. l.

A Műgyetem közigazgatásjogi professzorának az elmúlt év őszén megjelent munkáját tudományos működése egyik legjelentősebb eredményeként kell fogadnunk. A jogtudós azomban, mint azt már a munka címe is jelzi, nem a magyar alkotmány tételesjogi feldolgozását nyújtja, hanem annak jellemzésével a nemzet lelkét keresi. Törekvését megkönnyíti az új magyar történelmi iskola kutatásának eddigi eredménye, mely a nemzeti önmegismerés számos forrását tárja fel a közvélemény előtt. A magyar nemzet felfogását mutatja be az alkotmányról és annak legfontosabb tételeiről. Tekintettel arra, hogy a magyar alkotmány történelmi és nem kartális eredetű, ezen az úton könnyen eljuthat a nemzeti lélek vizsgálásához, ahol az alkotmányos intézmények gyökerét megtalálja. Nem a tétel hangoztatása, mint inkább az ilyen irányú beállítás újszerű a legteljesebb mértékben Egyed professzor művében és érdemli ezért a figyelmet. Egyes megállapításait mindenkor jogtörténelmi adatokkal egészíti ki s nemcsak az 1848-as reformtörvényeknél, de napjaink sokszor megvitatott közjogi problémájánál, az 1918-as események következményeinél is sikerül kimutatnia a jogfolytonosság fennállását.

A bennünket közelről érintő fejezetek egyikében a Kárpátok medencéjének egységét hangoztatja és annak alkotmányjogi háttérét is kidomborítja, ami különösen fontos megállapítás a legújabb magyar alkotmányjogi irodalomban akkor, amikor bizonyos oldalról ezt a geopolitikai törvényszerűséget is kétségbe igyekeznek vonni. A nemzet-fogalomról megállapítja, hogy az a magyar nép felfogásában kezdettől fogva nem faji, vagy nyelvi alapon nyugodott, mert hiszen már a honfoglaló ősmagyarok is fajilag kevert volt. Nálunk a politikai, jogi nemzet tétele talált elfogadásra, melynek értelmében a nemzet több különböző fajú és nyelvű népből áll, akiket szoros kapocs fűz egybe. A nép-nemzet fogalma csak idegen érdekeket szolgál s az ország területi egységének megbontására alkalmas. Nem helyes a nemzet fogalmát területhez sem kötnünk, mert ez viszont a mesterséges határok megvonásával a nemzet egyes részeinek elidegenítését teszi lehetővé. A nemzet tagjait összefűző kapocs külső és belső tényezőkből (gazdasági egymásrautaltság, azonos múlt) tevődik össze s az összetartozás tudatos helyzete teszi a nemzetet. A politikai nemzethez tartozás tehát közös lelkiséget tételez fel, mely önként vállalt sorsközösségen nyugszik.

A nemzetiségek helyét alkotmányunk rendszerében mindenkor a *velük* való békés együttélés gondolatában szabták meg. A nemzetiségi szabadság a kimutatott jogfolytonosság keretében töretlenül megvolt, de az 1914. előtti magyar nemzetiségi politikát — állapítja meg de lege ferenda — revideálni kell. A helyes megoldás érdekében vissza kell térnünk a megyei és városi autonómiához, a társországi rendszerhez és a mintaszerű erdélyi példához. Nem szabad hűtlennek lennünk az önkormányzat százados magyar eszméjéhez és kivételes esetekben még a területi önkormányzat bevezetése is szóba jöhet. A mesterséges és indokolatlan központosítás elvetése, mint a nemzet lelkében tükröző alkotmányjogi berendezkedés a mai átmeneti időkben biztató ígéret a nemzetiségek megértést kereső rétegei felé is. A kényes kérdésben hallatott vélemény pedig a tudomány szakavatott és a napi politikától távol álló művelőjének tollából ered.

A magyarországi viszonyokat sok oldalról és élvezetes formában, bonyolult elméleti fejtegetések kikapcsolásával bemutató munka, idegen nyelvű kiadásban a külföldi közvéleményt is hasznosan tájékoztathatná.

Böör György: A magyarországi ruszin időszaki sajtó a XIX. században.

Kolozsvár, 1943. 52. 1.

Böör György ungvári tanár XIX. századi ruszin sajtóbibliográfiájának célja az, hogy bemutassa Kárpátalja nyelvi küzdelmeiben tükröződő politikai vonaleresését és bizonyítsa a ruszin irány igazát a nagyorossal szemben.

A legelső ruszin újság, (a „Vistnik dija Rusinov Avstriskoj derzavy“) a bécsi kormány támogatásával jött létre, hogy a ruszin nemzetiséget erősítse a magyarság rovására. Tartalma politikai, kulturális és szociális tárgyú volt. Sírját a nyelvi kérdés ásta meg, a ruszint u. i. az oroszszal cserélte fel. 1856-ban indult meg a Cerkovnaja Gazeta, amely mögött a Szent István Társulat állt és biztosította a cimbet is jelzett egyházi jellegét. A lap nagyorosz nyelve okozta az újság vesztét, mert a bécsi rendőrség szemében szálla volt, az olvasók pedig nem értették meg. Tartalmát illetőleg sem a Gazeta, sem pedig az ennek folytatásaként megjelenő Cerkovnyj Vistnik dija Rusinov Avstriskoj Derzavy nem hozott sok eredeti alkotást. Az öntudatra ébredő ruszinság legjelentősebb kultúregyesülete próbálkozott a sajtóprobléma megoldásával. 1867-ben adják ki Kárpátalján az első nyomtatott ruszinnyelvű újságot, a Svit-et. A jól induló

ruszin irodalmi és társadalmi vonatkozású sajtótermék azonban nem a használt nyelven írt, ezért beszüntették. Népi nyelven használt folytatása és utóda a *Novyj Svit* (1871.) De érdeklődés hiányában ez sem tarthatta magát. Hasonló okok miatt nem volt sikere az *Uéitel*-nek sem. Pedagógiai és népművelési témáival alapot akart lerakni a ruszin kultúra számára.

Egyedülállóan merész, de szintén sikertelen vállalkozás volt a *Sova* című gúnylap (1871.), amely a kárpátaljai ruszin értelmiség körében dúló szellemi és politikai harcok elé tartott torzító tükröt; a ruszin, a magyar és a pánszláv irányok közül a *Sova* a russzofilizmus mellé állt. Saját nyelvén kíván szólni a magyar kormány a ruszinokhoz a *Néptanítók Lapjának* ruszin változatában: *Gazeta dija Narodnych UéiteV* (1868.) E lap nyelve kezdetben nagyorosz, majd közeledik a nép nyelvéhez. Mellékletként szegődik hozzá mezőgazdasági tárgykörrel a *Chozjajstvennyja Nastavlenija* (1868.) Sajátosan ruszin vonatkozások mindkettőtől hiányoznak. Társadalmi, egyházi, tudományos, irodalmi és gazdasági célkitűzései voltak a *Karpat-nak* (1873.). Harmonikus kapcsolatot akart teremteni a magyarsággal; nyelve kiforratlan, nagyorosz. Az orosz nyelv mellett szállt síkra a *Listok* (1883.). Teológiai, történeti és egyéb sajátos ruszin problémákkal foglalkozott. Tartalmas volta ellenére elhagyták olvasói érthetetlen nyelve miatt.

Bőör szerencsés kézzel mutat rá a sajtóbibliográfián keresztül Kárpátalja nagy kulturkérdésére: ukránul, nagyoroszul, vagy saját nyelvén emeljük-e fel a Verchovina népét?

Ungarn und die Nachbarvölker.

A Külügyi Társaság Balkán-Bizottságának megbízásából kiadta Gál István. *Danubia*, Budapest, 1943. 252 L

A kötet a magyarság és szomszédai évezredes dunavidéki együttélésének kultúrtörténeti kölcsönhatásairól kíván áttekintő képet nyújtani, sorra véve a környező népek és a magyar nemzet kapcsolatait. A bevezető általános történeti tanulmányában Miskolczy Gyula vázolja e kapcsolatok kialakulását és fejlődését a középeurópai keresztény közösségbe való belépésünktől kezdve a modern időkig. Kiemeli a Nyugathoz való csatlakozás történelemalakító jelentőségét, mely az Árpádok és a középkori Magyarország nyugatias szellemű nagyhatalmi politikája révén nyert súlyt, tekintélyt és általános elismerést. Ez a szó mai értelemben is realpolitika fektette szilárd alapokra a szomszédos népekkel szövődő kapcsolatainkat. Különös figyelmet szentel a tanulmány a középkori magyar Balkán-politikának, mely döntően befolyásolta e terület sorsának alakulását és mozdította elő fejlődését egészen a XV. század végéig.

A Mohács utáni korszakot a szerző a magyarság Nyugatvédő megnyilatkozásaival jellemzi, rámutatva az önálló Erdély és állmférfiainak történelmi jelentőségére és érdemeire, valamint a Habsburg-birodalomhoz való tartozás súlyos és elháríthatatlan következményeire. Ezek a körülmények tették hazánkat a magyarság hibáján kívül az erős középkori nemzeti királyságból egy idegen dinasztia birodalmi politikájától függő, legyengült nemzetiségi állammá. Így fejlődtek a hazai nemzetiségi kérdés nehéz problémái is, mert a török kiűzése utáni újjáépítés korában szavunk a rólunk-nélkülünk határozó császári abszolutizmussal szemben nem érvényesült, ha ugyan az újjárendezés nem épen a magyarság háttérbeszorítására törekedett. A dinasztiaival szembeszálló szabadságmozgalmaink mind az e téren mutatkozó meg nem értés ellen küzdöttek, legtöbbször az együttélő nemzetiségek támogatásával. A XIX. század óta a nemzetiségi mozgalmakat kihasználó bécsi politika azután ezen az új arcvonalon is szembehelyezkedett a régi önjogúságáért sikraszálló, történelmi csapásokból felocsúdó nemzettel. 1848-49-ben a magyarság és vezetői ugyan nem tudtak megbirkózni a külpolitikai fejlemények nyomán

immár háromfrontossá vált küzdelem hirtelen feltornyosult nehézségeivel, azonban a dunavölgyi közvélemény utóbb felfigyelt Kossuth konföderációs terveire, mely az együttélő népek békés kooperációjának ideális, talán utópisztikus képét vetítette a jövőbe.

A Habsburg-Monarchia gondolatához visszakényszerült: magyarságra a kiegyezéssel azután a középkor óta ismeretlen anyagi fejlődés és megerősödés köszöntött, mégis az akkori öncélú, zavartalan nemzeti politika előfeltételei nélkül. A nemzet figyelme elterelődött a nemzetiségi kérdés elsőrangú fontosságáról és a veszélyes illúziókat csak elkésve, Trianon után ismerte el a maguk végzetes következményeiben. Az ily súlyos áron elért állami önállóság és a páriskörnyéki elrendezés tarthatatlanságából részben máris levont az a tanulság, hogy a Kárpátmedence népeinek és szomszédjainak fejlődése és békés együttműködése mesterseges államalakulatokban lehetetlen, bizonynyal megteremti a magyarság és szomszédainak zavartalan, konstruktív egymásmellettélésének előfeltételeit, melyeket a most dúló háború kimenetele, reméljük, szintén tisztázni fog.

A kiadvány tartalmas kultúrtörténeti tanulmányait Pukánszky Béla (magyar-német kapcsolatok), Divéky Adorján (m.-lengyel-), Angyal András (m.-cseh-), Sziklay László (m.-Szlovák-), Bonkáló Sándor (m.-Tuszin-), Pável Ágoston (m.-szloivén-), Hadrovics László (m.-horvát-), Csuka Zoltán (m.-szerb-), Horváth Endre (m.-újgörög-), Gáldi László (m.-román-), Szilády Zoltán (m.-bolgár-) és Rásonyi László (m.-török kapcsolatok) írták.

Sattler, Wilhelm: Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien.

Graz, 1943. 114. 1.

A grazi Délkeleti Intézet kiadásában napvilágot látott szakismertetés a horvátországi németiség helyzetét abból a szempontból mutatja be, hogy az autoratív felépítésű Független Horvát Állam, miután a nemzeti szocializmussal rokon eszmevilágot vall magáénak, másképp kezeli a német népcsoportot, mint ez Jugoszláviában, vagy korábban, a báni Horvátországián történt. A németiség igaz csak a 17. században, a török uralom végén jelent meg ezen a földön, azonban a germán behatás már a népvándorlás kora óta kimutatható.

Az újkorban az első német bevándorlócsoport Mária Terézia idején a nvugatnémetországi tájakra költözött be a szerző megállapítása szerint Szlavónia és a Szerémség a zárt német néptalaj középeurópai előterévé vált. A horvátokat sem tekinti itt őslakóknak, hanem megjelenésüket ugyancsak a török utáni időkre teszi. A második nagy bevándorlási hullám a 19. században következett be, ezek a telepések azonban már Csaknem kizárólag Délmagyarországnak a németektől akkor már sűrűn lakott tájairól érkeztek új hazájukba. Indítóokul ugyanazok a tényezők szolgáltak, mint a magyarság bevándorlásánál, nevezetesen a jobbagyfelszabadítás, a határörvidék feloszlata és a rendkívül olcsón vásárolható gazdag föld. A megtelepedett német parasztok mégsem alkotnak nagyobb községeket, mert míg a Bácskában és Bánságban a németiség Só százaléka él oly telepekben, ahol a többséget alkotja, addig Szlavóniában és a Szerémségben arányuk csak 36 százalék.

A lélekszám megállapítására 1941-ben önépszámlálást végeztek, mely a jugoszláv állami statisztika adataitól lényegesen különböző eredményekre vezetett. Így Eszék városában a kimutatott 9731 némettel szemben több mint 25.000 honfitársukba bukkantak. A visszatelepítések után 1942-ben 180.000 német maradt Horvátországban.

A németiség által vívott politikai küzdelmek különösen a múlt szá-

zad második felében élesedtek ki, amikor szerző megállapítása szerint a horvát báni kormányzat a teljes asszimilációra törekedett. Szerző a németiség helyzetét kedvezőbbnek tartja a Szerémségben, ahol a szerbekkel vegyesen élnek, mert amazok egészen eltérő vallása és alacsony kultúrája még a vegyesházasságoknak sem kedvez.

A vonatkozó jogszabályoknak a függelékben való szó szerinti leközlésével világít rá végül arra az igen kedvező helyzetre, melybe a bevezetésben vázolt okok folytán a horvátországi német népcsoport 1941. április 10-e után került. A népcsoport közjogi jogi személyiséget élvezvén, a kiváltságok hosszú sorát mondhatja magáénak közigazgatási, tanügyi és gazdasági vonatkozásban.

Varsik, Branislav: Die Slowaken und ihr völkerischer Lebensraum in der Vergangenheit.

Pozsony, 1943. 32. 1.

A szlovák történeti irodalom mind több eszközzel törekszik a szlovák nép meglehetősen ködbevesző múltjának felderítésére és megvitatás alá szoruló érvek segítségével iparkodik tetszetős elméleteket kialakítani.

Varsik törekvése az, hogy nem kis anakronizmussal a magyar királyság 18. századbeli kuszáit néprajzi viszonyait Szent István idejére vetítse vissza azzal, hogy a magyar állam kezdettől fogva a különböző fajú népek tarka egyvelege volt. Ilyen megállapítás a középkori magyar állammról meglehetősen hiányos tárgyismeretet tételez fel. Másik megállapítása hasonlóan téves: az újkori Szlovákia, szlovák élettér @tb. fogalmakat használja a középkori viszonyok tárgyalásánál, mintha az akár csak olyan tartomány lett volna, az Árpádok idején, mint pl Erdély, vagy az önállóságot élvezett Horvátország. Fájó pontja a szlovákságnak a magyar-szlovák néprajzi határ kérdése, melyről éppen Varsik jelentett meg egy tanulmányt. Itt ismét arra hivatkozik, hogy a középkorban a magyar-szlovák néprajzi határ nem feküdt oly északra a Dunától, mint a mostani politikai. A Dunát tekintni választvonalnak s az attól északra fekvő Csallóköz elmagyarosodott terület.

A szlovák „élettér“ másik határa, a keleti szintén eltér az eredeti néprajzi határtól, mert a szlovákság jelenlétéről Ungvárig tud s a szlovák-ruszin néprajzi határt Petrov hírhedt térképével igyekszik bizonyítani.

A felvidéki magyar nemes urakat már Zsigmond király korában az öntudatosodott szlovákság tagjaiként tárgyalja s a szlovák nyelv elsőbbségi jogait is kiemeli, azzal, hogy a városi jegyzőkönyvekben előbb fordul elő, mint a magyar. Az a szándéka, hogy bizonyítani igyekszik, miszerint Magyarország és kivált a Felvidék kulturális életében a nem magyar anyanyelvű nemzetiségek is tevékenyen résztvettek. dicséretes és csak az egvüttlő népek egymásraultalságát erősítheti. Mégis nem kellett volna túlzásokba esnie olyan fejtegetésekkel, hogy a nagyszombati Pázmány egyetem szlovák, horvát és német jellegű s a magyaroktól említést alig tesz.

S. M. Stedimlja: Auf dem Balkan.

Zagreb, 1943. 190. 1.

A balkáni és kivált a montenegrói viszonyok jeles ismerőjének egybegyűjtött tanulmányait a múlt év végén adták ki a horvát fővárosban. A munkához Sekula Drljevié Montenegró egykori minisztere s nemzeti törekvéseiben ma is lankadatlan harcosa írt előszót, melyben a Fekete

Hegyek világának egyedülálló sajátos viszonyait hangsúlyozza, mert ezek lehetetlenné teszik, hogy a függetlenségére mindig büszke kis állam bármely szomszédjával is állami közösségbe lépjen.

A közölt tanulmányok vizsgálódási köre az egykori Jugoszlávia egész területét felöleli 1711-től kezdve, amikor Oroszország első balkáni törekvéseinek jelei mutatkoznak. Ennek nyomában jár a szláv öntudat felébredése és a szabadságmozgalmak megindulása a megszálló török hatalom ellen. A küzdelmet már akkor — akár csak napjainkban — szabadcsapatok vívták, mindenre elszánt hajdukok. Nagyon találóan mutat rá egyik-másik megállapításában arra, hogy a titkos szervezkedések kezdettől fogva az állam burkolt támogatása mellett folytak. Így volt ez később az „Egyesülés vagy halál” tömörülésnél, mely a délszláv egység megvalósítását tűzte ki céljául és ennek érdekében kirobantotta az első világháborút; az 1903. évi királygyilkosságot előkészítő „Fekete kéz” mozgalomnál, majd a délszláv szocialisták és utóbb kommunisták esetében, akik az 1941. évi államcsínyt kirobantották és a partizánok tevékenységét szítják. Mindezek a politikai törekvések hatalmas támogatót nyertek az ortodox szerb egyházban, mely keleti fanatizmusával a nép legszélesebb rétegeit meg tudta nyerni a mozgalmak számára és az ellenállás tűzét sohasem engedte kialudni.

A kötet második felében közölt tanulmányok Montenegró helyzetével foglalkoznak s összefoglalva ismertetik azokat a tényezőket, melyek a kis állam függetlenségének erkölcsi és politikai alapjai lehetnek. A gazdag irodalom, élén Petrovics Njegos fejedelemmel, az ország belső viszonyainak korszerű újjarendezése, főleg az 1880-as években megjelent polgári törvénykönyv, mely Hans Frank, a német jogegységesítés vezetőjének megállapítása szerint a legtökéletesebb szokásjogot kodifikáló munka, európai viszonylatban is figyelemreméltó jelenségek. Ide kapcsolódik a Cvijic Jovan szerb tudós által meghirdetett tétel a dinári szláv népek nyelve és a szerb nyelv közötti különbségről, melyet Montenegróban mindenkor örömezt tettek magukévá, valamint a montenegrói egyháznak a szerb ortodox egyháztól eltérő fejlődése, mely ugyancsak az önállóság mellett szól.

Befejezésül áttekintést kapunk az albán viszonyokról, annak kidomborításával, hogy a kényszerű olasz uralom elmúltával az Otrantói szoros keleti partján is önálló állam alakulhat.

Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika.

Kolozsvár, 1944 551 l.

A nemzetiségi kérdést a román megszállás éveiből már jól ismerő szerző, aki idevágó, elsősorban gyakorlati szempontokat szolgáló meglátásait képviselőházi felszólalásai során a közelmúltban már több ízben a nyilvánosság elé tárta, ezúttal mint a magyarországi nemzetiségi kérdés jogi vonatkozásainak alapos ismerője mutatkozik be a szakkörök előtt. Célja elsősorban a jelen helyzet megvilágítása és noha nem zárkózik el a múlt feltárása elől sem, a történeti szempontok mégis a háttérbe szorulnak. A gyakorlati jogász és országgyűlési képviselő kettős szemszögéből helyesen válogatja ki azokat a mozzanatokat, melyek mint occasio legis a ma is érvényes nemzetiségi jogszabályok, elsősorban az alaptörvény jellegű 1868: XLIV. te. megalkotásánál érvényesültek.

A több száz oldalas munka élesen elhatárolható statikus és dinamikus részre oszlik. Az első természetesen a dinamikus, mely végigvezet a jogszabályok létrejöttének folyamatán, melynek háttérében ott áll az élet, a magyar politikai történelem egy szakasza 1868-461 1941-ig. Ez a megkapóan érdekes rész, a nemzet megerősödése, bukása és újra felemelkedése mégis mindvégig háttér marad, mert a tanulmány jogi szakkönyv

kíván lenni és szerző célját sok tekintetben el is tudja érni. Fejtegetéseinek központjában az 1868-as törvény áll, melynek háromnegyedszázados évfordulója sem kerülte el szerző figyelmét. Az ezzel foglalkozó fejezetek a legtanulságosabbak és noha nem eredeti anyag bemutatásáról van szó, az eddig nehezen, vagy alig hozzáférhető képviselőházi naplókivonatok és egyéb iratok közzétételével nagy szolgálatot tett a tovább kutatóknak, de azoknak a gyakorlati téren mozgó szakembereknek is, akik sokszor hivatkoznak erre a törvényre. A nemzetiségek részéről közel nyolc évtizeddel ezelőtt elhangzott javaslatok és követelések részint igen figyelemreméltó összehasonlítási alapul szolgálhatnak, másrészt fényt vetnek arra a mindkét oldalról megnyilvánuló bizalmatlanságra, melynek szellemében a tárgyalások folytak. A nemzetiségek a szőnyegre hozott Deák-féle javaslatban a beolvadásukat előmozdítani hivatott és létük ellen irányuló eszközt látták, a magyarság nagy része pedig a nemzetiségek törekvései mögött államellenes célt, végeredményben az ország területi egységét megbontani szándékozó mozgalmat vélt felfedezni. A nemzetiségek a nyílt ülésről kivonultak a tárgyalás során, hogy a fennálló ellentéteket még jobban fokozzák. Követeléseik előterjesztésénél állandóan külföldi, főleg nyugateurópai (Belgium, Svájc) példákra hivatkoztak és a Dunamedence sajátos viszonyait, az egyedülálló földrajzi adottságokat, az együtt elszervedett közös történelmet (török megszállás, bécsi centralizmus) alig vették tekintetbe. A magyarság pedig megfeledezett arról, hogy a kiegyezés kora nem Hunyadi xMátyás ideje és a nemzetiségek az ország lakosságának majdnem a felét teszik ki. Az állam egységét azonban valamennyi felszólaló és előterjesztés tekintetbe vette, csak arra hivatkoztak, hogy a politikai egység nem jelent nyelvi egységet és a magyar nyelv jogai mellett saját anyanyelvük megfelelő érvényesítését is követelték. A bevezetőben szerző részletesen taglalja a magyar nyelv érdekében 1790 óta tett különböző intézkedéseket, könnyen érthető, hogy nemzetiségi részről hasonló szellemű törvényt vártak. Az értékelési szempont Mikó munkájából természetesen hiányzik, így a követett eljárások helyességét nem hivatása bírálni. Tanulságos mindaz is, amit a világháború folyamán a magyarság részéről a nemzetiségek felé tett különböző tervezetek és rendelkezések létrejöttéről elmond s főleg a népköztársaság idején hozott és kevésbé ismert törvénytervezetek érdemelnék figyelmet. A Jászi-féle nemzetiségi politika kudarcra nyilvánvalóan csak siettette Magyarország széthullását. A világháború után hozott különféle nemzetiségi jogszabályokkal pedig hazánk mintaállam kívánt lenni, a korábban elkövetett és felismert tévedések kiküszöbölésével. Sajnálattal állapítja meg, hogy a kormányhatóság részéről ekkor megnyilvánult jószándék az alsófokú hatóságok részéről még mindig nem részesült olyan viszonzásban és lojális végrehajtásban, mint az kívánatos lett volna.

A statikus rész a ma virulens jogszabályokat mutatja be, megvilágítva a rendelkezések lényegét jogdogmatikai alapon, fogalomelemző módszerekkel. A két főrész közé ékelve tárgyalja szerző nemzetiségig jogunk alapelveit a politikai nemzet fogalmából kiindulva, a mindenkor érvényesülő jogegyenlőség kidomborításával. A nemzetiségi törvény külföldi fogadtatását és a külföldi irodalmat is ismerteti, ami szintén újszerű. Az áttanulmányozott gazdag irodalmi anyag csak növeli a munka sokrétűségét.

Mikó nemcsak szorgalmas munkát végzett, hanem főként azért köszönhetjük örömmel és elismeréssel vállalkozását, mert a nemzetiségi kérdés jogi vonatkozásainak eddig meglehetősen parlagon hevert területére vezeti el olvasóit és ez adja meg munkájának házagptóló jellegét.

S Z E M L E .

Hírek.

Az Erdélyi Múzeum Egylet meghívására Esterházy János február elején Kolozsvárott előadást tartott a szlovákiai magyarság kisebbségi életéről. Hangsúlyozta, hogy a magyarság a szlovák állammal szemben a lojalitás álláspontjára helyezkedik, mindazáltal számos akadály és megemérett áll az ottani magyarság útjába. Kielégítő megoldást csak az anyaországgal való kulturális kapcsolatok elmélyítése nyújthatna és ez mindkét államnak csak javára válnék.

A La République c. svájci lap beszámolt a magyar és román határszéli forgalmat lebonyolító hatóságok kölcsönös együttműködéséről a szovjet elől menekülő román lakosság székelyföldi átutazása kapcsán. A magyar hatóságok és a lakosság szívesen fogadták a menekülteket s a közös veszély tudata hozzájárult a két nép közötti feszültség enyhítéséhez. A menekültek, akik elcsigázva és fáradtan érkeztek a magyar határra, távozóban hálás szívvel köszönték meg a Székelyföldön élvezett jószágot.

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek a vendvidéki népiskolák tannyelvi kérdésének tárgyában kiadott rendeleté értelmében a vidék 4 tisztán, ill. túlnyomó többségben magyar községében a tanítás nyelve a vend kiegészítőnyelv használata nélkül a magyar. 31 olyan iskolában, ahol az anyanyelvi oktatás alól mentesítést nem kért tanulók száma a 20-on alul marad, a tanítási nyelv a vend kiegészítő nyelv alkalmazásával a magyar marad. Ahol viszont több mint 20 a mentesítést nem kért tanulók száma, ott heti 6 órában tanítják a vend nyelvet is (21 iskola), kiterjeszkedve az írás-olvasás, a beszéd- és értelemgyakorlatok, nyelvtan és ének anyanyelvi oktatására. Ahol vend nyelvtudású tanerő rendelkezésre áll, a rendeletet máris végrehajtották. A mentesítést kért tanulók száma emelkedik.

Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga 1944. évi kisebbségi pályázata.

Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Kisebbségi Szakosztálya meghirdette a folyó évre is ifjúsági kisebbségi pályázatát. 226 egyetemi és főiskolai hallgató vett eddig részt a mozgalomban és a kiosztott pályadíjak összege 18.000 pengőre emelkedett. A Liga ezévi pályázatára összesen 10.000 pengőt tűz ki pályadíjként a nyertes tanulmányok jutalmazására.

A pályázati feltételek megegyeznek az előbbi évek pályázatainak szabályaival és a pályázati határidő is október 15-ére van kitűzve, mint az elmúlt években. Több altételre oszló három pályatétel a Dunamedencében élő nemzetiségek közös érdekeinek és együttműködési lehetőségeinek vizsgálatát, az erdélyi százság és a magyar állam viszonyának, továbbá egy hazai nemzetiség ifjúsági mozgalmainak és problémáinak ismertetését tűzi a pályázók elé, s a négy legkiválóbb benyújtott tanulmányt 1000-1000 pengővel fogja honorálni. A többi tételcsoportokban a pályadíjak felemelt összege 600.— 450.— 300.— P, mely még fel is emelhető, továbbá a múltéhoz hasonlóan szorgalmi díjakat is ki fognak osztani

a dicséretes munkák szerzői között. A kitűzött tételek az erdélyi, felvidéki, és délvidéki magyarság, illetőleg Románia, Szlovákia, Horvátország és Szerbia problémái szerint csoportosulnak és időszerű gazdasági, műszaki és egyéb testnevelési, orvosi, jogi és idegenforg. tételek csatlakoznak hozzájuk.

A pályázat keretében az Aradi Szövetség is kitűzött egy tételt Arad városának 1918-43. közfői történetére vonatkozólag és azt külön ötszáz pengővel jutalmazza. Itt főiskolások mellett a Szövetség tagjai is résztvehetnek a pályázaton.

Aixinger László †

Szlovákia magyarsága: gyászol. 1944 március 22-én 61 éves korában elhunyt Aixinger László dr., a Magyar Párt volt központi igazgatója, a Magyar Néplap főszerkesztője, a pozsonyi Toldy-Kör és a Bartók Béla Dalegyesület elnöke. Betegeskedése miatt már az elmúlt évben vissza kellett vonulnia az aktív pártvezetőségi munkától munkatársai és tisztelőinek szomorúságára és néhányszor! átmeneti javulás után most érte utói a halál.

A felvidéki magyarság kisebbségi életének markáns vezető egyénisége volt Aixinger László. Régi pozsonyi család sarjaként a világháború előtt a bíróságnál kezdte pályáját, de negyven hónapi arcvonalozolgálat után újból előlről kellett kezdenie a harcot az érvényesülésért a csehszlovák éra kezdetén. Újságíró lett a régi Híradónál és kivette a részét a magyar kisebbség küzdelmeiben. A harmincas években az egykori Országos Keresztényszocialista Párt főtitkára, majd igazgatója lett és a fúzió után is betöltötte ezt a fontos pozíciót egészen az elmúlt év őszéig s azután is a pártvezetőség első munkatársa maradt párhelyettesi minőségben. Kitűnően ellátott munkaköre egész embert kívánt, s Aixinger László ehhez az általános érdeklődésű és széles látókörű típushoz tartozott. A terhes és bonyolult pártvezetőségi teendőkön kívül kulturális és irodalmi téren is nagy érdemeket szerzett, különösen a nagy ügybuzgalommal vezetett Toldy-Kör — ahol hatyúdálát is elmondotta — és más egyesületek felvirágoztatásával. Sok szeretettel foglalkozott szülővárosának magyar múltjával és kultúrtörténetével, és írásaiban az irodalmi színvonalú, legnemesebb értelemben felfogott publicisztikát képviselte.

Sírjánál az egész szlovákiai magyarság fájdmát és gyászát fejezték ki a szlovákiai magyar élet különböző tömörüléseinek képviselői, élükön a Magyar Párt vezérével. Ezek a szervezetek mind sokat köszönhetek az elhunyt fáradhatatlan magyar munkásságának. Esterházy János csak közvetlenül a temetés előtt érkezhettén vissza Pozsonyba, rövid megemlékezésében az elhunyt hűségéről és kitartásáról szölt, megköszönve neki azt az egész szlovákiai magyarság s egyben az egész becsületes magyar nemzet nevében.

Bibliografikus munkálatok a bánásági vonatkozású irodalom egybegyűjtésére.

A német népségkutatás már régóta foglalkozik a Bánásggal a legkülönbözőbb — történeti, néprajzi, településtörténeti, gazdasági stb. — szempontokból. Trianon óta mondhatni ök léptek a korábbi magyar monografikus irodalom művelőinek nyomába, mert a főhatalom birtokába jutott románság érdeklődése a tudományos irodalom ez ágaiban elsősorban Erdély felé fordult és a Bánáság munkaterületén kiengedte kezéből az elsőbbséget. Ezért is számíthatnak a német szakemberek és közírók új korszakot a bánásági (német) népiségkutatásban az 1918-as államfordu-

lattól, mely szerintük e bánági németiség számára bizonyos fokú kulturális autonómiát hozott.

Az államfordulat után elsőnek Rudolf *Spek*, a nagyszebeni Bruenthal-Múzeum igazgatója gyűjtött és közölt bánági vonatkozású adatokat a Nagyszebenben 1923-27. megjelent „Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien” c. folyóirat „Bibliographie des Deutschtums in Groesrumänien” rovatában. Az 1919-24. közötti Romániára és németiségére vonatkozó németnyelvű irodalmat és publicisztikai műveket Herrmann *Hienz* vette számba a kolozsvári (román) egyetem történeti intézetének évkönyvében (III. évf. 1924—25.). különveve a bánági vonatkozású irodalmat. Már részletesebb összeállítást nyújt *Réz* Henrik tanulmánya 1935-ből: „Bibliographie zur Volkskunde der Donauschwaben”, mely a „Deutsch-Ungarische Heimatblätter” hasábjain jelent meg. Foglalkozott a stuttgarti Auslandsinstitut is kézikönyvsorozatában egy bánági bibliográfia kiadásának gondolatával. Az 1918. óta megjelent bánági vonatkozású román irodalmat Aurel *Bugariu* tanulmánya alapján tekinthetjük át a „Zeitschrift des Sozialinstituts Banat-Kreischgebi'et” (Temesvár) 1943. évi 11. évfolyamában.

Mindezek szerint szorosan vett bibliografikus jeglegű munkák csak az előző évtizedtől kezdve jelentek meg a Bánággal kapcsolatban. Az így mutakozó hiányok áthidalására szükséges a Bánág valamennyi népelemének irodalmát egy egységes bibliografikus gyűjtemény keretében összefogni. Erre vállalkozott részben Hans *Herrschaft*; „Das Banat — Ein Deutsches Siedlungsgebiet in Südosteuropa” c. Berlinben 1942. megjelent monográfiájában. Könyve és irodalommutatója összeállításánál igénybe vette a legismertebb németországi és romániai népiségkutató intézetek adatait, kimerítőbb bibliográfiát azonban nem sikerült nyújtania.

A további rendszeres bibliografikus gyűjtőmunka terveit vázolja *Krischan*, beszámolva saját kutatásainak eddigi eredményeiről és kilátásairól. Eddigi gyűjtését a nagyszebeni „Deutsche Forschung im Südosten” c. folyóiratban most tette közzé „Bibliographische Beiträge zur Geschichte deutscher Siedlungen im Banat” címmel. Csehországi és bécsi irattári kutatások során ismerte fel a Bánágra vonatkozó szétszóródott könyv-, hírlap-, nyomtatvány-, röpirat- és kéziratanyag nagy jelentőségét. Gyűjtőmunkájában a fősúlyt a magyarered-tű kiadványokra kívánja vetni, melyek tudományos szempontból meggyőződése szerint a legértékesebbek a vonatkozó irodalomban. (!) A Bánág történetére vonatkozó legmegbízhatóbb adatok u. i. az unikumszámba menő és ritka magyarországi oklevelekből és röpiratokból, ősnymtatványokból meríthetők. Így a németiség betelepedésére vonatkozólag is. Ezért kívánatos elsősorban a budapesti, de minden délkeleteurópai nagyvárosi könyvtárak muzeális anyagának, sőt a római, törökországi és távolabbi európai archívumoknak felkutassa is bánági vonatkozású kiadványok után. A terv, melynek megkoronázása a feltárt adatoknak a korábbi bibliografikus munkákkal egybevetett gyűjteményes közreadása lenne, a háborús viszonyokhoz mérten talán túlságosan is ambiciózus, mégis a gondolat a magyar tudományosság számára is figyelemreméltó.

A német iskolaügy fejlődése Romániában az első világháború óta.

1914. előtt német iskolák a Regátban csak egy-két nagyobb városban működ fog. Nagyrománia megalakulásakor olyan területek kerültek román fennhatóság alá, melyeknek iskolaviszonyai jelentősen eltérőek, többnyire fejlettebbek voltak.

Így Bukovinában is, melyet az osztrák nemzetiségi politika mintaszerű kultúrterületének tekintettek, súlyedés következett a román éra kezdetén. A csernovitzi egyetemet romanizálták, az államosított iskolák közül csak a csernovitzi gimnáziumban és 20 népiskolában folyt részben németnyelvű tanítás, úgy hogy számos német község maradt német anyanyelvi oktatás nélkül. Némi javulás a 30-as években mutatkozott, az 1940. évi bécsi nemzetiségi egyezmény hatását az iskolaügyek terén a bukovinai németek, besszarábiai néptársaikhoz hasonlóan, a közbejött hazatelepítés miatt már nem élvezhették. Besszarábiában hasonló fejlődés mellett 1920 után majdnem száz német iskolát romanizáltak, míg 1930 után 1 gimnáziumban és 1 tanítóképzőben folyhatott németnyelvű oktatás. Dobrudzsában sok nehézség árán csak német magániskolák működtek.

Az államfordulat utáni nehézségek az erdélyi német iskoláknál is éreztették hatásukat és csak a népcsoport jogállásának 1940-es intézményes biztosítása után küszöbölődtek ki; azóta a népcsoport az iskola-fenntartás költségeiről tagjaira kivetett adókkal gondoskodik. 1930. Erdélyben 8 fő-, 3 algimnázium, 1-1 tanító-, ill. tanítónőképzőintézet, továbbá 11 felső- és 254 népiskola volt német jellegű, összes számuk viszonylagos emelkedése az erdélyi németiség kulturális igényeinek és népi öntudatának emelkedésére vezethető vissza.

A Bánságban és Szatmár környékén 1918 után a román állam is létesített nemzetiségi-politikai szempontok figyelembevételével német tanintézeteket: 87 nép-, 5 polgári iskolát, 1 liceumot és 1 kereskedelmit. A katolikus egyház iskolái — 64 nép-, 7 polgári-, 1 középiskola, 1-1 háztartási, mezőgazdasági leánytovábbképző, tanító- és tanítónőképző — tovább fejlődhettek. Legszembetűnőbb a szatmári német iskolafejlesztés állami támogatása volt, mely az 1926 évi egyetlen német iskola helyén néhány év alatt 20 népiskola és 1 gimnázium megnyitását tette lehetővé.

A romániai német iskolaügyek egységesítésére irányuló törekvések együtt haladtak a jelenlegi háborút megelőző években a népcsoport nemzetiszocialista szervezkedésével. A belvederei döntést kísérő jegyzőkönyv, megállapítva a népcsoport közjogi jogi személyiségét, önkormányzatot adott neki iskolaügyekben is. A népcsoport iskolái egyenjogúak és egyenrangúak az állami iskolákkal, melyekkel egy tekintet alá esnek, önkormányzatukat csak a nemzetnevelési miniszter ellenőrzési joga korlátozza, különben tantervüket maguk állapítják meg és határozzák meg a tanítandó idegen nyelveket; ezek között az államnyelvet a népiskola 3. osztályától felfelé oktatják.

Az így tervszerűen kiépített romániai német iskolaszervezetbe ma 650-nél több iskola tartozik 1750 tanerővel és 60.000 tanulóval. Ezek közül 9 felső-, 20 középiskola és 4 tanítóképzőintézet.

Szlovákiai magyarok.

Esterházy János a szlovák parlament költségvetési vitájában alkalmat talált arra, hogy a szlovákiai magyarságnak időszerű kérdésekkel szemben elfoglalt álláspontját kifejezésre juttassa. Hangsúlyozta, hogy a magyarság bizalommal és barátsággal viseltetik a szlovák nemzet és annak mindenkori vezetői iránt. Átérzi a világháború által tokozott helyzet súlyos voltát és a fenyegető még nagyobb veszedelmeket. Az volt a törekvés, hogy a magyarság sérelmeit lehetőleg nem a parlament színe előtt, hanem adminisztratív úton orvosoltassa. Beszédében azonban csaldásának adott kifejezést, mert e téren sem sikerült kielégítő megoldást találni.

A Magyar Párt pozsonyi helyi szervezetének ülésén Neumann Tibor elnök a pozsonyi magyarság helytállásának szükségességét fejtegette, mely tudatában van annak, hogy az ősi koronázó város magyar történelmét a mai magyarság munkája folytatja.

A Párt központi vezetősége február végén tartott ülést és ezen Esterházy János többek között a szlovák kormánykörök magatartásának megmerevedéséről szolt; mindeme nehézségek és súrlódások ellenére fenntartotta a Párt korábbi álláspontját: „Békés együttélést akarunk a szlovákokkal. Minket egy szent és örök gondolat tölt el, amely nem ismer gyűlölködést, egyenlőtlen bánásmódot a Dunamedencében élő, közös sorsra ítélt nemzetek fiai között. Azt vallom, hogy t: politika a ki-egyezés művészete... Arra fogunk törekedni, hogy a félreértések ki-küszöbölődjének a magyarok és a szlovákok között és az elkövetkezendő súlyos időkben ne bizalmatlankodva, hanem, mint megértő és egymást segíteni kész testvérek álljunk egymás mellett Az ellentétek áthida-lásához és a félreértések tisztázásához, valamint ebben a kérdésben az igazság leírásához és kimondásához feltétlenül szükséges, hogy ismerjük az *Igazságot*.“

A szlovákiai magyar műkedvelők kényszerű hosszú hallgatás után január végén három napon Móricz Zsigmond „Légy jó mindhalálg“ c. drámáját adták elő a pozsonyi közönség előtt.

A magyar-szlovák sajtóvitában, mely a két államban élő magyar és szlovák kisebbség helyzete körül kavargó, hallatta szavát Esterházy János a Magyar Hírlap hasábjain. Foglalkozott azzal a nyilatkozattal, melyet a magyarországi szlovák Egységpárt vezetője, Böhm dr. adott a Slovak-ban. Kétségbevonta Böhmnek azt a kijelentését, hogy „Szlovákiá-ban a nemzeti kisebbségeknek a szlovák kormány meghagyta a múltban szerzett jogait, vagy helyzetük még javult is.“ A másfélév-tizedes kisebbségi élet tapasztalataival gazdagodva megállapítja, hogy a „kisebbségi élet küzdelem és harc, itt is, ott is és mindenütt. A ma-gyarországi szlovákságnak is alkalmazkodnia kell az állam alkotmányá-hoz, mely a több-párt rendszerén alapszik. Az annyit idézett recipro-citással szemben a maga részéről az egyén és nemzet Istentől rendelt örök jogát hangoztatja. Nem szabad elfelednünk, hogy háború dúl, mindnyájunk sorsa egy hajón van, tehát ne bántsuk és ne vádoljuk egy-mást!

Romániai magyarok.

Ismét eltávozott az élők sorából a délerdélyi kisebbségi magyar élet egyik markáns szellemi vezetője; december 7-én hunyt el Budapes-ten Fischer Aladár, ez aradi román. katolikus főgimnázium igazgatója cs 36 éven át volt tanára, a magyar ifjúság melegsízü nevelője. Méltán gyászolta halálát Délerdély egész magyarsága, mert rendkívül sokat kö-szönhetett munkás életének. Nemcsak *u* két évtizede vezetése alatt álló aradi intézet, de az egyetemes romániai magyar iskoláztatás fenntartása és lehető felvirágoztatása érdekében is rendkívül sokat tett s amellet az irodalmi életben is irányító szerepet töltött be, elnöke lévén az aradi Kölcsey Egyesületnek, szerkesztőbizottsági tagja régebben a „Va sárnapok“, haláláig pedig az újonnan megindított „Havi Szemlének“.

A délerdélyi magyarság másik új halottja *Veterány* Viktor ügyvéd, az egykori Magyar Párt egyik alapítója. Sírjánál, ahol a Népközötség vezetői is megjelentek, *u* román ügyvédi kamara kiküldöttje állapította meg, hogy nemcsak jó kartárs és lojális állampolgár volt, hanem jó ma-gyar is, aki a magyarság érdekeiért mindig kész volt síkra szállni.

Délerdély karitativ és szociális intézményeinek helyzetéről és mű-ködéséről a Déli Hírlap sok biztató híradást közölt, tudatosítani igye-keztvén a magyarságban e szervezeteiben rejlő nagy közösségi értéke-ket. Megemlíthetjük e szervezetek közül a 25 éves fennállását ünne-pelt Brassói Ref. Szeretetházat, az aradi Kat. Női Misszió kiemelkedő szociális munkáját és a temesvári Evang. Nőegyletet. Hasonló beszá-

mólót közölt a Brassói Ev. Gyámintézet is, a temesvári Kakuk Gyermekek otthon széleskörű társadalmi támogatásáról pedig gyakran olvashattunk, különösen elhagyott szórványközségek (Végvár) megható természetben megajánlásaival kapcsolatban.

Nagyenyeden megjelent a romániai magyar írók Antológiája, mely ezúttal az új írókat, a friss irodalmi termést kívánja elsősorban a nép igényeinek megfelelően a nagyközönség elé vinni.

A Kölcsey Egyesület nagyobbszabású pályázatot hirdetett az erdélyi írók részére igen szép pályadíjakkal. Az Egyesület maga regénypályázatot, a Havi Szemlé novella-, a temesvári Arany János társaság pedig verspályázatot írt ki. A tisztultabb erdélyi szellem védelmét szívükön viselő magyar körök felfigyeltek sa ide vonatkozóan román részről a legutóbbi időben megnyilatkozott megértő, elfogulatlanságra törekvő sajtóhangra, Vescan tanár januári, a Timpulban megjelent cikkére. (Idézi a Déli Hírlap febr. 11. száma).

A délerdélyi magyarság gazdasági életében nagy probléma a háborús nehézségek leküzdése. Az EMGE felhívással fordult a falusi lakos-sághoz a háziipari vászon-önellátás megszervezése érdekében.

A Hangya Szövetkezeti-Szövetség hivatalos lapja most töltötte be huszadik évét a magyar szövetkezeti gondolat szolgálatában. Kezdetben testvér lapjának, az Erdélyi Gazdának „Hangya-melléklete“ gyanánt jelent meg. azóta a múlt évi eleji kényszerű háromhavi szünet leszámításával rendszeresen tájékoztatta a szövetkezetek tagjait az időszerű kérdésekről. Hasábjain nemcsak a szövetkezés igéit hirdette, hanem ezek szellemében igyekezett a magyar népnek küzdelmes élete minden területén kalauza lenni. Szövetkezetiek mellett gazdasági, egészségügyi, irodalmi, család- és vallás erkölcsi vonatkozású közleményei is voltak.

Ismét szomorú háborús visszaeséseket tükrözött az aradi kisebbségi egyházak 1943. évi anyakönyvi statisztikája. A római katolikusoknál bejegyzett 157 keresztelés az 1940. éviéknél már csak 47.8%-a, s a rohamos hanyatlást még jobban jellemzi az egyetlen év leforgása alatt bekövetkezett 50 főnyi fogyás. Felére csökkent 1940. óta a házasságok száma is (62), az áttérések aránya pedig még nagyobb mértékben romlott a katolikusok hátrányára. Az aradi református gyülekezethez jelenleg 5801 lélek tartozik. Számuk három év akt 200-zal fogyott; magyarázata: 1941-ben 93, 1942-ben 56, 1943-ban 31 (!) születés. Az egyház áttérési vesztesége 1943-ban 8 fő, többnyire az államvallás javára. A házassági kedv a mélyponton stagnál (10-11). Az 1943. évi összveszteség 95 református hívő. Az aradi evangélikusságnál a születések visszaesése az előző évhez képest is 66%-os (8 fő). Az unitáriusok száma Aradon 200, egyházközségi szervezetük nincs. Végső összegezésben a kisebbségi egyházak 381 lélekkel lettek szegényebbek, mert a 202 születéssel és vallásváltóztatással szemben 583 haláleset és áttérés áll.

Temesvár városának lakossága *c* tömeges beköltözések folytán rohamosan gyarapszik: 1941 — 110.840, 1942 — 112.800. Az ipar-forgalmi népesség túlsúlya is ennek megfelelően nő. A nemzetiségi megoszlásban bekövetkező eltolódásról adataink nincsenek.

Egy januárban megjelent román rendelet törvény újra szabályozta az egyesületek és alapítványok jogi helyzetét, működését és ellenőrzését. Atszervezte a főfelügyeletet eddig gyakorló „jogi személyek bizottságát“, mely ezentúl állami notabilitások helyett 3 bíróból és 3 állami főtisztviselőből fog állani, legteljesebb hatáskörrel és egy állandó hivatalként az igazságügyi minisztérium mellett szervezett titkársággal. E bizottság hatáskörébe utalták azokat a teendőket is, amelyekben eddig a bíróságok döntöttek (pl. megszüntetés, feloszlás): fellebbviteli fóruma azonban a semmitőszék marad. Kimondhatja azonban a feloszlást, mégpedig a „bizottság“ közbejötté és jogorvoslati lehetőségek nélkül a

minisztérium is s a felosztott jogi személy vagyont más hasonló célú intézményre ruházhatja át. Az ellenőrzés állandó ellátására az illetékes minisztériumoknak az egyes jogi személyek (egyesületek) mellé kinevezendő delegátusait hatalmazza fel a rendelettvény igen tág hatáskörrel. Kisebb egyesületeknél helyi közigazgatási tisztviselők lesznek a delegátusok, s jogukban áll majd az egyesület tanácskozáibaiban résztvenni, határozatokat, személyi és vagyoni változásokat felülbírálni, sőt az egyesület működését és tisztikarát felfüggeszteni (1). Kötelező évenkénti ügyészségi vizsgálatnak is aláveti a törvény a jogi személyeket és szigorú bejelentési kötelezettséget állapít meg végrehajtási utasításában. Bejelentendő ill. csatolandó az egyesületek alapítására, megalakulására, bírói elismerésére és bejegyzésére vonatkozó minden okmány, vagyoni kimutatás, leltár és működési beszámoló, valamint minden további változás, zárszámadás és évi jelentés is. — Nem vonatkoznak a fenti rendelkezések a kereskedelmi társaságokra és egyházi jóváhagyás és ellenőrzés mellett működő ilyen jellegű egyletekre és alapítványokra.

Magyarországi németek.

A Magyarországi Németek Szövetsége február 20-án tartott évi nagygyűlésén Basch Ferenc dr. népcsoport vezető kijelentette, hogy a' jelenlegi sorsdöntő harcok közepette is a Haza jó- vagy balsorsával az itteni németiség sorsa szorosan össze van kötve. Beszámolót nyújtott y népcsoport háborús teljesítményeiről és áldozatairól, mind a külső, mind a belső, gazdasági, szociális és kulturális arcvonalon. Ebben az évben is megnyílt a Népcsoport Téli-segély-mozgalma, mely a beszámolók szerint az eddigi években növekvő eredményeket mutatott fel. Megünnepelte a VDU a Kormányzó névünnepét és megemlékezett Bleyer Jakab halálának tízéves fordulójáról. A „Népsegély“ munkájának oroszlanrészét a hadbavonult német önkéntesekről való gondoskodás alkotta. Részükre 5 millió pengő gyűlt össze, a frontra küldött szeretetsomagok súlya 1 millió kilogrammra' rúgott. A magyarországi németek hajlékaiban 8000 kibombázott birodalmi gyermek talált menedéket. Január elején ifjúsági háborús „hivatás-versenyeket“ (Kriegsberufswettkampf) hirdetett meg a népcsoport vezetősége, mely az ifjúság életének minden vonatkozására kiterjed, a mezőgazdasági segédszolgáltatól a sportig. Tovább lesitlik a katona-gondozás és a Népsegély szervezeteit is, hogy a megnövekedett követelményeknek megfelelhessenek. A sajtó és propaganda-hivatal megszervezi a fronton küzdőknek hazai német hírlapokkal való ellátását.

Besch Ferenc népcsoportvezető a VDU ezévi nagygyűlésén tartott beszámolójában részletesen kitért a népcsoport gazdasági és kulturális életét összefogó szervek munkájának ismertetésére. A Volksbundnak az a törekvése, hogy mind gazdasági (szövetkezeti), mind kulturális (iskola-ügyi) téren egységesítse és egyenlő fejlődési fokra emelje a különböző szakszerveket. így kívánatos kiküszöbölni a trianoni és a visszatért területek különböző ilyen szervei közt fennálló s gyakran hátráltató különbségeket, megteremtve a népcsoport egységes és teljesítőképes szerveinek átfogó rendszerét, ami a hazai németiségnek csak további megerősödését szolgálja majd az élet minden vonatkozásában.

E cél érdekében máris komoly erőfeszítések történtek a VDU számos vezetőjének említésreméltó fáradozása mellett. Kiemelkedő munkát végzett a Volksbund „Jogvédő Hivatala“ (*Amt für Rechtschutz*), amely hivatva van a jogi tanácsra és védelemre szoruló népi németek ügyeinek

gondozására. Egy év alatt 2415 ilyen ügynek járt utána a Hivatal útbaigazítással, tanácsadással és közbenjárással, s ez utóbbi támogatásban a VDU képviselő tagjai még további 1000 esetben részesítették a hozzájuk fordulókat. Főként közigazgatási engedélyügyek, örökösödési-, telekkönyvi-, katonai- és rendészeti ügyek tették ki az ügyforgalom túlnyomó részét, a nyújtott jogsegély gyakorlati értéke pedig szinte felbecsülhetetlen, tekintetbe véve, hogy többnyire kisemberek egzisztenciális érdekeinek igyekezett érvényt szerezni. A panaszok elintézésénél a Hivatal tisztségviselői és a német országgyűlési képviselők a népcsoportvezető által is nagy elismeréssel méltattott odaadással buzgólkodtak.

A népcsoport iskoláugyeit központi *Iskola-hivatal* (Schulamt) intézi. A hivatal a népcsoportvezetőség különös gondoskodásának tárgya. Az iskolafenntartással kapcsolatos anyagi problémák mellett a nyomasztó német tanerőhiány kérdésének megoldása a főfeladata. A népcsoportnak jelenleg a következő iskolái tartoznak a Schulamt gondozása alá: 2 tanítóképző, 6 gimnázium, 1 kereskedelmi iskola, 9 polgári és 2 gazdasági iskola, kereskedelmi-, óvónőképző- és polgári iskolai tanfolyam, továbbá 71 elemi iskola. Ezeknél az intézeteknél 330 tanerő működik a szükséges 490 helyett. A vezetőségének még ennél is nagyobb gondja, hogy ezen iskolák csupán 11.600 tanulót képesek befogadni, s így igen sok német gyermek kénytelen nem a népcsoport iskoláiban folytatni tanulmányait. Azonban a jelenlegi állapot is elismerésreméltó szervezőmunka eredménye és a Schulamt érdeme. A kormányzat különben segítségére volt a népcsoport vezetőségének a nehézségek leküzdésénél, midőn birodalmi tanerők működését engedélyezte és a szervezkedést támogatta. Remélik, hogy lehetőség nyílik különböző iskolaépítő akciók és gyűjtések megszervezésére is.

Így válik valóra az a törekvés, hogy a hazai németiség szervezeteiben és intézményében minél egységesebb és erősebb lehessen.

Magyarországi ruszinok.

A ruszinok különös érdeklődéssel fogadták a Szentszék elhatározását, amellyel apostoli adminisztrátort küldött megboldogult Sztojka Sándor székébe Dudás Miklós hajdúdorogi püspök személyében. Róma választáának értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az új püspök ismeri a ruszin problémákat, tökéletesen beszéli híveinek nyelvét és tanulmányainak egy részét, mint bazilita szerzetes, Lembergben végezte. Az új püspök munkácsi üdvözlése alkalmával kijelentette, hogy nem magyar vagy ruszin püspök, hanem híveinek lelki békéjét őrző főpásztor akar lenni.

Illiczky Sándor nagyprépost, Kárpátalja főtanácsadója az ógörög újjév alkalmával rádiószózatot intézett a ruszinokhoz. Szükségesnek tartja, hogy a papság megmaradjon a vezetés első vonalában, mert a ruszin nép élete összeforrt az Egyházzal. A továbbiakban kijelentette a főtanácsadó, hogy „vallásszabadságunk, kulturális, gazdasági és népi jogaink minden tekintetben biztosítva vannak.”

Az ungvári ruszin Nemzeti Színház a ruszin szellemi élet egyik legerősebb pillérévé fejlődik. Hivatásának megfelelően egyrészt a ruszin közönség nevelését kívánja szolgálni, másrészt a ruszin írókat akarja ösztönözni eredeti drámairodalom kifejlesztésére.

A Cserkészmozgalom a ruszin csapatok munkáját a ruszin népi kultúra szolgálatába állítja. A kárpátaljai cserkészkerület tanácsa letárgyalta az új cserkészpróbarendszert, amely a ruszin csapatok számára a saját népi kultúra szolgálatával bővült.

Magyarországi románok.

Az északerdélyi románság az elmúlt hetekben meleg ünneplésben részesítette Colán Miklós gör. kel. püspököt ötvenedik születésnapja alkalmából. A román sajtó az elismerés hangján foglalkozik a püspök eddigi lelkipásztori működésével s kiemeli, hogy az eddig nyomtatásban megjelent munkája az északerdélyi románság hivatott vezetőjévé avatta. Ugyancsak megemlékezik a sajtó Jorga Miklós professzor halálának évfordulójáról s a tudós kiváló érdemeit méltatja.

Az irodalmi élet fejlesztése terén nagyfontosságú intézmény az Editura Romaneasca din Ardealul de Nord könyvkiadóvállalat, amely a román írók és művészek munkáit van hivatva a román nép széles rétegeivel megismertetni.

Az északerdélyi román iskolaügy igen fontos vívmánya az 1940-ben Kolozsvárott létesített fiúintemátus. Az első évben 60, másodikban 120 tagja volt, jelenleg pedig 150-es létszámmal működik. A szegényebb sorsú tanulók a lehetőség szerint kedvezményben részesülnek.

A román kulturális élet élénkséget bizonyítják azok az előadások, amelyeket az egyes társadalmi és vallási egyesületek Kolozsváron, Nagyváradon, Szamosújváron s a többi erdélyi városban rendeztek.